บทที่ 2
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง การออกแบบกราฟิกในแบบฉบับเอกลักษณ์ท้องถิ่นจังหวัดเชียงใหม่ สำหรับบรรจุภัณฑ์ส้มพันธุ์สายน้ำผึ้ง เพื่อให้มีความเหมาะสมและตรงกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายนั้น จะประกอบด้วยองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1) ข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดเชียงใหม่
2) เอกลักษณ์ของจังหวัดเชียงใหม่
3) ทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้บริโภค
4) ทฤษฎีการออกแบบบรรจุภัณฑ์
5) บรรจุภัณฑ์กล่องกระดาษลูกฟูก
6) ข้อมูลผลิตภัณฑ์ส้มเขียวหวานพันธุ์สายน้ำผึ้ง
7) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดเชียงใหม่

2.1.1 ประวัติความเป็นมาของจังหวัดเชียงใหม่

ข้อมูลของสำนักงานจังหวัดเชียงใหม่ (2549) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของจังหวัดเชียงใหม่ไว้ว่า ในอดีตอาณาบริเวณของเมืองเชียงใหม่เป็นที่ตั้งของเมืองเก่าซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาไทย อันมีนามว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์” โดยมีกษัตริย์ผู้สร้างนครเชียงใหม่ คือ พ่อขุนเม็งรายมหาราช พระองค์ทรงรวบรวมบ้านเล็กเมืองน้อย ให้เป็นอาณาจักรล้านนาไทยอันกว้างใหญ่ไพศาล พระองค์เป็นพระโอรสผู้สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าลาวจักราช ซึ่งเป็นผู้สร้างอาณาจักรโยนก ในระยะที่พ่อขุนเม็งรายกำลังเรืองอำนาจ อยู่ในอาณาจักรล้านนาไทย พ่อขุนรามคำแหงมหาราช กำลังเรืองอำนาจอยู่ในอาณาจักรสุโขทัย และพ่อขุนงำเมืองกำลังเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองพะเยา กษัตริย์ทั้งสามพระองค์นี้เป็นพระสหายสนิทร่วมน้ำสาบานมาด้วยกัน หลังจากปี พ.ศ. 1824 เมื่อ พ่อขุนเม็งรายรวบรวมเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนาไทยเป็นปึกแผ่นหนาแน่น พระองค์ก็เสด็จกรีธาทัพเข้าตีนครหริภุญไชย ซึ่งมีพญายีพาปกครองอยู่ และเป็นนครที่มั่นคงแข็งแรงที่สุดทางตอนใต้ได้สำเร็จ แล้วจึงเสด็จเข้าประทับอยู่ในนครหริภุญไชยเป็นเวลา 2 ปี จึงทรงมอบให้อ้ายฟ้าอำมาตย์ครองนครหริภุญไชยแทน ส่วนพ่อขุนเม็งรายได้ไปสร้างเมืองใหม่ ทางทิศตะวันออกของนครหริภุญไชย ครองอยู่ได้ 3 ปี ทรงเห็นว่าเมืองใหม่ทำเลไม่เหมาะสม จึงโปรดย้ายราชธานี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

มาตั้งอยู่ที่แห่งใหม่ริมฝั่งแม่น้ำระมิงค์ มีชื่อว่า เวียงกุมกาม (ปัจจุบันอยู่ใน ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่) ครองราชย์อยู่จนถึงปี พ.ศ.1835 ก็เกิดนิมิตประหลาดดลพระทัยให้พ่อขุนเม็งรายไปประพาสป่า และทอดพระเนตรพบชัยภูมิที่จัดสร้างเมืองใหม่ พระองค์โปรดให้สร้างที่ประทับชั่วคราว ณ เวียงเล็ก (เมืองเล็ก) หรือเวียงเชียงมั่น (คือบริเวณวัดเชียงมั่นในปัจจุบัน) จากนั้นก็โปรดให้ไพร่พลถางป่า และปรับพื้นที่บริเวณเชิงดอยอ้อยช้างหรือดอยสุเทพในปัจจุบัน แล้วโปรดให้เชิญเสด็จพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัย และพญางำเมืองแห่งนครพะเยา ซึ่งเป็นพระสหายร่วมน้ำสาบาน มาช่วยพิจารณาการสร้างเมืองใหม่ เมื่อพระสหายทั้ง 2 พระองค์เสด็จมาถึงและได้เห็นชัยภูมิที่ราบอันสมบูรณ์ริมฝั่งแม่น้ำปิง ตรงเชิงดอยสุเทพก็พอพระทัย พ่อขุนรามคำแหงทรงมีพระราชดำรัสว่า “เมืองนี้ข้าศึกจะเบียดเบียนกระทำร้ายมิได้ คนไหนมีเงินพันมาอยู่จะมีเงินหมื่น ครั้นมีเงินหมื่นมาอยู่จะมีเงินแสน” ส่วนพระยางำเมืองถวายความเห็นว่า “เขตเมืองนี้ดีจริงเพราะเหตุว่าเนื้อดินมีพรรณรังสี 5 ประการ มีชัย 7 ประการ เมืองนี้มีสิทธิ์นักแล” ในที่สุดพ่อขุนเม็งรายทรงดำเนินการสร้างเมืองใหม่ โดยให้ขุดคูและสร้างกำแพงเมืองเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 800 วา และยาว 1,000 วา เริ่มสร้างจากทางเหนือมาจรดฝั่งตะวันออก ซึ่งถือเป็นทิศมงคล โดยเรียกมุมที่เป็นมงคลนี้ว่า แจ่งศรีภูมิ (ในภาษาคำเมือง คำว่า แจ่ง แปลว่า มุม)

ต่อมาเมื่อสร้างเมืองเสร็จสมบูรณ์แล้ว ในปี พ.ศ. 1839 พ่อขุนเม็งราย พ่อขุน-รามคำแหง และพญางำเมือง ก็พร้อมใจกันขนานนามพระนครแห่งใหม่ว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” เรียกกันเป็นสามัญว่า “นครพิงค์เชียงใหม่” โดยมีสถานภาพเป็นราชธานีอันเป็นศูนย์กลางความเจริญทุกๆ ด้านของอาณาจักรล้านนา ต่อจากนั้นพ่อขุนเม็งรายก็ทรงประกอบพิธีปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ ปกครองอาณาจักรล้านนาไทยราชธานีอยู่ที่นครเชียงใหม่ ทรงเป็นต้นราชวงศ์เม็งราย ครองราชย์อยู่จนถึงปี พ.ศ. 1860 วันหนึ่งขณะที่พ่อขุนเม็งรายกำลังเสด็จประพาสตลาดกลางนครเชียงใหม่ ได้เกิดฝนตกอย่างหนัก จนอัสนีบาตได้ตกต้องพระองค์สิ้นพระชนม์ เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ 79 พรรษา หลังจากนั้นเชื้อสายของพ่อขุนเม็งรายจึงได้ปกครองอาณาจักรล้านนาไทยต่อเนื่องกันมา

เมืองเชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาไทย สืบต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน ตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา และประเทศพม่าอยู่หลายยุคหลายสมัย จนครั้งสุดท้ายในสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตีนครเชียงใหม่ได้จากประเทศพม่า เมื่อปี พ.ศ. 2317 แล้วทรงกวาดล้างอิทธิพลของพม่าจากล้านนาไทยได้สำเร็จ เมืองเชียงใหม่จึงกลับมาเป็นประเทศราชของกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ จนสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสถาปนาพญากาวิละ (กาวิละ ณ เชียงใหม่) ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นต้นตระกูล ณ เชียงใหม่ สืบต่อมา 9 พระองค์ มีเจ้านวรัฐเป็นองค์สุดท้ายถึงสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2440

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ทรงยุบเมืองประเทศราชเข้ากับอาณาจักรไทย แบ่งการปกครองราชอาณาจักรออกเป็นมณฑล ได้ยกเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นมณฑลพายัพ และต่อมาภายหลังได้ยกเลิกเมืองเชียงใหม่ จึงเป็นจังหวัดมาจนถึงปัจจุบันนี้ รวมระยะเวลาที่เชียงใหม่ได้เป็นราชธานีอาณาจักรล้านนาไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 1839 จนถึง พ.ศ. 2550 ได้ 711 ปี (คุณา นนทพัฒน์ : 2542 , 16-18)

ภาพที่ 2.1 อนุสาวรีย์สามกษัตริย์ พญางำเมือง พ่อขุนเม็งราย และพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (24 พฤษภาคม 2550)

2.1.1.1 แจ่งเมือง

แจ่งเมือง หรือมุมเมืองชั้นใน มีลักษณะเป็นป้อมปราการ หรือหอรบ ลักษณะ เป็นรูปหกเหลี่ยมก่อด้วยอิฐลดหลั่นเป็นชั้น สร้างคร่อมกำแพงเมืองไว้ ปัจจุบันยังปรากฏให้เห็นชัดเจนครบทั้งสี่มุมเมืองดังนี้

1) แจ่งศรีภูมิ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
2) แจ่งขะต๋ำ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
3) แจ่งกู่เฮือง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้
4) แจ่งหัวริน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

แจ่งทั้ง 4 นี้ ได้รับการบูรณะซ่อมแซมในชั้นต่อมา พร้อมๆ กับการบูรณะกำแพงเมืองและประตูเมืองหลายครั้ง และปรากฏสภาพให้เห็นเช่นในปัจจุบันนี้ แจ่งมุมเมืองเชียงใหม่ทั้ง 4 มุมนั้น เป็นป้อมและหอรบสร้างคร่อมกำแพงเมืองเป็นรูปหกเหลี่ยม ก่ออิฐลดหลั่นเป็นชั้นๆ ความยาวของกำแพงเมืองจากจุดศูนย์กลางของแจ่งมุมเมืองแต่ละด้าน วัดได้ดังนี้ ด้านเหนือยาว 1,550 เมตร ด้านใต้ยาว 1,530 เมตร ด้านตะวันออกยาว 1,510 เมตร และด้านตะวันตกยาว 1,530 เมตร

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แจ่งศรีภูมิ

แจ่งขะต้ำ

แจ่งกู่เฮือง

แจ่งหัวลิน

ภาพที่ 2.2 แจ่งมุมเมืองเชียงใหม่ทั้ง 4 มุม ในปัจจุบัน
ที่มา : ทองกวาวเกมส์ (2550 : ออนไลน์)

แจ่งกำแพงเมืองนี้ปรากฏชื่อทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ คือ แจ่งศรีภูมิ เดิมชาวบ้านเรียกว่าแจ่งหัวหมู ซึ่งถือเป็นศรีของเมือง ศรีภูมิ แต่เดิมเรียกว่า สะหลีภูม หมายถึง ศรีของเมือง ในอดีตใกล้มุม (แจ่ง) กำแพงเมืองนี้มีต้นนิโครธ (ต้นไม้ตระกูลต้นไทร) ซึ่งถือเป็นสิริมงคล เป็นที่มาของเดชานุภาพและความอุดมสมบูรณ์ของเมืองเชียงใหม่ มุมกำแพงเมืองนี้จึงได้ชื่อว่าแจ่งศรีภูมิ สถานที่แห่งนี้ คือ จุดเริ่มต้นของการตั้งเมืองเชียงใหม่ในรัชสมัยพญามังราย พ.ศ. 1839 ป้อมที่แจ่งศรีภูมินี้บูรณะใหม่ในสมัยพระเจ้ากาวิละประมาณ พ.ศ. 2344 ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ชื่อแจ่งขะต้ำ ถือเป็นมนตรีเมืองเป็นบริเวณที่มีสัตว์น้ำนานาชนิดอาศัยอยู่ เนื่องจากเป็นที่ลุ่มน้ำต่ำมีคลองส่งน้ำมาสิ้นสุด บริเวณนี้สภาพเป็นหนองน้ำ ประชาชนนิยมมาดักจับสัตว์เป็นอาหาร โดยมีเครื่องมือดักสัตว์น้ำชื่อ ขะต้ำ หรือกะต้ำ ส่วนทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ มีชื่อว่าแจ่งกู่เฮือง (เดิมบริเวณนี้เรียกว่าขวงเชียงเรือง) อันหมายถึงที่บรรจุอัฐิของหมื่นเรือง ซึ่งเป็นผู้ควบคุมขุนเครือโอรส

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ของพญามังราย ซึ่งถูกจับกุมมาไว้ในเรือนขังในระหว่าง พ.ศ. 1894-1868 แจ่งกู่เฮืองนี้ถือเป็นกาลกีณีของเมือง และทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือมีชื่อเรียกว่าแจ่งหัวลิน ซึ่งถือเป็นอายุเมือง เป็นสถานที่รับน้ำจากห้วยแก้วที่ส่งด้วยรางน้ำ ซึ่งทำด้วยท่อนไม้เนื้อแข็งผ่าครึ่งขุดเป็นรางน้ำยาว 12 กิโลเมตร พาดจากเชิงดอยสุเทพมาสิ้นสุดที่แจ่งมุมนี้ เพื่อนำน้ำเข้ามาใช้ในเมือง โดยให้น้ำไหลผ่านท่อใต้ป้อมเข้าสู่ตัวเมือง แจ่งเมืองทั้ง 4 นี้สันนิษฐานว่า อาจจะบูรณะซ่อมแซมมาพร้อมกับประตูเมืองกำแพงเมืองมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน พ.ศ. 2344 สมัยพระเจ้ากาวิละได้มีการบูรณะซ่อมแซมครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นในระยะต่อๆ มาก็มีการบูรณะซ่อมแซมและพัฒนารูปลักษณะเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพข้อเท็จจริง และการคมนาคมของบ้านเมือง ซึ่งทางเทศบาลนครเชียงใหม่ได้เป็นผู้ดำเนินการทำให้คูเมืองซึ่งเคยกว้างถึง 30 เมตร ลึก 4 เมตร และยาวรอบกำแพงเมืองประมาณ 6,120 เมตร เปลี่ยนแปลงไป แต่ชาวเมืองก็ได้มีการทำบุญเมืองเพื่อเป็นศิริมงคล

2.1.1.2 ประตูเมือง

ประตูเมืองทั้ง 4 ด้าน มีความกว้างเท่ากัน คือ 4 วา โดยอยู่ตรงกึ่งกลางของแต่ละด้านแต่ละทิศ ได้แก่

1) ประตูหัวเวียง อยู่ทางด้านเหนือของเมือง ซึ่งถือว่าเป็นเคชของเมือง ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นประตูช้างเผือก ตามชื่ออนุสาวรีย์ช้างเผือก หรือพญาปราบเมืองยักษ์เมืองมาร และพญาปราบจักรวาล ประตูนี้เป็นประตูสำคัญในพิธีกรรม โดยเฉพาะเมื่อกษัตริย์หรือเจ้าเมืองเชียงใหม่ในอดีต เมื่อขึ้นครองเมืองนั้นจะไปประกอบราชกุศลที่วัดเชียงยืน ซึ่งอยู่นอกเวียงเสียก่อน แล้วจึงจะยกขบวนเข้าเมืองโดยผ่านประตูหัวเวียงแห่งนี้ และห้ามนำศพที่ถือเป็นสิ่งอัปมงคลออกทางประตูนี้

2) ประตูท้ายเวียง อยู่ทางด้านใต้ของเมือง ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นประตูเชียงใหม่

3) ประตูท่าแพ อยู่ทางด้านตะวันออกของเมือง ปัจจุบันยังคงใช้ชื่อนี้ เหตุที่ชื่อว่า ท่าแพ ก็เนื่องมาจากมีถนนสายตรงเชื่อมไปลำน้ำปิง ซึ่งมีท่าจอดเรือแพของพ่อค้าเมืองต่างๆ ซึ่งมาค้าขายกับหัวเมือง ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำปิงทางเหนือ และทางใต้ของนครเชียงใหม่

4) ประตูสวนดอก อยู่ทางด้านตะวันตกของเมือง ปัจจุบันยังเรียกชื่อนี้อยู่ ซึ่งที่มาของชื่อ สวนดอกนี้มาจากการที่พ่อขุนเม็งรายโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชอุทยานในบริเวณประตูเมืองด้านตะวันตก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จากนั้นต่อมาภายหลังได้สร้างประตูเพิ่มขึ้นใหม่อีก 2 ประตู คือ

1) ประตูสวนปรุง เหตุที่มีการสร้างประตูสวนปรุงเพิ่ม เนื่องจากพระมเหสีของพญาแสนเมืองมา ไม่โปรดที่จะประทับอยู่ภายในกำแพงเมือง พญาแสนเมืองมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตำหนักขึ้นใหม่ตรงบริเวณนอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ (ปัจจุบันอยู่ในท้องที่ตำบลสวนแร) ภายหลังเมื่อพญาสามฝั่งแกนขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเจดีย์ราชกุฎาคาร หรือเจดีย์หลวงขึ้น แล้วเจาะประตูเมืองขึ้นใหม่ เพื่อสะดวกแก่การเสด็จลงมายังเจดีย์โดยไม่ต้องผ่านประตูท้ายเวียง ประตูเมืองใหม่นี้มีชื่อว่า ประตูสวนแร ต่อมาในบริเวณใกล้กับประตูสวนแร ได้กลายเป็นสถานที่ประหารนักโทษโดยใช้หอกหรือหลาวแทงพุง สวนพุงชื่อประตู จึงเปลี่ยนมาเป็นประตูสวนปุง และในที่สุดจึงมีชื่อว่า ประตูสวนปรุง

2) ประตูช้างม่อย เมื่อพระเจ้าติโลกราชขึ้นครองราชย์ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักขึ้นใหม่ทางตอนใต้ของแจ่งศรีภูมิ และสร้างประตูใหม่ใกล้พระตำหนักเรียกชื่อประตูว่า ประตูศรีภูมิ ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อตามถนนที่ตั้งคือ ถนนช้างม่อย จึงเรียกว่าประตูช้างม่อยมาจนถึงทุกวันนี้ ปัจจุบันประตูแห่งนี้ไม่ปรากฏให้เห็นแล้ว

ประตูหัวเวียง (ประตูช้างเผือก) ประตูท้ายเวียง (ประตูเชียงใหม่) ประตูท่าแพ

ประตูสวนดอก ประตูสวนปรุง

ภาพที่ 2.3 ประตูเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (24 พฤษภาคม 2550)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.1.2 ตราประจำจังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 2.4 ตราประจำจังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : คุณา นนทพัฒน์ (2542 : 32)

ตราประจำจังหวัดเชียงใหม่ เป็นรูปช้างเผือกหันหน้าตรงในเรือนแก้ว ซึ่งมีความหมายสัญลักษณ์ดังนี้

- ช้างเผือก หมายถึง ช้างเผือกที่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ได้น้อมเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- เรือนแก้ว หมายถึง ดินแดนแห่งความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา เคยเป็นสถานที่ทำสังคายนา (การชำระตรวจสอบความถูกต้อง) พระไตรปิฎก เมื่อพุทธศักราช 2020

2.1.3 ดอกไม้ประจำจังหวัดเชียงใหม่

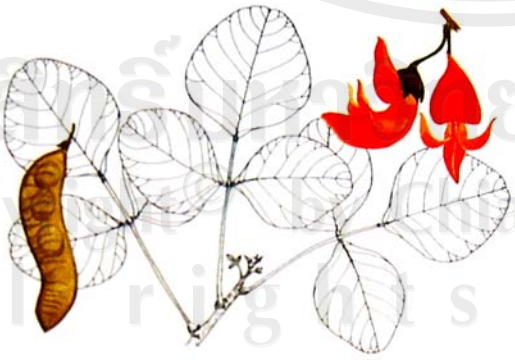

ภาพที่ 2.5 ดอกทองกวาว ชื่อทางวิทยาศาสตร์ *Butea monosperma* Kuntze หรือ ก๋าว
ที่มา : การ์ดเนอร์ ไซมอน และคณะ (2543 : 175) และ *๑๐๘ พรรณไม้* (2549 : ออนไลน์)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- ดอกไม้ประจำจังหวัด คือ ดอกทองกวาว (*Butea monosperma* Kuntze)
- ต้นไม้ประจำจังหวัด คือ ทองกวาว (*Butea monosperma* (Lamk) O.Ktze)

ทองกวาวเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ สูงประมาณ 10–15 เมตร ผลัดใบ เรือนยอดรูปทรงไม่แน่นอน ส่วนใหญ่จะกลม หรือเป็นทรงกระบอก ใบประกอบมี 3 ใบ ขนาดไม่เท่ากัน ใบหนาและมีขน ใต้ใบสีเขียวอมเทา ออกดอกเป็นช่อที่ปลายกิ่ง คล้ายดอกถั่ว สีแสดแดงหรือเหลือง มีขน ออกดอกในช่วงเดือนธันวาคมถึงเดือนมีนาคม ผลเป็นฝักแบน มีขนนุ่ม และมีเมล็ด 1 เมล็ดอยู่ที่ปลายฝัก

2.1.4 คำขวัญประจำจังหวัดเชียงใหม่

"ดอยสุเทพเป็นศรี ประเพณีเป็นสง่า บุปผชาติล้วนงามตา นามล้ำค่านครพิงค์" คือคำขวัญประจำจังหวัดเชียงใหม่ ที่แสดงให้เห็นว่าดินแดนแห่งนี้ มีความรุ่งเรืองทั้งทางด้านศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรม ในฐานะอาณาจักรอันยิ่งใหญ่แห่งหนึ่งในอดีต และยังเป็นแผ่นดินที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ จนกระทั่ง พญางำเมือง พ่อขุนเม็งราย และพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สามกษัตริย์ผู้เกรียงไกรของฝ่ายเหนือ พร้อมใจกันเลือกเป็นชัยภูมิก่อตั้งพระนคร และได้ขนานนามเมืองแห่งนี้ว่า "นพบุรีศรีนครพิงค์" (วิพุธ วิวรณ์วรรณ, 2545 : 1)

2.1.5 ภูมิศาสตร์ของจังหวัดเชียงใหม่

จังหวัดเชียงใหม่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของประเทศไทย อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 16 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 99 องศาตะวันออก สูงจากน้ำทะเลประมาณ 1,027 ฟุต ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 750 กิโลเมตรโดยทางรถไฟ 720 กิโลเมตรโดยทางรถยนต์ ตามแนวเส้นทางหลวงแผ่นดินสายเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ 20,107 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 12,566,911 ไร่ เป็นจังหวัดที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับสองของประเทศ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับรัฐฉานของสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพเมียนม่าร์
ทิศตะวันออก ติดต่อกับ จังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง และจังหวัดเชียงราย
ทิศตะวันตก ติดต่อกับ จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ทิศใต้ ติดต่อกับ จังหวัดตาก และจังหวัดลำพูน

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดเชียงใหม่ คล้ายคลึงกับจังหวัดอื่นๆ ในภูมิภาคเดียวกัน ตามหลักธรณีวิทยากล่าวว่า เกิดขึ้นในยุคเทอร์เชียรีตอนต้น (25-65 ล้านปีก่อนปัจจุบัน เป็นยุคที่มีสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม และพวกนกอาศัยอยู่บนพื้นหญ้า) ซึ่งเกิดจากการที่เปลือกโลกเคลื่อนไหวครั้งใหญ่จนถูกบีบอัด ทำให้กลายเป็นเทือกเขาสูงขนาดใหญ่และเล็ก เรียงรายสลับซับซ้อนดังที่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เห็นได้ในปัจจุบัน บางส่วนยุบตัวจนเกิดเป็นแอ่งขนาดใหญ่ นานวันเข้าก็มีโคลนตะกอนทับถมจนกลายเป็นแอ่งที่ราบ เมื่อแม่น้ำลำธารไหลลงจากต้นกำเนิดบนยอดเขาสู่แอ่งที่ราบเหล่านี้ จะพาตะกอนมาทับถมเป็นชั้นๆ แอ่งที่ราบจึงมีความอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำบริบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม (คุณา นนทพัฒน์, 2542 : 33-34)

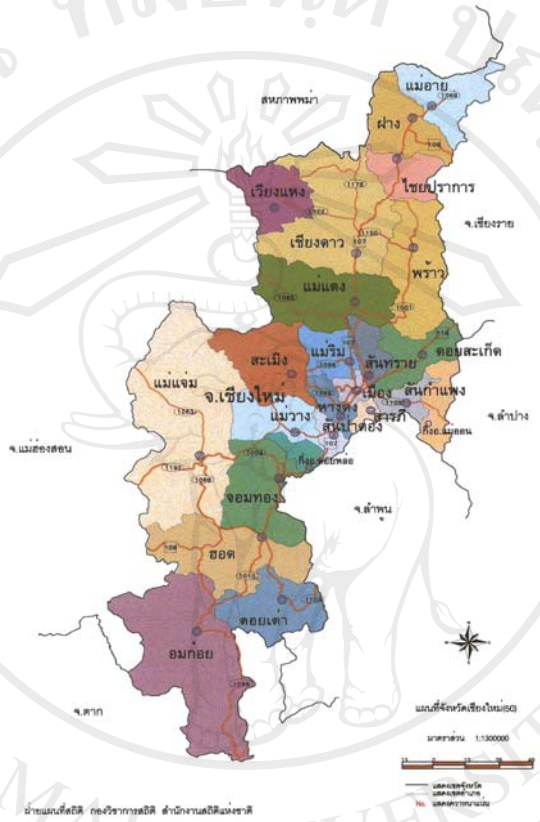

ภาพที่ 2.6 แผนที่จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : ฝ่ายแผนที่สถิติ กองวิชาการสถิติ สำนักงานสถิติแห่งชาติ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.1.6 ภูมิอากาศจังหวัดเชียงใหม่

เชียงใหม่เป็นจังหวัดที่มีสภาพอากาศค่อนข้างเย็น เกือบตลอดทั้งปีมีอุณหภูมิเฉลี่ยทั้งปี 25.4 องศาเซลเซียส โดยมีอุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย 31.8 องศาเซลเซียส และอุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย 20.1 องศาเซลเซียส สภาพภูมิอากาศจังหวัดเชียงใหม่ อยู่ภายใต้อิทธิพลมรสุม 2 ชนิด คือ ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งภูมิอากาศออกได้เป็น 3 ฤดู ได้แก่

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคม จนถึงเดือนตุลาคม

ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน จนถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์

ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ จนถึงเดือนพฤษภาคม

2.1.7 ข้อมูลประชากรจังหวัดเชียงใหม่

ประกาศสำนักทะเบียนกลาง กรมการปกครอง ตามหลักฐานการทะเบียนราษฎร ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2549 ให้ข้อมูลว่าจังหวัดเชียงใหม่ มีจำนวนประชากรทั้งหมด 1,658,298 คน แยกเป็นเพศชาย 815,529 คน และเพศหญิง 842,769 คน มากเป็นอันดับที่ 5 ของประเทศไทย โดยรองลงมาจาก กรุงเทพมหานครฯ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดขอนแก่น ตามลำดับ (กรมการปกครอง, 2550 : ระบบออนไลน์)

2.2 เอกลักษณ์ของจังหวัดเชียงใหม่

คำว่า เอกลักษณ์ ตามหลักไวยากรณ์ ถ้าเป็นคำนามจะหมายถึง ลักษณะที่เหมือนกันหรือมีร่วมกัน (พจนานุกรมนักเรียน, 2529 : 523) ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ นายธานินทร์ กรัยวิเชียร อดีตนายกรัฐมนตรีประเทศไทยสมัยหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้นำเอาคำว่าเอกลักษณ์มาใช้เพื่อบรรยายความซาบซึ้งใจในสิ่งสำคัญ ที่มีความหมายเป็นภาษาไทยสั้นๆ ว่า ลักษณะอันเป็นที่หนึ่ง (ยอดเยี่ยม) (นุกูล ชมพูนิช, 2530 : 44)

Webster Dictionary ได้อธิบายความหมายของเอกลักษณ์ จากคำภาษาอังกฤษว่า identity ซึ่งหมายถึง sameness of essential, oneness

2.2.1 ศิลปวัฒนธรรม

2.2.1.1 สถาปัตยกรรม

ในอดีตเมืองเชียงใหม่ คือ ศูนย์กลางทางการเมือง การปกครอง และศาสนาของดินแดนล้านนา หากจะนับตั้งแต่การก่อตั้งเมืองในสมัยของพญามังราย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 1839 เป็นระยะเวลากว่า 711 ปีมาแล้ว จึงทำให้สามารถพบเห็นรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม ที่มีความหลากหลายภายในเขตเมืองเชียงใหม่ ในที่นี้จะเน้นเฉพาะงานสถาปัตยกรรมแบบโบราณ อาทิ เช่น อาคารบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย และศาสนสถาน เป็นต้น ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1) สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับวิถีการดำเนินชีวิต เป็นงานที่สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองการดำเนินชีวิตของผู้คน ได้แก่ บ้านเรือนที่พักอาศัย และบ้านเรือนที่สร้างเพื่อการอยู่อาศัยผสมผสานกับการค้า เป็นเรือนร้านค้า ซึ่งแบ่งได้ดังต่อไปนี้

ก. บ้านเรือน เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเพื่อเป็นที่พักอาศัย หมายถึงรูปแบบของอาคารที่ชาวบ้านสร้างขึ้นในท้องถิ่น โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

- เรือนเครื่องผูก หรือเรือนไม้บั่ว เป็นเรือนที่ปลูกสร้างแบบง่ายๆ วัสดุที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นไม้ไผ่และหวาย สำหรับผูกรัดส่วนต่างๆ ของตัวเรือน เรือนชนิดนี้ได้แก่ ตูบ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ติดดิน เป็นเรือนขนาดเล็กสร้างด้วยไม้ไผ่ที่ไม่ยกพื้น มีการใช้ฟาก คือ พื้นไม้ไผ่ปูลงบนดิน และตูบอย่างร่างเรือน เป็นเรือนขนาดเล็กสร้างด้วยไม้ไผ่ที่ยกพื้นสูงขึ้นราว 1 เมตร

ภาพที่ 2.7 เรือนเครื่องผูก หรือเรือนไม้บั่ว
ที่มา : คณะวิชาสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยราชมงคลล้านนา (2550 : ออนไลน์)

- เรือนเครื่องผูกผสมไม้จริง เป็นเรือนที่ปลูกด้วยไม้จริงซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็ง ทั้งเสา ขื่อ แป ส่วนวัสดุอื่นอาจมีทั้งไม้จริงและไม้ไผ่ปนกัน เช่น พื้นเรือนเป็นแป้นกระดาน ฝาเป็นไม้ไผ่สาน ส่วนหลังคามุงด้วยใบคา หรือเครื่องบนเป็นไม้จริงทั้งหมด แต่มุงด้วยใบคา เรือนลักษณะแบบนี้เป็นเรือนของคนที่มีฐานะระดับกลาง หรือคนชั้นกลางปลูกอยู่กัน

ภาพที่ 2.8 เรือนเครื่องผูกผสมไม้จริง
ที่มา : คณะวิชาสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยราชมงคลล้านนา (2550 : ออนไลน์)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- เรือนไม้จริง เป็นเรือนที่นำไม้มาใช้ประกอบเป็นเรือนทั้งหมด ตั้งแต่เสา ฝาพื้นที่มักเรียกว่า ฝาแป้น พื้นแป้น มุงหลังคาด้วยแป้นเกล็ด (หลังคาปีกไม้) หรือดินขอ (กระเบื้องดินเผา) เรือนชนิดนี้นิยมสร้างอย่างน้อย 2 หลังหรือ 2 จั่ว อยู่ร่วมกัน คนที่จะอยู่เรือนลักษณะนี้มักจะต้องเป็นคนมีฐานะดี เรือนชนิดนี้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ เรือนกาแล เรือนสมัยกลาง และเรือนร้านค้าหรือเรือนแพ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ก. เรือนกาแล เป็นเรือนของผู้สูงศักดิ์หรือคหบดี เพื่อการอยู่อาศัย ราษฎรสามัญไม่ควรสร้างเรือนให้เทียมเจ้านาย ซึ่งเป็นประเพณีของชาวเหนือที่ยึดถือกันมาแต่อดีต เรือนกาแลสร้างด้วยไม้จริงหรือไม้เนื้อแข็ง โดยเฉพาะที่นิยม คือ ไม้สัก เป็นเรือนแฝดสองหลังติดกันหรือมากกว่านั้น หลังคาทรงจั่วสูง ชายคายาวคลุมลงมาถึงแนวหน้าต่าง มุงด้วยกระเบื้องดินเผาหรือกระเบื้องไม้สัก มีใต้ถุนสูงคนเดินลอดได้ โปร่ง ไม่กั้นห้อง ลักษณะตัวเรือนกว้าง ป้อมและเตี้ย ฝาจะผายออกทางด้านบน ตัวเรือนมีขนาดต่างๆ กัน มีความยาว 5 ห้อง เป็นส่วนใหญ่ เรือนแบบนี้มีลักษณะพิเศษ คือ ส่วนที่เรียกว่า กาแล ซึ่งหมายถึง ยอดบนสุดของจั่วทำเป็นไม้แกะสลักลวดลายไขว้กัน มีสองอัน คล้ายปั้นลมของเรือนเครื่องผูก ที่มีไม้ไผ่สองลำไขว้กันอยู่บนสันหลังคาหน้าจั่ว ยาวข้างละ 1 ศอก มักมีการสลักเป็นลวดลายงดงาม ซึ่งส่วนนี้ชาวล้านนาเรียกว่า กาแล เช่น เรือนพญาวงศ์ เป็นต้น

กาแลของภาคเหนือนี้ นักวิชาการบางท่านให้ข้อสันนิษฐานว่าสืบเนื่องมาจากประเพณีการฆ่าควาย เพื่อบวงสรวงผีบรรพบุรุษ จึงนำเอาเขาควายขึ้นไปประดับบนยอดหลังคาตามอย่างชาวลัวะ ต่อมาได้คลี่คลายลักษณะเขาควายเป็นไม้แกะสลักแทน อย่างไรก็ตาม กาแลนับว่าเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของเรือนไทยภาคเหนือได้ดี ถึงแม้ว่ากาแลจะไม่มีประโยชน์ต่อโครงสร้างของบ้าน และไม่มีผลต่อความเชื่อของคนปัจจุบัน แต่ก็เป็นสิ่งตกแต่งให้ดูมีลักษณะพิเศษไม่เหมือนใคร (นุกูล ชมพูนิช, 2530 : 67)

ภาพที่ 2.9 เรือนกาแล (เรือนพญาวงศ์)

ที่มา : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2550 : ออนไลน์)

ข. เรือนสมัยกลาง เป็นเรือนไม้จริงที่มีวิวัฒนาการของรูปแบบต่อจากเรือนกาแล เป็นเรือนยุคหลังที่เกิดจากการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่ชาวเชียงใหม่ได้รับจากภายนอก กล่าวคือการเจาะช่องหน้าต่างประตู การขึ้นทรงหลังคาที่มีระนาบซับซ้อน เรือนบางหลังตกแต่งด้วยลวดลายไม้ฉลุที่จั่วหลังคาและเชิงชาย (แป้นน้ำย้อย) ซึ่งเป็นรูปแบบที่สืบเนื่องมาจากความนิยมในสมัยรัชกาลที่ 5-6 ชาวล้านนาเรียกเรือนชนิดนี้ว่า เรือนทรงสะละใน

ภาพที่ 2.10 เรือนสมัยกลางย่านวัดเกตุ มีการตกแต่งด้วยไม้ฉลุอย่างงดงาม
ที่มา : คณะวิชาสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยราชมงคลล้านนา (2550 : ออนไลน์)

ค. เรือนร้านค้า หรือเรือนแพ (อ่าน-แป) เป็นเรือนที่พัฒนามาจากเรือนในสมัยกลาง โดยเฉพาะเรือนที่ได้รับอิทธิพลจากต่างถิ่น โดยการปรับเปลี่ยนการใช้สอยเพิ่มเติมเพื่อใช้ในการค้าขายเป็นหลัก พบมากแถวถนนท่าแพ เจริญราษฎร์ และริมถนนใหญ่ทั่วไป

ภาพที่ 2.11 เรือนไม้แบบเรือนร้านค้า สร้างหันด้านยาวชิดทางสัญจร เพื่อเปิดร้านค้าขายที่ชั้นล่าง
ที่มา : คณะวิชาสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยราชมงคลล้านนา (2550 : ออนไลน์)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ข. ยุ้งข้าว หรือหลองข้าว เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาคู่กับเรือนพักอาศัยของชาวเชียงใหม่ ยุ้งข้าวจะเป็นอาคารขนาดเล็ก รูปทรงคล้ายเรือนฝาสอบเข้า ยกพื้นสูง ใต้ถุนใช้เป็นที่เก็บอุปกรณ์การเกษตร มีระเบียงรอบทั้ง 4 ด้าน เพื่อให้รับกับการคลุมของหลังคาที่ลาดต่ำลงมา มีการเก็บบันไดสำหรับปีนขึ้นยุ้งไว้ต่างหาก โดยมากจะสร้างยุ้งข้าวไว้ทางด้านหน้าเรือน ตรงทิศหัวนอนเพื่อแสดงการเคารพแม่โพสพ และเพื่อแสดงถึงสถานภาพของเจ้าของเรือน รวมถึงการเกี่ยวพันกับการเลือกคู่ของลูกสาวเจ้าของเรือนด้วย ทั้งนี้ขนาดของยุ้งขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าของเรือนเช่นกัน

ภาพที่ 2.12 ยุ้งข้าว หรือหลองข้าว
ที่มา : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2550 : ออนไลน์)

2) สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนา ความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาของเชียงใหม่ สังเกตจากจำนวนวัดและศาสนสถานที่มีอยู่อย่างมากมาย ร่องรอยของสถาปัตยกรรมเป็นความคิดเรื่องของคติจักรวาล โดยจักรวาลนี้มีชื่อว่า มงคลจักรวาล อันมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาล ถัดออกไปจะมีทิวเขา 7 ทิวเขา ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ เรียกว่าเขาสัตตบริภัณฑ์ ล้อมรอบในทิศทั้ง 4 ของเขาพระสุเมรุและเขาสัตตบริภัณฑ์ มีทวีปอีก 4 ทวีป ตั้งอยู่ทิศละ 1 ทวีป เช่น อุตตรกุรุทวีป อมรโคยาน บุรพวิเทหะ และทวีปที่มนุษย์เราถือกำเนิดนี้ คือ ชมพูทวีป โดยทั้งหมดนี้จะมีทะเลสีทันดรล้อมรอบ ส่วนรอบนอกที่เป็นที่กำหนดขอบเขตจักรวาล ก็จะมีกำแพงจักรวาลเป็นที่สิ้นสุด และในความเชื่อของชาวพุทธ จักรวาลมีอยู่อย่างมากมายไม่สามารถประมาณได้เป็นอนันตจักรวาล ซึ่งแนวความคิดนี้ได้ถูกนำมาดัดแปลง เป็นแนวทางการวางแผนผังของวัด และการสร้างพุทธศาสนสถานของเชียงใหม่และล้านนา องค์ประกอบของวัดที่เป็นงานสถาปัตยกรรม ได้แก่ ซุ้มประตูโขง วิหาร โบสถ์ หอพระไตรปิฎก เจดีย์ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ก. ซุ้มประตูโขง ลักษณะเป็นประตูอิฐที่มีการสร้างซุ้มโค้งมาบรรจบกัน โดยประดับประตูโขงด้วยลวดลายปูนปั้น ที่ใช้เทคนิคพิเศษที่เรียกว่า สะตายจีน คือ นำปูนมาตำรวมกับทรายละเอียด น้ำอ้อย ยางต้นไก๋ และกาวหนังสัตว์ เป็นต้น ประตูโขงเป็นงานเอกลักษณ์ของทางล้านนา ที่ปรากฏบริเวณประตูทางเข้าของวัดที่มีความสำคัญหรือวัดหลวง หลักฐานเก่าแก่ที่สุดที่พบ คือ ซุ้มประตูโขงของวัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) ที่สร้างในสมัยพญาติโลกราช ในปี พ.ศ. 2020 ในสมัยหลังมีการสร้างประตูโขงขึ้นมาเลียนแบบของเดิม เช่น วัดสวนดอก อำเภอเมืองเชียงใหม่

ซุ้มประตูโขงวัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด)

ซุ้มประตูโขงวัดสวนดอก

ภาพที่ 2.13 ซุ้มประตูโขง
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (17 พฤษภาคม 2550)

ข. วิหาร เป็นสถาปัตยกรรมหลักของวัดในเมืองเชียงใหม่ มักสร้างในแนวแกนหลัก คือ ทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยหันหน้าออกทางด้านทิศตะวันออก วิหารในสมัยโบราณใช้ระบบเสาและคานที่สร้างด้วยไม้ มีโครงสร้างที่เรียกว่า ม้าต่างไหม โดยวิหารจะมีขนาดใหญ่ วางทอดตามแนวยาวในรูปผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสและผืนผ้า มีการยกเก็จเป็นห้องทางด้านหน้า 2 ห้อง และด้านหลัง 1 ห้อง หลังคาซ้อนกันหลายชั้นลดหลั่นกันตามลำดับจากเล็กไปหาใหญ่ โดยมักสร้างเป็นมุขโถงที่ห้องด้านหน้า ห้องท้ายวิหารจะเป็นที่ตั้งของพระประธานที่มีการก่อฝาผนังปิดทึบมักทำช่องเบิ่งจร (บัญชร หมายถึง ช่องแสงที่มีลักษณะคล้ายรูปกากบาท) ภายในวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังหรือลงรักปิดทอง เสาภายในมักเป็นเสากลมตกแต่งด้วยลวดลายลงรักปิดทอง ลักษณะพิเศษคือเป็นวิหารที่ยกพื้นสูง มีบันไดนาคตรงทางเดินเข้า บางครั้งทางเข้าด้านหน้าวิหาร อาจมีการทำประตูโขงติดฝาผนังด้านหน้าวิหาร ดังเช่น วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ที่มีการตกแต่งด้วยลวดลายประดับปูนปั้นน้ำมัน หรือลวดลายแกะสลักตรงหน้าบัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

วิหารที่พบในจังหวัดเชียงใหม่ สามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ลักษณะ คือ วิหารโถง วิหารทรงปิด วิหารแบบมีมณฑปต่อท้าย วิหารจัตุรมุข วิหารก่อด้วยศิลาแลง และวิหารทรงโรง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- วิหารโถง เป็นวิหารที่ไม่นิยมกั้นฝาผนัง อาจมีการทำเป็นฝาที่ปิดลงมาเพียงครึ่งเดียวจากด้านบน เรียกว่า ฝาย้อย พบที่วิหารวัดสวนดอก อำเภอเมืองเชียงใหม่

ภาพที่ 2.14 วิหารโถง วัดสวนดอก อำเภอเมืองเชียงใหม่
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (19 พฤษภาคม 2550)

- วิหารทรงปิด หรือทรงพื้นเมืองเชียงใหม่ เป็นวิหารที่มีการทำฝาผนังเป็นไม้หรือปูน โดยมากมักมีห้องในช่วงซดแรกเป็นมุขโถง อาจมีการลดซดหลังคาเป็นด้านหน้า 3 ช่วง ด้านหลัง 2 ช่วง บางครั้งมีการทำหลังคาคลุมบันไดนาค เช่น วิหารวัดทุงยู วิหารวัดบุพพาราม วิหารวัดมหาวัน และวิหารวัดเกตการาม อำเภอเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

วิหารวัดทุงยู วิหารวัดมหาวัน วิหารวัดเกตการาม

ภาพที่ 2.15 วิหารทรงปิด หรือทรงพื้นเมืองเชียงใหม่
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (21 พฤษภาคม 2550)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- วิหารแบบมีมณฑปต่อท้าย เป็นลักษณะวิหารทรงพื้นเมืองของเชียงใหม่ แต่ด้านท้ายของวิหารมีการทำเจดีย์ทรงมณฑปขนาดเล็กต่อไว้ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏที่วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วิหารวัดปราสาท และวิหารวัดป่าแดง อำเภอเมืองเชียงใหม่

ภาพที่ 2.16 วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เป็นแบบวิหารที่มีมณฑปต่อท้าย
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (16 พฤษภาคม 2550)

- วิหารจัตุรมุข เป็นวิหารที่มีการทำมุขยื่นออกทั้ง 4 ด้าน ภายในมีการทำมณฑปปราสาทประดิษฐานไว้ เป็นลักษณะของวิหารแบบพิเศษแบบหนึ่ง สามารถพบได้ที่วิหารพระบรมธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง

- วิหารก่อด้วยศิลาแลง เป็นวิหารที่มีลักษณะพิเศษของเชียงใหม่ คือ วิหารเจ็ดยอด (วัดมหาโพธาราม) มีผังอาคารเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนด้านบนเจดีย์ 7 องค์ หรือ 7 ยอด

ภาพที่ 2.17 วิหารเจ็ดยอด (วัดมหาโพธาราม)
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (17 พฤษภาคม 2550)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- วิหารทรงโรง เป็นวิหารที่สร้างในช่วงหลัง ซึ่งจะไม่นิยมการลดขนาดช่วงห้องวิหาร แต่จะทำผังพื้นเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าธรรมดา ซึ่งสามารถพบได้ที่ วิหารหลวง วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วิหารวัดเชียงมั่น อำเภอเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

วิหารหลวงวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

วิหารวัดเชียงมั่น อำเภอเมืองเชียงใหม่

ภาพที่ 2.18 วิหารทรงโรง

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (18 พฤษภาคม 2550)

ค. อุโบสถ เป็นอาคารสำหรับใช้ทำสังฆกรรม สวดปาติโมกข์ หรือประกอบการบรรพชาพระภิกษุสงฆ์หรือสามเณร อุโบสถของเชียงใหม่มีรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมคล้ายกับวิหาร คือ มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่นิยมการยกเก็จ หรือเรียกกันว่าอาคารทรงโรง การสังเกตข้อแตกต่างระหว่างอุโบสถและวิหาร ดูได้จากใบเสมาที่ฝังโดยรอบอุโบสถ เพื่อแสดงขอบเขตของสถานที่ของสงฆ์ตามที่วินัยสงฆ์กำหนด และมีการสร้างกำแพงแก้วล้อมรอบอุโบสถอีกชั้นหนึ่ง เพื่อแสดงการเป็นพื้นที่พิเศษที่ห้ามสตรีเพศเข้าไป

อุโบสถมักสร้างในวัดที่สำคัญ เนื่องจากหลายๆ วัด มักมีการรวมทำสังฆกรรมในอุโบสถของวัดที่เป็นศูนย์กลาง ที่รู้จักกันในนามของหมวดอุโบสถ เช่น หมวดอุโบสถวัดเชียงมั่นในเมืองเชียงใหม่ มีวัดที่ต้องรวมทำสังฆกรรม 13 วัด หรือเรียกว่า หัววัด เช่น วัดหัวข่วง วัดมณเฑียร วัดล่ามช้าง วัดหม้อคำตวง เป็นต้น จึงไม่จำเป็นที่จะสร้างอุโบสถในทุกวัด เช่นเดียวกับวัดในภาคกลาง อีกทั้งชาวเชียงใหม่ยังมีความเชื่อว่าอุโบสถเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่อนุญาตให้สตรีเพศเข้าไปภายในซึ่งแตกต่างจากภาคอื่น นอกจากนี้บางวัดยังมีการใช้น้ำเป็นเขตพันธสีมา เช่น วัดพุทธเอ้น อำเภอแม่แจ่ม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพที่ 2.19 อุโบสถวัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (19 พฤษภาคม 2550)

ง. พระเจดีย์ เป็นสิ่งก่อสร้างเพื่อการสักการบูชาที่สำคัญอย่างหนึ่งของพุทธศาสนิกชน โดยทั่วไปเป็นเจดีย์ประเภทพุทธเจดีย์ ที่สร้างเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ส่วนอุเทสิกะเจดีย์ เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่พระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังมีพระธาตุเจดีย์ที่บรรจุอัฐิธาตุของพระอัครสาวกหรือพระมหากษัตริย์ เมื่อพระพุทธศาสนามีการเผยแพร่ออกจากอินเดียสู่นานาประเทศ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. 274-311) ก็ได้มีการสร้างพระเจดีย์ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาอย่างมากมาย รวมถึงยังมีวิวัฒนาการของรูปแบบการก่อสร้างมาโดยตลอด สำหรับพระเจดีย์ที่มีการสร้างในเมืองเชียงใหม่นั้น สามารถแบ่งรูปแบบออกได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่ เจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ทรงมณฑป เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือเจดีย์ดอกบัวตูม และเจดีย์ย่อมุม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 2.20 เจดีย์ทรงระฆัง วัดป่าแดง
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (20 พฤษภาคม 2550)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- เจดีย์ทรงระฆัง มีลักษณะของการสร้างฐานเขียงรองรับมาลัยเถาและองค์ระฆัง ในรูปทรงกลมหรือโดมรูปครึ่งวงกลม บัลลังก์ ก้านฉัตร ปล้องไฉน และปลียอด เจดีย์รูปทรงนี้ในเมืองเชียงใหม่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะหลายแห่ง เช่น เจดีย์วัดป่าแดง เป็นต้น

- เจดีย์ทรงปราสาท เป็นเจดีย์ที่มีตัวเรือนธาตุเป็นอาคารทึบตัน มีการซ้อนชั้นมาก เช่น เจดีย์วัดโลกโมฬี เจดีย์วัดสะดือเมือง อนิมิตเจดีย์วัดเจ็ดยอด วัดตะโปธาราม (ร่ำเปิง) เจดีย์วัดพวกหงส์ เจดีย์กู่คำ วัดเจดีย์เหลี่ยม เป็นต้น

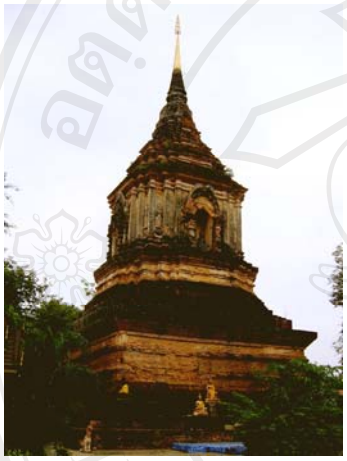

เจดีย์วัดโลกโมฬี

เจดีย์วัดสะดือเมือง

อนิมิตเจดีย์วัดเจ็ดยอด

เจดีย์วัดตะโปธาราม (ร่ำเปิง)

เจดีย์วัดพวกหงส์

เจดีย์กู่คำ วัดเจดีย์เหลี่ยม

ภาพที่ 2.21 เจดีย์ทรงปราสาท

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (17-31 พฤษภาคม 2550)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- เจดีย์ทรงมณฑป ในความหมายของช่างไทย หมายถึง อาคารที่มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีส่วนยอดซ้อนเรียวแหลมอย่างทรงปราสาท สามารถพบเห็นได้ที่เจดีย์ท้ายวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เจดีย์วัดปันสาท และเจดีย์ประดิษฐานพระแก่นจันทน์แดง วัดมหาโพธาราม เป็นต้น

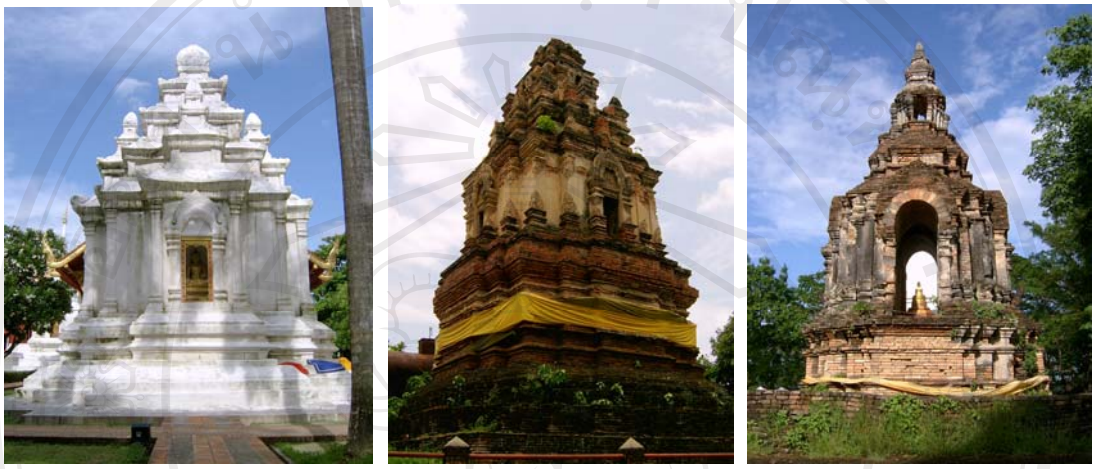

เจดีย์ท้ายวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เจดีย์วัดปันสาท เจดีย์ประดิษฐานพระแก่นจันทน์แดงวัดมหาโพธาราม

ภาพที่ 2.22 เจดีย์ทรงมณฑป

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (16-17 พฤษภาคม 2550)

- เจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ หรือเจดีย์ดอกบัวตูม เป็นเจดีย์ที่รับอิทธิพลจากสุโขทัย สามารถพบเห็นได้ที่เจดีย์วัดธาตุกลาง และเจดีย์ทิศรอบพระธาตุ วัดสวนดอก เป็นต้น

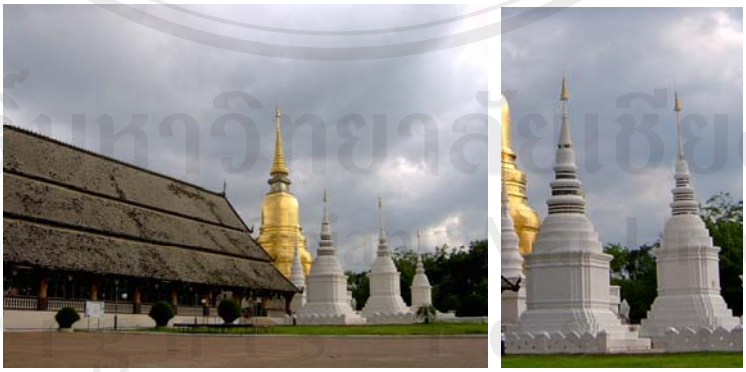

ภาพที่ 2.23 เจดีย์ทิศรอบพระธาตุ วัดสวนดอก

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (19 พฤษภาคม 2550)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- เจดีย์ย่อมุม เป็นเจดีย์ผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีการย่อมุมเป็นมุมย่อยหลายมุม ซึ่งคงได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอยุธยา สามารถพบเห็นได้ที่ เจดีย์วัดหมื่นตูม และเจดีย์วัดศรีโขง เป็นต้น

เจดีย์วัดหมื่นตูม เจดีย์วัดศรีโขง

ภาพที่ 2.24 เจดีย์ย่อมุม
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (21 พฤษภาคม 2550)

จ. หอพระไตรปิฎก เป็นอาคารสำหรับเก็บพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่สำคัญ จากเอกสารโบราณได้มีการกล่าวถึงการสร้างหอพระไตรปิฎก หรือที่รู้จักกันว่าหอธรรมในสมัยพญาติโลกราช ปีพ.ศ. 2020 เพื่อใช้เก็บพระไตรปิฎกที่ได้มีการสังคายนาขึ้นที่วัดมหาโพธาราม การสร้างหอธรรมของเชียงใหม่เท่าที่เห็นในปัจจุบัน มักสร้างเป็นอาคารขนาดเล็ก 2 ชั้น โดยด้านล่างเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ด้านบนเป็นอาคารที่สร้างด้วยไม้ ตกแต่งด้วยช่อฟ้า นาคทันต์ (หูช้าง) รวมถึงการทำลายรดน้ำปิดทอง หรือปูนปั้นสะตายจีน ลักษณะของหอธรรม คือ การไม่นิยมสร้างบันไดขึ้นหอธรรมอย่างถาวร หากจะใช้คัมภีร์ต้องนำบันไดมาพาดปีนขึ้นไป เนื่องจากต้องการจะรักษาความปลอดภัยของพระไตรปิฎก รวมไปถึงคัมภีร์ต่างๆ ที่เก็บรักษาไว้ภายในหีบธรรม ภายในหอธรรมอาจมีหีบธรรมได้หลายใบ โดยหอธรรมเมืองเชียงใหม่จะมีการสร้างเฉพาะในวัดที่เป็นวัดสำคัญ แต่การสร้างหีบธรรม สามารถพบเห็นได้แทบทุกวัดของเชียงใหม่

หีบธรรมเป็นศาสนวัตถุ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เก็บรักษาคัมภีร์ใบลานทางพุทธศาสนาประจำวัด หีบธรรมมีหลายลักษณะ เช่น แบบทรงสี่เหลี่ยมคางหมู ทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส และทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า หีบธรรมเป็นงานที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา คุณค่าและความงามของลวดลาย ตลอดจนถึงสีที่ใช้ โดยสีหลักสำคัญที่ใช้ มีอยู่ 5 สี คือ สีดำ สีแดง สีเหลือง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สีขาว และสีน้ำเงิน ส่วนสีทองนั้นได้จากแผ่นทองคำเปลว ซึ่งจะให้ความสว่างและความงดงามแก่หีบธรรม สีดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายเกี่ยวกับความเชื่อของชาวล้านนา สีดำ หมายถึง ความผิด สีแดง หมายถึง ความเจริญ ความมีอำนาจ สีเหลืองเป็นสีสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาหรือพระสงฆ์ (ยุพิน เข็มมุกด์, 2548 : 128-129)

ภาพที่ 2.25 หีบธรรม ในวิหารวัดสวนดอก
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (19 พฤษภาคม 2550)

ลักษณะของหอธรรมเมืองเชียงใหม่ สามารถแบ่งออกได้หลายรูปแบบ คือ

- หอธรรมแบบสองชั้นมีการทำหน้ามุขด้านเดียวเป็นแบบ ที่พบเห็นได้มากในเมืองเชียงใหม่ ลักษณะจะคล้ายวิหารทรงโรงขนาดเล็ก ด้านล่างเป็นการก่ออิฐถือปูน ด้านบนเป็นเครื่องไม้ มีประตูทางเข้าอาคารด้านบนทางด้านหน้า ไม่นิยมสร้างหน้าต่างบนอาคารชั้นบน บ่อยครั้งจะพบว่ามีการสร้างระเบียบเพื่อสามารถเดินได้โดยรอบ หอไตรรูปทรงนี้สามารถพบได้ที่หอธรรมวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร หอธรรมวัดเชียงมั่น

- หอธรรมที่มีการทำอาคารชั้นบนเป็นจัตุรมุข จะมีรูปทรงคล้ายแบบที่ 1 หากแต่มีการทำมุขทั้ง 4 ทิศของอาคาร มีการทำหลังคาทั้งแบบธรรมดาและแบบหลังคาลาดแอ่น สามารถพบได้ที่ หอธรรมวัดอู่ทรายคำ อำเภอเมืองเชียงใหม่

- หอธรรมก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น คล้ายแบบจีน ผังอาคารเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีการตกแต่งด้วยภาพเขียนและการปั้นปูนประดับ ซึ่งความแตกต่างจากแบบพื้นเมืองอยู่ที่การเข้าสู่ตัวอาคาร เพราะว่าหอธรรมลักษณะนี้จะเข้าทางด้านข้างของอาคาร ซึ่งเป็นลักษณะการเข้าอาคารแบบจีน พบเพียงแห่งเดียวคือที่ หอธรรมวัดช่างฆ้อง อำเภอเมืองเชียงใหม่

- หอธรรมทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ชั้นเดียว หลังคาทรงมณฑป มีการตกแต่งหน้าต่างด้วยปูนปั้นสะตายจีน พบเพียงแห่งเดียว คือ หอธรรมวัดดวงดี อำเภอเมืองเชียงใหม่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- หอธรรมทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส สองชั้น คล้ายแบบที่ 2 สามารถพบที่หอธรรมวัดศรีสุพรรณ อำเภอเมืองเชียงใหม่

หอธรรมวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร หอธรรมวัดเชียงมั่น หอธรรมวัดอู่ทรายคำ อำเภอเมืองเชียงใหม่

หอธรรมวัดช่างฆ้อง อำเภอเมืองเชียงใหม่ หอธรรมวัดดวงดี อำเภอเมืองเชียงใหม่ หอธรรมวัดศรีสุพรรณ อำเภอเมืองเชียงใหม่

ภาพที่ 2.26 หอธรรมเมืองเชียงใหม่

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (18-21 พฤษภาคม 2550)

ฉ. ช่อฟ้า (จ้อฟ้า) เป็นศาสนวัตถุองค์ประกอบหนึ่งของสถาปัตยกรรม ส่วนที่เป็นเครื่องปลาย ตั้งอยู่สันอกไก่ตรงส่วนที่นาค (ป้านลม) มาบรรจบกัน ช่อฟ้าแบ่งตามลักษณะโครงสร้างได้ 3 ส่วน คือ ส่วนอก มีลักษณะกลมใหญ่ อวบอ้วน ส่วนคอและหน้า คือ บริเวณที่คอดกิ่ว มีจะงอยปากแสดงสัญลักษณ์ของสัตว์ปีก และส่วนยอด คือ บริเวณยอดที่หยักแหลมและตวัดโค้งงอนขึ้นสู่ท้องฟ้า ช่อฟ้ามีรูปลักษณ์คล้ายหัวนาค ปลายแหลม มีจะงอยอยู่ติดอยู่ตอนล่าง จะงอยจะทำเป็น 2 แบบ จะงอยปากครุฑ และจะงอยปากหงส์ นอกจากนี้ยังทำช่อฟ้าเป็นรูปนกหัวเจ่า รูปกินนรพนมหัตถ์ รูปเทวดา หรือรูปดอกบัว เป็นต้น (ยุพิน เข็มมุกด์, 2548 : 130)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

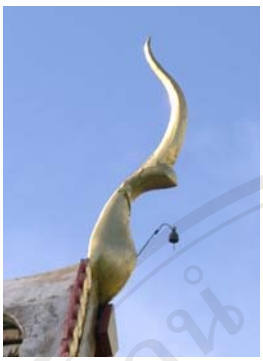

ช่อฟ้าวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

ช่อฟ้าวิหารหลวง วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

ช่อฟ้าวิหารพระเจ้า ๙๐๐ ปี วัดเจ็ดยอด

ภาพที่ 2.27 ช่อฟ้า

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (16-17 พฤษภาคม 2550)

2.2.1.2 ประติมากรรม

งานประติมากรรมของเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแขนงหนึ่งของศิลปะล้านนา ได้ผ่านเหตุการณ์ผันแปรทางประวัติศาสตร์ มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยอาจจำแนกได้เป็น 4 ประเภท คือ

1) พระพุทธรูป นิยมสร้างปางประทับนั่งสมาธิกับปางมารวิชัย มีส่วนน้อยเป็นแบบนั่งทรงเครื่องจักรพรรดิ ปางประทับยืนแบบเปิดโลก ลีลา อุ้มบาตร ห้ามญาติ ปางไสยาสน์หรือพระนอน นิยมสร้างต่างจากแบบภาคกลาง คือ จะนอนตะแคงขวา พระเศียรหนุน พระเขนย พระหัตถ์ขวาวางราบไปกับพื้นขนานไปกับพระเศียร ปลายพระบาทยกหนุน พระเขนยหลายใบ ต่อมาเชียงใหม่ได้รับอิทธิพลจากกรุงรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับคติการสร้างพระพุทธรูปประจำวันเกิด และพระนพเคราะห์ ทำด้วยไม้แกะสลักแล้วลงรักปิดทองถวายไว้กับวัด เพื่อความเป็นสิริมงคล (พระนพเคราะห์จะเพิ่มพระราหูปางปาจิไลยก์ ประจำวันพุธกลางคืน และพระเกตุประทับนั่งปางมารวิชัย เข้าไปรวมเป็น 9 องค์)

2) พระอรหันตสาวก นิยมสร้างพระมหากัจจายนะ เป็นปางสมาธิ มีหัตถ์ประสานกุมอยู่หน้าท้อง มักสร้างด้วยปูนปั้นขนาดใหญ่เท่าคนจริงขึ้นไป ประดิษฐานไว้ในวิหารหลังเล็กแยกเป็นสัดส่วนโดยเฉพาะ ถือว่าทำให้ผู้บูชาอยู่เย็นเป็นสุข มีชีวิตราบรื่น นอกจากนี้ยังนิยมสร้างพระอัครสาวก คือ โมคคัลลาน์และพระสารีบุตร ไว้สองข้างพระประธาน ในลักษณะนั่งขัดสมาธิหรือนั่งคุกเข่าพนมมือ

3) อารักษ์ นิยมสร้างไว้เพื่อเฝ้าวัด ตั้งอยู่บริเวณทางขึ้นพระวิหารหรือมุมเจดีย์ ส่วนมากเป็นรูปปูนปั้นแบบลอยตัว และแบบนูนสูงประดับผนังหรือมุมอาคาร

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

4) สัตว์หิมพานต์

ก. สิงห์กับพระยานาค ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของวัดแบบล้านนา ซึ่งทำด้วยปูนปั้นแบบลอยตัว สิงห์นิยมสร้างเป็นคู่นั่งบนแท่นสูงสองข้างประตูวัด หรือประจำมุมองค์เจดีย์ พระยานาคจะสร้างเป็นทางขึ้นสู่พระวิหารหรือองค์พระเจดีย์ นิยมทำเป็นแบบมกรหรือลวงคายนาค โดยตัวนาคจะเลื้อยพ้นออกจากปากลวงถึงบริเวณหน้าอก (ลวง เป็นพญานาคมีเขา มีปีก มี 4 เท้า คล้ายมังกรจีน)

ข. พระยาช้าง นิยมสร้างประดับฐานเจดีย์ โดยจะปั้นให้โผล่ออกมาจากฐานเจดีย์เพียงครึ่งตัว เจดีย์แบบนี้จะเรียกว่าแบบฐานช้างค้ำ ซึ่งทางสุโขทัยจะเรียกว่าแบบฐานช้างล้อมหรือแบบฐานช้างรอบ โดยต้นกำเนิดจะมาจากอินเดียส่งอิทธิพลให้ลังกา แล้วเข้ามาสู่ประเทศไทยโดยพระธรรมทูตสายลังกาวงศ์

ค. หงส์ มีต้นกำเนิดมาจากหงส์อินเดียที่เป็นเป็ดป่าพันธุ์หนึ่ง อาศัยอยู่เชิงเขาหิมาลัย นิยมสร้างประดับไว้ตรงหางวัลย์ (หัวเหงา) ทั้งสองข้างของซุ้มโขง เหนือกรอบประตูวิหารหลวง และส่วนอื่นๆ ของเครื่องบน โขงปราสาทและสันหลังคาวิหารจะใช้หงส์ดินเผาเคลือบประดับห่างกันเป็นระยะแบบบราลี

ง. สัตว์หิมพานต์อื่นๆ เช่น กินรี นกหัสดีลิงค์ มกรหรือพระยาลวง หนุมาน นางเงือก ครุฑ นกยูง มอม (สิงห์จีน) กินเลน (ม้ามังกรจีน) นิยมสร้างด้วยปูนตามแบบล้านนา ที่เรียกว่า สะตายจีน ปั้นเป็นรูปนูนต่ำหรือนูนสูง ประดับที่ซุ้มโขงมณฑปฐานพระประธาน ฐานเจดีย์ ฐานอาคาร ประกอบกับลายกนกเครือเถา หรือนำไปผูกลายแกะสลักไม้สักแบบนูนต่ำแบบสองหน้าที่เรียกว่า นาคทันต์

จ. ลายรูปสิบสองนักษัตร (สัตว์ประจำปีเกิด) ซึ่งทางล้านนาเรียกว่า ตัวเพิ่ง (อ่าน ตั๋วเปิ้ง หมายถึง ตัวพึ่งหรือตัวสัตว์ที่พาวิญญาณมนุษย์มาเกิด และค้ำจุนดวงชะตาของแต่ละชีวิต) นิยมปั้นหรือแกะสลักประดับงานสถาปัตยกรรม เช่น หน้าบัน คันทวย ซุ้มเหนือประตูหน้าต่าง เป็นต้น มีหลักฐานปรากฏตั้งแต่ยุคล้านนาประเทศราชเป็นต้นมา สันนิษฐานว่า ได้รับคติ-นิยมนี้มาจากจีน โดยผ่านทางศิลปะพม่ายุคอมรปุระและมัณฑเล

วัสดุที่ใช้สร้างงานประติมากรรมแบ่งออกเป็น 4 ประเภทคือ ปูนปั้นหรือปูนตำ (สะตายจีน) โลหะสำริด ไม้ วัสดุอื่นๆ ได้แก่ โลหะที่มีค่า คือ ทองคำ เงิน และรัตนชาติ เช่น หยก แก้วผลึก ศิลา ตลอดจนงาช้าง เขาสัตว์ ดินเหนียว นิยมนำมาสร้างประติมากรรมขนาดเล็กแบบนูนต่ำหรือตัวลอย เช่น รูปพระพิมพ์ และงานจุลศิลป์อื่นๆ

พุทธศิลป์ประติมากรรมที่สำคัญของเชียงใหม่ สามารถจำแนกตามวัสดุที่สร้างและรูปลักษณ์ ตลอดจนยุคสมัย ได้ดังนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

1) ประเภทปูนปั้น ที่สำคัญได้แก่

ก. พระพุทธรูป ที่สำคัญมีอยู่ 14 วัด แบ่งเป็นพระยืน 2 องค์ พระนั่ง 9 องค์ พระนอน 3 องค์ เช่น พระประธานวัดพระสิงห์ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ (ปัทมาสนะ) ปางมารวิชัยลงรักปิดทอง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2363 โดยเจ้าหลวงช้างเผือกธรรมลังกา เจ้านครเชียงใหม่ลำดับที่ 2 พุทธลักษณะเป็นแบบล้านนาสิงห์สาม มีอิทธิพลศิลปะชาน (ไทยใหญ่) ผสมเล็กน้อย คือ มีเส้นกรอบพระพักตร์ประดับกระจกสี พระนอนปูนปั้นที่มีหลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์ ว่ามีอายุเก่าแก่ที่สุดของเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ พระนอนอยู่ในวิหารพระนอนวัดพระสิงห์ มีความยาว 5.80 เมตร ตำนานมังรายเชียงใหม่เชียงตุง ระบุว่า พญาผายู กษัตริย์องค์ที่ 5 ของราชวงศ์มังราย โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2068 พร้อมกับการสร้างกู่บรรจุอัฐิของพญาคำฟูผู้เป็นพระราชบิดา สันนิษฐานว่าอาจจะสร้างขึ้นเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่พญาคำฟู พระนอนวัดเจดีย์หลวง เป็นพระนอนปูนปั้นที่สวยงามที่สุดในเมืองเชียงใหม่ มีความยาว 8.70 เมตร นอนหันพระเศียรไปทางทิศใต้ หันพระพักตร์เข้าหาองค์เจดีย์หลวงทางด้านทิศตะวันตก

พระประธานวัดพระสิงห์

พระนอนวัดพระสิงห์

พระนอนวัดเจดีย์หลวง

ภาพที่ 2.28 พระพุทธรูปปูนปั้น

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (16 พฤษภาคม 2550)

ข. พระสาวก ที่สำคัญมี 2 แห่ง คือ พระอานนท์วัดผ้าขาว มีขนาดใหญ่กว่าคนจริง ปูนปั้นแล้วทาสีขาว ปางสมาธิแบบปัจทมมาสนะ และพระมหากัจจายนะวัดเจดีย์หลวง มีอยู่ 2 องค์ เป็นพระมหากัจจายนะที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ประดิษฐานไว้ในวิหารน้อย

ค. อารักษ์ แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ กุมภัณฑ์ (ยักษ์) โดยมากนิยมสร้างเป็นคู่ซ้าย-ขวา ที่สำคัญ คือ กุมภัณฑ์วัดอุโมงค์ วัดศรีสุพรรณ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร และวัดมหาวัน เทวดาที่สำคัญ คือ เทวดาประดับผนังด้านนอกวิหารพุทธ-คยาวัดเจ็ดยอด เทวดายืนประดับเจดีย์วัดโลกโมฬี เทวดาประดับหอไตรวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เทวดาเฝ้าประตูทางขึ้นลานพระธาตุดอยสุเทพ และพระพิฆเณศ (พระพิฆเนศ) ทางล้านนาถือว่าเป็น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เทพเจ้าของเวทมนตร์และพิธีกรรมไสยศาสตร์ ในเมืองเชียงใหม่พบเพียง 2 วัด คือ พระพิสณุทวาร-บาลวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร และพระพิสณุพม่าที่วัดบุพพาราม

กุมภัณฑ์วัดอุโมงค์

กุมภัณฑ์วัดศรีสุพรรณ

กุมภัณฑ์วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

กุมภัณฑ์พระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร

กุมภัณฑ์วัดมหาวัน

เทวดาประดับผนังด้านนอกวิหารพุทธคยาวัดเจ็ดยอด

เทวดายืนประดับเจดีย์วัดโลกโมฬี

เทวดาประดับหอไตรวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

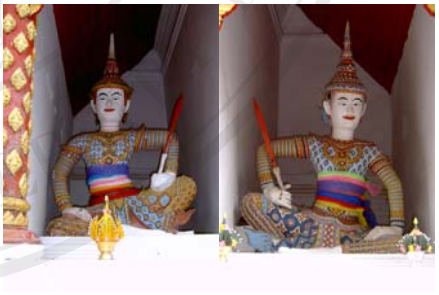

เทวดาฝ่าประตูทางขึ้นลานพระธาตุดอยสุเทพ

พระพิสณุทวารบาลวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร

พระพิสณุพม่าที่วัดบุพพาราม

ภาพที่ 2.29 อารักษ์

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (17-22 พฤษภาคม 2550)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ง. สัตว์หิมพานต์ ที่สำคัญแบ่งเป็น 4 ประเภท คือ

- หงส์ จะทำหน้าที่ประจำหัวเสากรอบซุ้มโขงล้านนา ที่สวยงามมี 2 วัด คือ หงส์ประดับหัวเสากรอบประตูซุ้มโขงอุโบสถวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร และหงส์ประดับหัวเสากรอบประตูซุ้มโขงหลังพระเจ้าวัดพวกแต้ม

- ช้าง นิยมทำปูนปั้นแบบลอยตัว มีครึ่งเดียวโผล่ออกมาจากผนัง ส่วนมากทำหน้าที่เป็นช้างแบกรอบฐานเจดีย์ประจำวัด 2 แห่ง คือ ช้างล้อมเจดีย์วัดเชียงมั่น ช้างล้อมเจดีย์วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร และช้างที่ทำหน้าที่อารักษ์คุ้มครองเมือง 1 แห่ง คือ อนุสาวรีย์ช้างเผือกคู่ตั้งอยู่บริเวณสถานีขนส่งรถโดยสาร ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

- สิงห์ นิยมสร้างก่ออิฐถือปูนปั้นแบบลอยตัว โดยสร้างเป็นคู่บนเสากำแพงประตูเข้าวัด จนกลายเป็นเอกลักษณ์ประจำวัดแบบล้านนา บางครั้งสร้างไว้เฝ้าประจำมุมทั้งสี่ของฐานชั้นล่างพระเจดีย์ หรือสองข้างบันไดขึ้นพระวิหารของวัด สิงห์ปูนปั้นที่สำคัญ คือ สิงห์จีนวัดอุโมงค์ สิงห์จีนเฝ้าวิหารลายคำวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร สิงห์ผยองแบบฑมิฬประดับเจดีย์วัดหมื่นสาร สิงห์เฝ้าประตูวัดผ้าขาว และสิงห์เฝ้ามุมฐานเจดีย์วัดแสนฝาง

- พญานาค นิยมสร้างเป็นราวบันไดขึ้นสู่วิหารหลวง หรือสร้างเป็นราวบันไดขึ้นไปสู่วัดศักดิ์สิทธิ์บนภูเขา เช่น ราวบันไดขึ้นพระธาตุวัดอุโมงค์ ราวบันไดพระธาตุวัดสวนดอก ราวบันไดพระธาตุเจดีย์หลวง ราวบันไดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร เป็นต้น

หงส์ประดับหัวเสากรอบประตูซุ้มโขงอุโบสถ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

ช้างล้อมเจดีย์ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

ช้างล้อมเจดีย์ วัดเชียงมั่น

อนุสาวรีย์ช้างเผือกคู่

ภาพที่ 2.30 สัตว์หิมพานต์

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (18-22 พฤษภาคม 2550)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สิงห์จีนวัดอุโมงค์

สิงห์จีนเฝ้าวิหารลายคำ
วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

สิงห์ผยองแบบฑมิฬประดับเจดีย์
วัดหมื่นสาร

สิงห์เฝ้าประตู วัดผ้าขาว

ราวบันไดขึ้นลานพระธาตุวัดอุโมงค์

ราวบันไดพระธาตุวัดสวนดอก

ราวบันไดพระธาตุเจดีย์หลวง

ราวบันไดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร

ภาพที่ 2.30 สัตว์หิมพานต์ (ต่อ)

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (18-22 พฤษภาคม 2550)

2) ประเภทโลหะ (สำริด) แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

ก. พระพุทธรูป ที่สำคัญได้แก่ พระยืนวัดพระเจ้าเม็งราย สูง 4.40 เมตร เป็นพระพุทธรูปยืนปางลีลาที่ใหญ่ที่สุดและเก่าแก่ที่สุดของเชียงใหม่ และเป็นพระพุทธรูปองค์แรกของศิลปะล้านนา พระพุทธรูปสิงห์หนึ่งนิยมทำเป็นปางมารวิชัย ประทับนั่งแบบวัชราสนะหรือขัดสมาธิเพชร จึงเรียกว่าพระเพชรหรือพระเชียงแสน ที่สำคัญ ได้แก่ พระเจ้าดับภัยวัดดับภัย พระเจ้าอุ่นเมืองวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร และพระพุทธเมืองรายวัดชัยพระเกียรติ เป็นต้น พระพุทธรูปสิงห์สอง มีเพียงองค์เพียงเดียวในเชียงใหม่ คือ พระสิงห์สองวัดอุโมงค์น้อย มีลักษณะผสมระหว่างสิงห์หนึ่งกับสิงห์สาม ปางมารวิชัยลงรักปิดทอง หน้าตักกว้าง 2 เมตร ลักษณะส่วนที่เป็นสิงห์หนึ่ง ได้แก่ วงพระพักตร์ค่อนข้างกลมอิ่มเอิบ มีพระเกศโมลีทรงดอกบัวตูม ผ้าสังฆาฏิพาดบ่าซ้ายอยู่เหนือราวนม ส่วนที่เป็นสิงห์สามคือมีพระวรกายเพรียวบางและนั่งแบบปัทมาสนะ คือนั่งสมาธิราบ พระพุทธสิงห์สามมีพุทธลักษณะที่สำคัญ คือ นิยมสร้างประทับนั่งแบบปัทมาสนะ หรือขัดสมาธิราบบนฐานเขียง พระวรกายไม่อวบอ้วนเท่าพระสิงห์หนึ่ง ผ้าสังฆาฏิพาดบ่าลงมามีชายจรดพระนาภี พระเกศโมลีเป็นรูปเปลวเพลิง พระพุทธรูปสิงห์สามที่สำคัญ ได้แก่ พระเจ้าแข้งคม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

วัดศรีเกิด พระเจ้าร่ำเปิงวัดตโปทาราม (วัดร่ำเปิง) พระประธานวัดสวนดอก พระเจ้าเก้าตื้อวัดสวนดอก และพระพุทธรูปสิงห์สามทรงเครื่องวัดดอกเอื้อง เป็นต้น

พระยืนวัดพระเจ้าเม็งราย

พระเจ้าดับภัยวัดดับภัย

พระเจ้าอุ่นเมือง
วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร

พระพุทธเมืองรายวัดชัยพระเกียรติ

พระสิงห์สองวัดอุโมงค์น้อย

พระเจ้าแข้งคมวัดศรีเกิด

พระเจ้าร่ำเปิงวัดตโปทาราม (วัดร่ำเปิง)

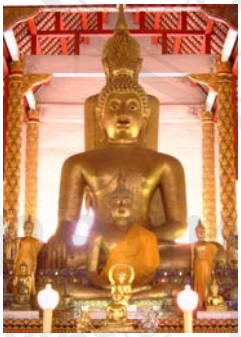

พระประธานวัดสวนดอก

พระเจ้าเก้าตื้อวัดสวนดอก

พระพุทธรูปสิงห์สามทรงเครื่องวัดดอกเอื้อง

ภาพที่ 2.31 พระพุทธรูปประเภทโลหะ (สำริด)
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (17-31 พฤษภาคม 2550)

ข. พระสาวก ที่สำคัญ ได้แก่ พระโมคคัลลาน์ พระสารีบุตรวัดเจดีย์หลวงราชวรวิหาร เป็นประติมากรรมสำริดพระสาวกขนาดใหญ่ และเก่าแก่ที่สุดคู่เดียวของเมือง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เชียงใหม่ ประทับยืนอยู่สองข้างพระอัฏฐารสองค์ประธานในพระวิหาร พระอุปคุตวัดอุปคุต เป็นประติมากรรมสำริดรูปพระสาวก ขัดเงาขนาดใหญ่เกือบเท่าคนจริง นั่งขัดสมาธิ ยกเข่าสูงขึ้นจากพื้น ยกมือทั้งคู่พนมระหว่างอก ห่อผ้ารัดประคต นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ไม่เสมอกัน เศียรโล้น นับว่าเป็นรูปพระอรหันตสาวกสำริด ฝีมือช่างหลวงล้านนายุคต้นที่มีขนาดใหญ่ งดงามและเก่าแก่

3) พระพุทธรูปไม้ นิยมสร้างมาตั้งแต่ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แต่จะมีขนาดเล็กและฝีมือสวยงามปานกลาง แกะสลักแล้วลงรักปิดทองที่ฐานจารึกอักษรธรรมล้านนาบอกชื่อผู้สร้างและคำอธิษฐานอุทิศส่วนกุศล นิยมสร้างด้วยไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้ขนุน ไม้จันทน์ พระพุทธรูปไม้ที่สำคัญในเมืองเชียงใหม่ คือ พระพุทธสิงห์สามวัดบุพพาราม เป็นพระพุทธรูปแกะสลักจากไม้สัก ประทับนั่งปางมารวิชัยบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย หน้าตักกว้าง 2 เมตร ทาสีตกแต่งแบบธรรมชาติ ฝีมือช่างหลวงล้านนายุคปลาย พระพุทธรูปยืนสองข้างพระลีลาวัดพระเจ้าเม็งราย เป็นพระพุทธรูป 2 องค์ แกะสลักจากไม้สักประทับยืนปางลีลาเปิดโลก ลงรักปิดทองสูงขนาดเท่าตัวคน ประดิษฐานอยู่สองข้างพระพุทธรูปลีลาค่าคิงพญามังราย อายุการสร้างอยู่ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระพุทธรูปยืนเทโวโรหนะประจำมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นพระพุทธรูปยืนปางอุ้มบาตรสูงขนาดเท่าคนจริง แกะสลักจากไม้ท่อนเดียว ปัจจุบันประดิษฐานไว้ในพระวิหารวัดฝายหิน ซึ่งเป็นวัดประจำมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

4) พระพุทธรูปงาช้าง ที่สำคัญได้แก่ พระพุทธรูปแกะสลักติดบนงาช้าง 2 กิ่ง สร้างโดยช่างแกะสลักจากราชสำนักล้านนา ยุคพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์เจ้านครเชียงใหม่ลำดับที่ 6 โปรดให้สร้างเมื่อ พ.ศ. 2403 แกะสลักเป็นพระพุทธรูปสิงห์สามประทับนั่งปางมารวิชัยอยู่ในซุ้มกนกแบบล้านนายุคปลาย กิ่งละ 36 องค์ สองกิ่งรวม 72 องค์ ปัจจุบันเป็นพุทธบูชาอยู่หน้าพระยืนอัฏฐารส ในพระวิหารวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

5) พระพุทธรูปรัตนชาติ ที่สำคัญ คือ พระศิลาดำปางปราบช้างนาฬาคีรี วัดเชียงมั่น เป็นพระพุทธรูปแกะสลักแบบนูนสูงจากหินแกรนิตสีดำ สูงประมาณ 13 นิ้ว ฝีมือช่างอินเดียสลักสมัยปาละ หมื่นด้งนครเจ้าเมืองลำปางนำมาถวายพระเจ้าติโลกราช ประดิษฐานร่วมกับพระเสตังคมณีวัดเชียงมั่น ชาวบ้านเรียกว่าพระแก้วขาว เป็นพระพุทธรูปคู่กับพระศิลา แกะสลักจากแก้วใสออกไปทางสีฟ้า ประทับนั่งปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 4 นิ้ว สูง 6 นิ้ว เป็นฝีมือสกุลช่างละโว้ (ลพบุรี) เป็นพระพุทธรูปประจำพระองค์ของพระนางเจ้าจามเทวีและพญามังราย พระหยกเฉลิมสิริ-ราชวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร เป็นพระพุทธรูปแบบสิงห์สามปางสมาธิ แกะสลักจากหยกเขียวเมืองแวนคูเวอร์ประเทศแคนาดา สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองเมืองเชียงใหม่มีอายุครบ 700 ปี และวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี เสร็จเมื่อ พ.ศ. 2538 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนามว่า พระพุทธเฉลิมสิริราช ประดิษฐานไว้บนแท่นในซุ้มประจำ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ทิศตะวันออกขององค์เจดีย์หลวง ซึ่งเคยเป็นที่ประทับของพระแก้วมรกต นับเป็นพระรัตนชาติขนาดใหญ่และสวยงามที่สุดในยุคปัจจุบัน

พระศิลาปางปราบช้างนาฬาคีรี วัดเชียงมั่น

พระเสตังคมณี วัดเชียงมั่น (พระแก้วขาว)

ภาพที่ 2.32 พระพุทธรูปรัตนชาติ

ที่มา : ปีโซ ดอทอิดโก ดอทคอม (2550)

2.2.1.3 งานจิตรกรรม

งานจิตรกรรมในเชียงใหม่ที่พบเห็นในปัจจุบัน เป็นงานที่ถูกสร้างขึ้นในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา งานที่เก่ากว่านี้พบน้อยมาก เนื่องจากสูญหายและถูกทำลายอีกทั้งเสื่อมโทรมไปตามอายุเวลา ส่วนหนึ่งเป็นผลจากตัวจิตรกรรมที่มีโครงสร้างทางวัสดุไม่คงทน ไม่อาจต้านทานต่อสภาพอากาศที่มีฝนชุกและความชื้นสูงได้ นอกจากนี้การบูรณะซ่อมแซมในลักษณะของการลบแล้วเขียนใหม่ ไม่นิยมอนุรักษ์หรือเก็บรักษาของเก่าไว้ เนื่องมาจากแนวคิดของชาวพุทธที่ยอมรับในความไม่จีรังยั่งยืนของสิ่งทั้งหลาย และเชื่อว่าการสร้างศาสนวัตถุขึ้นใหม่นั้นจะนำมาซึ่งบุญกุศลที่มากมายยิ่งกว่า

1) ลักษณะทั่วไปของจิตรกรรมเชียงใหม่ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

ก. แบ่งตามรูปลักษณะและการใช้งาน เช่น จิตรกรรมฝาผนัง พระบฏ และสมุดภาพ เป็นต้น

ข. แบ่งตามเทคนิควิธีการสร้างจิตรกรรม เช่น ภาพเขียนสี ลายรดน้ำ หรือลายฉลุกระดาษ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังแบ่งตามระดับของสังคมวัฒนธรรมที่เป็นเจ้าของงาน ซึ่งแสดงถึงมาตรฐานทางการช่าง ว่าเป็นงานช่างระดับช่างหลวง หรืองานระดับพื้นบ้าน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

งานจิตรกรรมเชียงใหม่เท่าที่พบหลักฐาน มักอยู่ในรูปของจิตรกรรมฝาผนังซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานเทคนิคสีฝุ่น ส่วนที่เป็นลายทองนั้นจะเป็นเทคนิคฉลุกระดาษซึ่งมีอยู่บนผนังบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะพบบริเวณที่เป็นเครื่องไม้ โดยเฉพาะเสากลมช่วงกลางวิหาร นอกจากจิตรกรรมฝาผนังแล้วงานประเภทอื่นมีอยู่ไม่มากนัก อาทิเช่น จิตรกรรมบนผืนผ้า หรือภาพพระบฏที่พบอยู่ 2-3 ผืน ซึ่งเป็นจิตรกรรมล้านนารุ่นเก่าที่มีความสำคัญและน่าสนใจอย่างมาก

สำหรับงานจิตรกรรมฝาผนังเชียงใหม่นั้น นิยมเขียนภายในพระวิหาร (ส่วนภาคกลางนิยมเขียนในพระอุโบสถ) เพราะวิหารล้านนาเป็นอาคารหลักของวัดที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานเป็นประธานอยู่ ซึ่งชาวบ้านจะเข้ามาทำบุญไหว้พระฟังเทศน์ฟังธรรมรวมถึงกิจกรรมอื่นๆ ทางโลก วิหารจึงเป็นอาคารเอนกประสงค์หรือศาลาประชาคมไปในตัว การเขียนจิตรกรรมในวิหารจึงเหมาะสมที่สุด ตามความประสงค์ของคนโบราณที่มักจะใช้ภาพเขียนเพื่อการสั่งสอนและเป็นมหรสพในเวลาเดียวกัน

2) รูปแบบและเรื่องราวในจิตรกรรม

รูปแบบการแสดงออกของจิตรกรรมเชียงใหม่ มีทั้งแบบเล่าเรื่องและภาพไม่เล่าเรื่อง (ภาพสัญลักษณ์และลวดลาย)

ก. ภาพเล่าเรื่อง นิยมเขียนเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติทศชาติชาดก และปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นนิทานธรรมพื้นบ้าน นอกจากนี้ยังมีบทละครนอก เรื่องสังข์ทองและสุวรรณหงส์ ที่ถ่ายทอดออกเป็นภาพจิตรกรรมในรูปของฉากเหตุการณ์สำคัญตามท้องเรื่อง เรียงต่อเนื่องกันในแต่ละห้องภาพ นอกจากนี้ช่างยังได้สะท้อนภาพความเป็นอยู่รอบตัว เช่น อาคารบ้านเรือน สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ในสมัยนั้น ทำให้เราสามารถเห็นถึงภาพชีวิตวัฒนธรรมความเป็นอยู่ ตลอดจนประเพณีการละเล่นต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

ข. ภาพสัญลักษณ์และลวดลาย พบหลักฐานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ถึง 25 มักทำเป็นภาพอดีตพระพุทธเจ้าประทับนั่งใต้ซุ้มโพธิ์เรียงซ้ำกันหลายแถว นอกจากนี้ยังมีภาพพระบฏซึ่งเขียนเป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับยืน มีพระสาวกขนาบอยู่ทั้งซ้ายขวา หรืออาจเป็นภาพเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หลังจากเทศนาโปรดพุทธมารดา ส่วนงานแบบลวดลายนั้นมีลักษณะเป็นศิลปะตกแต่ง ทั้งประเภทลายทองและลายเขียนสี

องค์ประกอบภาพในงานจิตรกรรม ประกอบด้วย ภาพบุคคล ภาพสถาปัตยกรรม ฉากธรรมชาติ ภาพบุคคลมักจำแนกเป็นตัวเอกและตัวประกอบที่แสดงสถานภาพทางสังคมอย่างชัดเจน ซึ่งกำหนดรู้ได้จากการแต่งกายและการวางตำแหน่งภาพ ซึ่งประกอบด้วย ภาพกษัตริย์ ขุนนาง ทหาร ชาววัง ชาวบ้าน ชาวต่างชาติ ส่วนภาพของชาวบ้านจะแยกเป็นกลุ่มชนต่างๆ เช่น ไทยวน ไทพม่า พม่าและชาวจีน ที่สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มชนด้วย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพสถาปัตยกรรมในงานจิตรกรรม เป็นการผสมผสานกันระหว่างการประดิษฐ์กับการเลียนแบบอาคารจริง ได้แก่ ภาพปราสาทราชวัง ป้อม ประตูและกำแพงเมือง ราชรถ เสลี่ยงคานหาม ส่วนภาพบ้านเรือนราษฎรเขียนอย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง เช่น เรือน กาแล ห้างเฝ้านา ศาลาและบ่อน้ำ ตลอดจนภาพเครื่องใช้ที่เป็นหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น เชี่ยนหมาก ขันดอก จ้องหรือร่ม ซ้า และน้ำถุ้ง เป็นต้น

ส่วนฉากธรรมชาติที่ปรากฏให้เห็น มีทั้งที่วาดอย่างงดงามในลักษณะของภาพทิวทัศน์และการวาดเพียงคร่าวๆ พอเป็นเค้าโครงของทิวไม้ พุ่มไม้ โขดหิน และแนวของเนินดิน โดยทั่วไปใช้เป็นตัวแบ่งคั่นหรือเชื่อมกลุ่มภาพ รวมทั้งการเน้นภาพปราสาทราชวังให้ดูเด่น

3) งานจิตรกรรมที่สำคัญในเชียงใหม่

ก. จิตรกรรมฝาผนังวิหารลายคำ ในวัดพระสิงห์วรวิหาร มีจิตรกรรมฝาผนังที่งดงาม ประดับอยู่ตลอดทั้งอาคาร แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

- ภาพลายทองล่องชาด เทคนิคฉลุกระดาษบนเสาและผนังด้านหลังพระประธาน เป็นงานแบบลวดลายเกือบทั้งหมด ลายทองบนผนังด้านหลังพระประธาน จุดเด่นคือ มีการใช้ทองมากเป็นพิเศษ ทำให้พระพุทธรูปดูเด่นเป็นสง่า ในด้านรูปแบบศิลปะแสดงให้เห็นการผสมผสานระหว่างศิลปะจีน คือ ภาพหงส์ มังกร กับศิลปะแบบไทยภาคกลางที่เป็นรูปปราสาทและลวดลายที่อยู่โดยรอบ

ภาพที่ 2.33 จิตรกรรมฝาผนังภาพลายทองล่องชาดในวิหารลายคำ
วัดพระสิงห์วรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (18 พฤษภาคม 2550)

- จิตรกรรมภาพเขียนสี เป็นภาพเล่าเรื่องตลอดผนังด้านข้าง ผนังทางทิศเหนือเขียนเรื่องสังข์ทอง จัดเป็นงานแบบสกุลช่างเชียงใหม่ ส่วนผนังด้านทิศใต้เขียนเรื่องสุวรรณหงส์ เป็นงานของช่างพื้นเมืองที่เขียนเลียนแบบศิลปะกรุงเทพฯ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพเขียนสีเล่าเรื่องสังข์ทอง เป็นจิตรกรรมที่โดดเด่นและมีชื่อเสียง เป็นงานที่มีความประณีตพิถีพิถันในเรื่องการออกแบบ เช่น การวางองค์ประกอบที่สอดรับกับพื้นที่ของแต่ละห้องภาพ จากภาพเหตุการณ์หนึ่งไปสู่เหตุการณ์หนึ่ง ทำได้อย่างต่อเนื่องและมีจังหวะที่ประสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งผนัง เช่น ในผนังแรกที่เริ่มจากฉากปราสาทของนางยักษ์พันธุรัตแปลงในตอนล่าง ถัดขึ้นไปเป็นภาพพระสังข์หนีมาชุบตัวที่อุทยานด้านหลังและลอบขโมยชุดเงาะเหาะหนีไป ฉากสุดท้ายที่อยู่บนสุดเป็นภาพตอนนางยักษ์ตามไปทันที่เชิงเขา ซึ่งเป็นแบบอย่างของภาพเล่าเรื่องแบบต่อเนื่องที่สมบูรณ์ที่สุดภาพหนึ่ง ส่วนเหตุการณ์ที่ช่างเน้นความสำคัญเป็นพิเศษ คือ ฉากพิธีเลือกคู่ของธิดาทั้งเจ็ดของท้าวสามนต์ในห้องภาพที่สอง ภาพของเจ้าชายจากร้อยเอ็ดเมืองที่เขียนอย่างประณีตและมีชีวิต ภายในภาพปราสาทที่ออกแบบขึ้นโดยการประยุกต์จากสถาปัตยกรรมพม่า รวมถึงสีสันและทองที่ใช้อย่างงดงาม ทำให้ฉากนี้กลายเป็นจุดศูนย์รวมของภาพทั้งหมด อีกทั้งภาพมีการสะท้อนชีวิตชาวบ้านและชาวเมือง อาคารบ้านเรือน ของใช้ การแต่งกาย ประเพณี การละเล่น การเกี้ยวพาราสี รวมถึงธรรมชาติและทิวทัศน์ที่สวยงาม

ภาพที่ 2.34 ภาพเขียนสีเรื่องสังข์ทองในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (18 พฤษภาคม 2550)

ภาพผนังสุวรรณหงส์ สภาพทั่วไปลบเลือนและหลุดร่วงมากมีลักษณะเป็นภาพเล่าเรื่องแบบต่อเนื่องที่กินพื้นที่ผนังเท่ากับภาพผนังสังข์ทอง มีทิศทางการดำเนินเรื่องทำนองเดียวกัน คือ จะมีสีน้ำเงิน สีเขียว และสีน้ำตาล ครอบงำภาพส่วนใหญ่ ดังนั้นส่วนที่แตกต่างกันของภาพทั้งสองผนังคือ ส่วนรายละเอียดที่มักเป็นลักษณะเฉพาะจากรูปแบบของศิลปะมาตรฐานฝีมือช่างและเทคนิคเฉพาะต่างๆ อีกทั้งภาพผนังสุวรรณหงส์ไม่นิยมสอดแทรกภาพชีวิตความเป็นอยู่ต่างๆ เหมือนผนังสังข์ทอง ตัวงานมีลักษณะที่คละเคล้ากันไป ระหว่างฝีมือช่างที่เน้นความประณีตกับบางห้องภาพที่คล้ายกับงานพื้นบ้าน คือ ดูเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพที่ 2.35 ภาพเขียนสีเรื่องสุวรรณหงส์ในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (18 พฤษภาคม 2550)

ข. จิตรกรรมฝาผนังวัดเสาหิน เป็นงานจิตรกรรมไทยภาคกลางสมัยรัชกาลที่ 4-5 เขียนเรื่องเวสสันดรชาดกต่อเนื่องกันตลอด ที่น่าสนใจคือ ภาพชาวล้านนาและชาวต่างประเทศในตอนที่พระเวสสันดรเสด็จกลับพระนครจะมีขบวนแถวทหารฝรั่งไปรับเสด็จ และตอนกลับเข้าเมืองเป็นภาพขบวนม้าของชาวตะวันตกที่มีความงดงามแปลกตา สะท้อนภาพฝรั่งในเชียงใหม่ช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 2.36 ภาพเขียนสีเรื่องเวสสันดรชาดก วัดเสาหิน อำเภอเมืองเชียงใหม่
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (วันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2550)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ค. จิตรกรรมฝาผนังหอไตรวัดช่างฆ้อง อำเภอเมืองเชียงใหม่ หอไตรวัดช่างฆ้องเป็นอาคารทรงตึกสองชั้นขนาดเล็ก มีลวดลายปูนปั้นและไม้ฉลุที่ผสมผสานศิลปะหลายแบบ ส่วนงานจิตรกรรมฝาผนังนั้นเขียนอยู่ด้านนอกอาคารบนผนังระเบียงชั้นบน ซึ่งทำให้อาคารหลังนี้ดูแปลกและโดดเด่นมากยิ่งขึ้น และทำให้เข้าใจเกี่ยวกับหอไตรด้วยว่าเป็นอาคารที่ต้องการให้เห็นเพียงภายนอกเท่านั้น

จิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพเล่าเรื่องอิทธิพลไทยภาคกลาง ฝีมือช่างและการแสดงออกมีลักษณะเป็นงานพื้นบ้าน เรื่องราวที่เขียนเป็นนิทานที่นิยมในท้องถิ่นภาคเหนือคือเรื่องพรหมจักร มีโครงเรื่องดัดแปลงมาจากรามเกียรติ์ จึงเป็นงานศิลปะแบบประเพณีนิยมช่วงท้ายสุดที่พบในเขตตัวเมืองเชียงใหม่ เขียนขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2450-2470 เพราะหลังจาก พ.ศ. 2480 เป็นต้นไป ช่างพื้นเมืองเชียงใหม่จะนิยมเขียนภาพเลียนแบบศิลปะภาคกลางที่รับอิทธิพลตะวันตกซึ่งเป็นภาพแบบเหมือนจริงแทน

ภาพที่ 2.37 จิตรกรรมฝาผนังหอไตรวัดช่างฆ้อง อำเภอเมืองเชียงใหม่
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2550)

ง. จิตรกรรมฝาผนังฝีมือช่างไทใหญ่ จะมีลักษณะที่เป็นจุดเด่น คือการหยิบยืมวัฒนธรรมชั้นสูงของราชสำนักพม่ามาใช้ จึงพบว่าภาพปราสาทราชวังและบุคคลชั้นสูงจะเป็นแบบศิลปะพม่าโดยตรง คือ ภาพอาคารทรงปราสาทแบบพม่า ส่วนภาพตัวเอกจะอยู่ในชุดเครื่องทรงแบบกษัตริย์พม่า หากเป็นภาพพระพุทธเจ้าจะใช้แบบพระพุทธรูปพม่าแบบมัณฑเลย์เป็นหลัก ขณะที่ภาพบุคคลชั้นรองและชาวบ้านจะใช้แบบอย่างของชาวไทใหญ่หรือแบบชาวล้านนาทั่วไป สิ่งที่น่าสนใจของจิตรกรรมไทยใหญ่คือแบบแผนการใช้สี ที่แต่ละแห่งจะมีลักษณะเฉพาะของตนเองแตกต่างกัน โครงสีที่นิยมใช้เป็นหลักคือ คู่สีแดง-น้ำเงิน หรือคู่สีน้ำตาลแดง-น้ำเงิน เส้นพู่กันที่ใช้ตัดตัวภาพมีขนาดค่อนข้างใหญ่และใช้อย่างอิสระ ดูเหมือนเป็นงานหยาบไม่ประณีต แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดจะพบว่างานจิตรกรรมแบบไทใหญ่เป็นงานที่มีคุณค่าทางศิลปะสูง ที่เด่นและน่าสนใจมี 3 แห่ง คือ

- จิตรกรรมฝาผนังวัดบวกครกหลวง อำเภอเมืองเชียงใหม่ โดยจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้แต่ละห้องภาพมีลายเปลวเพลิงล้อมรอบพร้อมลายเชิง ภายในมีภาพย่อยๆ ต่อเนื่องกัน เรื่องที่เขียนคือ ทศชาติชาดกและพุทธประวัติ ซึ่งเขียนไม่ครบตลอดทั้งเรื่อง มีการสลับตำแหน่งปนกันอีกด้วย เรื่องทศชาติพบอยู่เพียง 6 ชาติ คือ เตมีย์ชาดก สุวรรณชาดก เนมิราชชาดก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

มโหสถชาดก วิทูรชาดก และเวสสันดรชาดก ส่วนพุทธประวัติมีตั้งแต่ตอนประสูติถึงตรัสรู้หรือมารผจญ นอกจากนี้ยังมีฉากนรกและภาพการทำบุญของชาวล้านนาที่ห้องภาพห้องแรกอีกด้วย

ภาพที่ 2.38 จิตรกรรมฝาผนังวัดบวกครกหลวง อำเภอเมืองเชียงใหม่
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (24 พฤษภาคม 2550)

- จิตรกรรมฝาผนังวัดป่าแดด อำเภอแม่แจ่ม มีลักษณะเด่นในด้านโครงสีและวิธีการใช้สีที่ให้ผลทางความรู้สึกนุ่มนวล คู่สีที่ใช้ คือ สีแดงหม่นกับสีครามนวล โดยมีสีครามในปริมาณที่มากกว่าและอยู่ทั่วไปในภาพ การระบายสีมีลักษณะค่อยๆ ระบาย แถบสีที่อยู่ในภาพเป็นแถบตรงไม่คดเคี้ยวเลื่อนไหล

- จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม อำเภอแม่แตง มีความเป็นท้องถิ่นมากขึ้นรูปแบบศิลปะพม่าลดน้อยลง มีลักษณะแบบพื้นบ้านปรากฏชัดเจน เรื่องราวเป็นภาพพุทธประวัติเขียนต่อเนื่องกันหลายผนัง โดยมีเรื่องอื่นๆ เข้ามาคั่นอยู่ระหว่างเรื่องพุทธประวัติเป็นช่วงๆ ได้แก่ เรื่องแสงเมืองหลงถ้ำในปัญญาสชาดก เรื่องแม่กาเผือก (ประวัติของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์) นอกจากนี้ยังมีพุทธประวัติตอนปราบท้าวมหาชมพูบดีด้วย ส่วนเรื่องทศชาตินั้นมีเวสสันดรเพียงเรื่องเดียว

2.2.1.4 งานหัตถกรรม

เชียงใหม่มีงานหัตถกรรม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นอยู่มากมายหลายชนิด งานหัตถกรรมบางชนิดได้รับอิทธิพลจากพม่า แต่ต่อมาช่างพื้นบ้านของเชียงใหม่ก็ได้พัฒนารูปแบบและลวดลายงานศิลปหัตถกรรมจนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เรียกรวมๆ ว่าเป็นงานศิลปะแบบล้านนา งานหัตถกรรมของเมืองเชียงใหม่ที่สำคัญ ได้แก่

1) งานแกะสลักไม้

เนื่องจากภาคเหนือของประเทศไทย เป็นแหล่งกำเนิดของไม้สักที่มีคุณภาพดีแห่งหนึ่งของโลก คุณลักษณะของไม้สักคือ มีความอ่อนตัว ง่ายต่อการแกะสลัก ลวดลาย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ของไม้มีความงามเฉพาะตัว อีกทั้งยังไม่เป็นอาหารของแมลง เช่น มอด ปลวก มีน้ำหนักเบากว่าไม้ยืนต้นชนิดอื่นๆ และคงทนต่อสภาพอากาศในเขตร้อนชื้น คุณลักษณะพิเศษเหล่านี้ทำให้ช่างในสมัยแรกจึงนิยมนำไม้สักมาแกะสลัก เพื่อใช้ในการก่อสร้างและงานตกแต่งสถาปัตยกรรม เช่น โบสถ์ วิหาร และบ้านเรือนที่อยู่อาศัย

การแกะสลักไม้ ซึ่งปรากฏเป็นศิลปกรรมประดับตกแต่ง ได้แก่ การแกะสลักภาพ เช่น พระพุทธรูป รูปเทวดา รูปสัตว์หิมพานต์ เป็นต้น จะพบได้ตามสัดส่วนต่างๆ ในงานสถาปัตยกรรม ได้แก่ หน้าบัน โก่งคิ้วประตู โก่งคิ้วปีกนก ค้ำยันหรือคันทวย ลวดลายสลักไม้ด้านหน้าและด้านข้าง บานประตูหน้าต่างซี่กรงหน้าต่าง ค้ำยันด้านบนระหว่างหลังคากับหลังคาปีกนก ป้านลม คานด้านใน และคานกลางวิหาร ซึ่งในแต่ละส่วนจะมีลวดลายที่แตกต่างกันไป สามารถจำแนกลวดลายไม้แกะสลักได้ดังต่อไปนี้

ก. กลุ่มลายดอกไม้ แนวความคิดมาจากการเห็นจากธรรมชาติและนำมาดัดแปลง เช่น ลายประจำยาม ลายกระจัง ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายดอกพุดตาน ลายดอกบัว ลายดอกทานตะวัน เป็นต้น

ข. กลุ่มลายเครือเถาหรือลายพันธุ์พฤกษา เป็นลายเครือเถาเลื้อยทอดไปตามพื้นที่ ลักษณะคล้ายผักกูดและลายก้านขด ส่วนที่นิยมคือลายก้านขดพร้อมดอกและใบ โดยเฉพาะลายก้านขดและลายดอกพุดตานนั้น มีแบบแตกต่างในรายละเอียดมากมาย งดงามด้วยฝีมือตามจินตนาการออกแบบของช่าง

ค. ลายเมฆไหล ลักษณะลวดลายบิดเป็นริ้วคล้ายริบบิ้น หรือแถบผ้าซึ่งตวัดกลับไปมา บางทีมีหยักบริเวณแถบ

ง. ลายสัตว์ในความเชื่อต่างๆ เช่น หงส์ ลายครุฑ ลายกิเลน ลายสิงห์ รวมถึงลายสัตว์ที่มีตามธรรมชาติ เช่น ลายนกยูง ลายนก ลิง กระรอก ผีเสื้อ เป็นต้น

จ. ลายกนก มักจะเป็นกนกตัวเดียวปลายเรียวแหลม แต่ไม่ตวัดเพรียวมากเหมือนลายกนกทางภาคกลาง

ฉ. ลายกระจัง ลักษณะคล้ายกระจังตาอ้อย แต่ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นกลีบสามเหลี่ยม มีหยักหนามเตย 2 หยัก ด้านในมีกลีบซ้อนอยู่ลักษณะคล้ายกลีบดอกบัว

ช. ลวดลายในกรอบเหลี่ยม ลวดลายแบบนี้นิยมออกแบบลายให้อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ลวดลายด้านในประกอบด้วยกระจัง ลายดอกไม้ ลายเทพพนม

ซ. ลวดลายเทวดา ส่วนใหญ่เป็นลายเทพพนม หรือเทวดากำลังเหาะ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

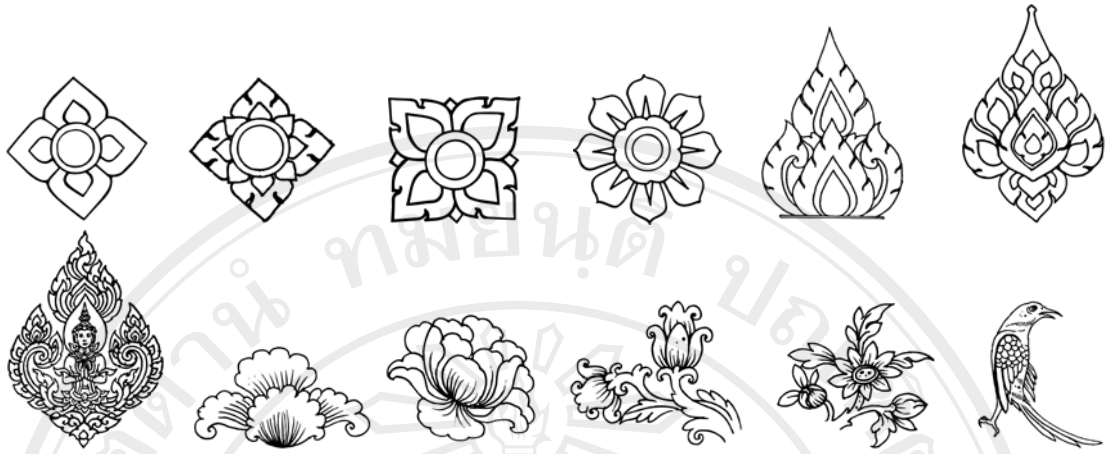

ภาพที่ 2.39 ลวดลายที่นิยมนำมาแกะสลักบนไม้
ที่มา : มานิตย์ หล่อพินิจ (2550)

ปัจจุบันนี้ไม้สักถือเป็นไม้หายาก รัฐบาลถึงกับออกกฎหมายให้ไม้สักเป็นไม้หวงห้าม ช่างแกะไม้ทั้งหลายจึงหันไปหาไม้ทดแทนประเภทอื่นๆ เช่น ไม้จามจุรี ไม้ยาง-พารา ไม้ยูคาลิบตัส

หมู่บ้านถวายเป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียงในเรื่องของการแกะสลักไม้ ที่อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปยังอำเภอหางดง เริ่มเป็นที่รู้จักเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2503 โดยช่างฝีมือบ้านถวายเล่าว่าได้สืบสานมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งในอดีตเป็นช่างของหมู่บ้านที่เคยทำงานแกะสลักลวดลายหน้าบัน โบสถ์ วิหาร เช่นเดียวกับช่างในถิ่นอื่นๆ ของล้านนาทั่วไป กล่าวกันว่าช่างรุ่นแรกๆ ของบ้านถวายได้ขี่จักรยานมารับจ้างในเมืองเชียงใหม่ ให้กับร้านขายของเก่าด้วยการซ่อมพระพุทธรูปไม้แกะและโบราณวัตถุ หรือทำลอกเลียนพระพุทธรูปแบบพม่าให้กับร้านเหล่านั้น ภายหลังได้เริ่มผลิตงานหัตถกรรมขึ้นเองที่บ้าน โดยใช้ประสบการณ์ที่เรียนรู้จากร้านของเก่าในเมือง และได้ถ่ายทอดให้กับช่างรุ่นหลังๆ ต่อกันมา

การขยายตัวของผลิตภัณฑ์ไม้แกะสลักบ้านถวาย ในระยะหลังมักจะเป็นการทำงานตามสั่งเพื่อการค้า เนื่องจากบ้านเรายังมีวัสดุและแรงงานราคาถูก การสั่งทำจำนวนมากๆ ในแต่ละครั้งเป็นแรงจูงใจให้ช่างแกะหันมาทำงานตามสั่ง มากกว่างานที่จะต้องใช้เวลานั่งคิดออกแบบเอง ดังนั้นจึงเป็นเหตุทำให้การพัฒนาการออกแบบที่เป็นของล้านนาต้องหยุดชะงักลง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2) เครื่องจักสาน

เครื่องจักสานทำด้วยวัสดุประเภทไม้ไผ่ ไม้เฮี้ยะ ไม้ซาง หวาย และแหย่ง (ต้นคล้า) เป็นต้น เพื่อทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ภาชนะต่างๆ ตามความต้องการของชุมชนในท้องถิ่น เครื่องมือที่ใช้ในการจักสาน คือ มีดโต้ มีดเหลา เหล็กจี (เหล็กหมาด) เลื่อย สว่าน และคีมไม้ เป็นต้น เครื่องจักสานที่นิยมทำกันในจังหวัดเชียงใหม่ แบ่งตามหน้าที่การใช้งานได้ดังนี้

ก. อาคารที่อยู่อาศัยและเก็บพืชผล ส่วนใหญ่จะเป็นส่วนฝา จั่ว และเพดานบ้าน ลวดลายที่สานมักเป็นลายขัด ลายอำ และลายดีกกระจาย

ข. เครื่องดักจับสัตว์หรือขังสัตว์ ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องดักจับสัตว์น้ำซึ่งมีหลายรูปทรง ได้แก่ ไซหัวหมู ไซบ่าหลอด ลอบ หลืบ แซะ สุ่ม ข้อง ก๋วยหมู เป็นต้น

ค. เครื่องจักสานที่ใช้เกี่ยวกับการบริโภค เช่น กล่องข้าว (แอ็บข้าว) แอ็บยา ด้ง เหิง ซ้าหวด คุตีข้าว บุง ก๋วยเหมี้ยง ต่างเหมี้ยง เป็นต้น

ง. เครื่องจักสานประเภทภาชนะใส่พืชผักและสิ่งของ เช่น ก๋วยกล้า เข่งลำไย ก๋วยสลาก ก๋วยซอง ก๋วยตีนช้าง ซ้า หรือชะลอม เป็นต้น

จ. เครื่องจักสานที่ใช้คลุมศีรษะกันแดดฝน เช่น กุบเกิ้ง และหมวก

ฉ. เครื่องใช้เกี่ยวกับความเชื่อ เช่น ตาแหลว (เฉลว) ใช้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ของเรือกสวนไร่นาที่อยู่อาศัย และเพื่อขับไล่สิ่งอัปมงคล

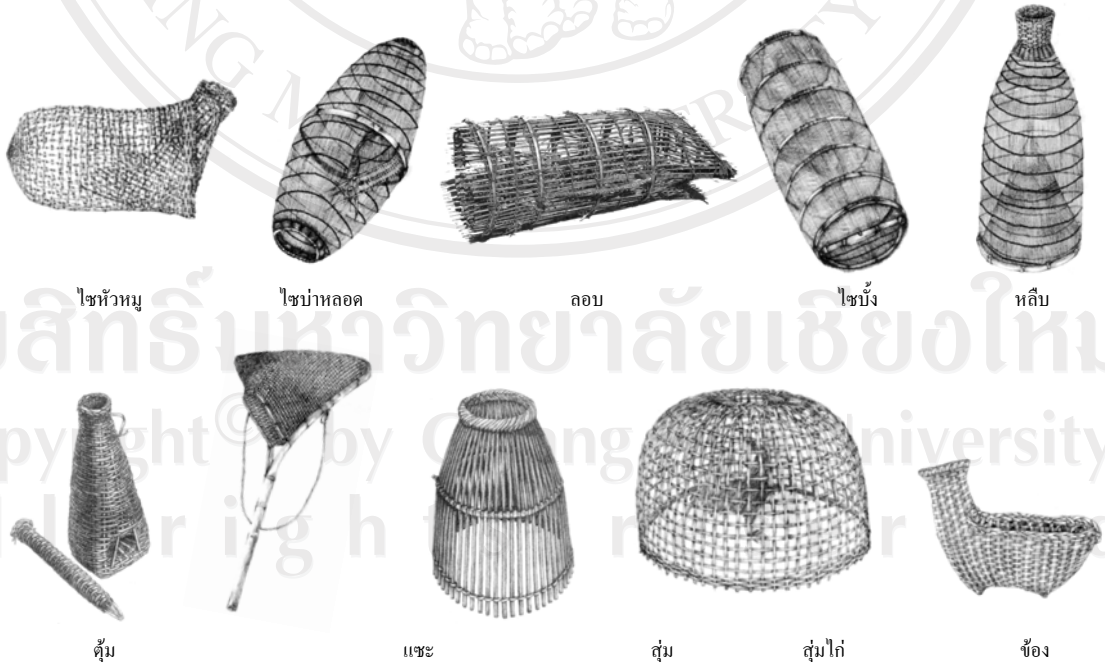

ภาพที่ 2.40 เครื่องจักสาน

ที่มา : สมปอง เพ็งจันทร์ (2546)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

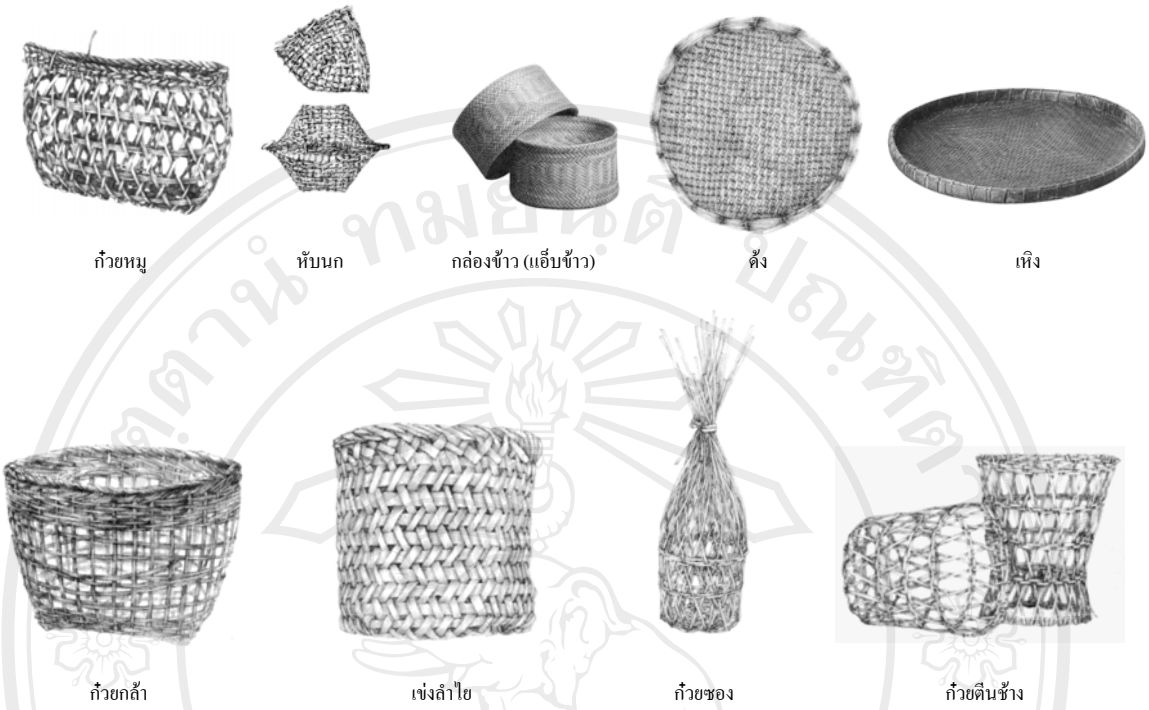

ภาพที่ 2.40 เครื่องจักสาน (ต่อ)
ที่มา : สมปอง เพ็งจันทร์ (2546)

3) เครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาพื้นบ้านในเชียงใหม่ มีวิธีการผลิต 2 วิธี ดังนี้

ก. เครื่องปั้นดินเผาแบบปั้นตี จะได้ภาชนะรูปทรงอ้วน ป่อง ประเภทหม้อน้ำ ซึ่งผลิตที่บ้านหารแก้ว อำเภอหางดง และบ้านใหม่สันตึง อำเภอจอมทอง ซึ่งประเภทของภาชนะที่ได้จากการปั้นตี ได้แก่ หม้อน้ำดื่ม หม้อต้ม หม้อนึ่ง หม้อแกง กาต้มน้ำ กระถางต้นไม้ รวมถึง หม้อกรองน้ำ หม้อใส่ข้าวสาร แจกัน ที่เขี่ยบุหรี่ หรือภาชนะรูปทรงต่างๆ ที่ผู้จ้างกำหนดให้ เป็นที่น่าสังเกตคือ การปั้นหม้อด้วยวิธีการนี้ส่วนใหญ่ผู้หญิงจะเป็นผู้ทำ ส่วนฝ่ายชายจะเป็นผู้จัดหาวัตถุดิบให้

ข. เครื่องปั้นดินเผาแบบแป้นหมุนมือ จะมีการผลิตเพื่อใช้งานในชีวิตประจำวันน้อยกว่าการปั้นตี เพราะต้องอาศัยทักษะในการใช้แป้นหมุนเป็นอุปกรณ์หลักให้ชำนาญจึงจะควบคุมดินให้ได้รูปทรงตามต้องการ ผลผลิตที่ได้จะต่างไปจากเทคนิคการปั้นตี คือ มีความหนาสม่ำเสมอ ผิวเรียบ และใช้เวลาการทำต่อชิ้นน้อยกว่าการปั้นตี วิธีการนี้จะได้ภาชนะรูปทรงกลม แป้นกลม และทรงกระบอก นิยมทำกันที่หมู่บ้านเหมืองกุง ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

โดยกลุ่มช่างปั้นสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า ในสมัยพระ-เจ้ากาวิละ รูปแบบเครื่องปั้นดินเผาเหมืองกุงจะมีรูปแบบที่รู้จักกันทั่วไปคือ น้ำต้นหรือคนโท หม้อน้ำดื่ม บอกไฟ ผางประทีป ตะเกียง และรูปแบบใหม่ๆ ตามที่ผู้จ้างกำหนด

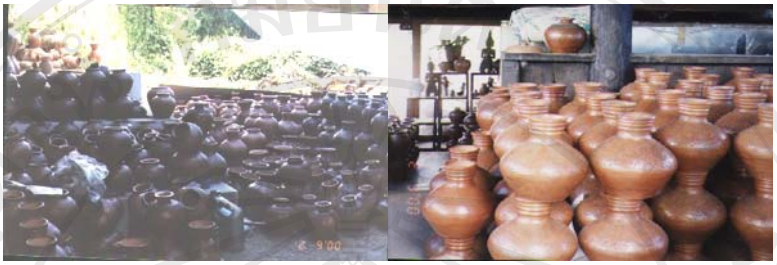

ภาพที่ 2.41 เครื่องปั้นดินเผาบ้านเหมืองกุง
ที่มา : จีโอซิติคดอทคอม (2550 : ออนไลน์)

4) เครื่องเขิน

เครื่องเขิน คือ เครื่องสานที่ทาด้วยรักและชาด เป็นเครื่องใช้สอยที่ทำขึ้นโดยเฉพาะอย่างหนึ่งประกอบด้วยไม้หรือไม้ไผ่ ทำเป็นรูปเครื่องใช้สอยต่างๆ ตามต้องการแล้วใช้กรรมวิธีแต่งสำเร็จให้บริบูรณ์และสวยงาม โดยใช้ยางรัก สี ชาด มุก ทองคำเปลว หรือเงินเปลว เป็นวัตถุดิบในการทำ

อาจกล่าวได้ว่า เชียงใหม่เป็นแหล่งกำเนิดเครื่องเขินของไทยตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบัน เวลานี้เชียงใหม่เป็นแหล่งผลิตเครื่องเขินและเป็นแหล่งรวบรวมยางรักของประเทศไทย หมู่บ้านที่มีชื่อในการทำเครื่องเขิน คือ หมู่บ้านเขิน ตำบลหายา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

เครื่องเขินมีจุดเริ่มต้นมาจากประเทศจีน ตามประวัติกล่าวว่ากรรมวิธีการผลิตเครื่องเขินได้เริ่มในสมัยฉางโจว เริ่มพัฒนาในสมัยจิ้นจงถึงสมัยฮั่นและแพร่หลายไปตามที่ต่างๆ ผ่านทางเกาหลีถึงญี่ปุ่น หรือผ่านทางตอนใต้ของจีนจนถึงไทย เครื่องเขินเรียกตามนามของผู้ประดิษฐ์ขึ้น คือ ไทเขิน มีถิ่นฐานอยู่ที่เมืองเชียงตุงและถูกกวาดต้อนมาโดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ในขณะที่พระองค์ยังไม่ได้ครองราชย์สมบัติและดำรงตำแหน่งแม่ทัพไปตีเวียงจันทร์ จึงนำเอาเชลยเหล่านี้มาตั้งรกรากอยู่ที่เชียงใหม่ และถ่ายทอดวิชาหัตถกรรมนี้ให้แก่ชาวเชียงใหม่ ต่อมาในสมัยพระเจ้าบุเรงนองของพม่าเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ และกวาดต้อนช่างฝีมือจำนวน 40,000 คน รวมถึงช่างเครื่องเขินไปยังเมืองหงสาวดี โดยกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ต้องส่งเครื่องบรรณาการประกอบด้วย ช้าง ม้า ผ้าไหม และเครื่องเขินไปให้พม่าด้วย หลังจากอิทธิพลของพม่าใน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ล้านนาอ่อนกำลังลง พระเจ้ากาวิละเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงได้ฟื้นฟูเชียงใหม่ โดยรวบรวมพลเมืองเข้ามาไว้ในตัวเมืองเป็นยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” พระเจ้ากาวิละกวาดต้อนชาวเมืองเชียงใหม่ที่หลบหนีเข้าป่ากลับเข้าเมือง พร้อมด้วยผู้คนจากสิบสองปันนา ไทใหญ่ ไทลื้อ และไทเขิน โดยตั้งบ้านเรือนให้ที่ถนนวัวลาย ตำบลหายยา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ดังนั้นงานเครื่องเขินจึงกลับมาเมืองเชียงใหม่อีกครั้งจนเป็นที่รู้จักแพร่หลายในปัจจุบัน

การทำเครื่องเขินเชียงใหม่ในปัจจุบัน จำแนกออกได้เป็น 2 แนว คือ แนวดั้งเดิมที่ถือเป็นเอกลักษณ์มาแต่โบราณ ที่นิยมใช้โครงไม้หรือไม้ไผ่สานลงรัก ลงสีแดง (ชาด) และดำ และเขียนลายแบบลายรดน้ำ หรือลายกำมะลอ อีกแนวทางหนึ่งเป็นแนวสมัยใหม่ที่นิยมใช้โครงวัสดุอื่นๆ เช่น โลหะ พลาสติก ดินเผา กระดาษ โดยนิยมทำของประดับตกแต่งสีและลายหลากหลายรูปแบบตามความนิยมของคนในปัจจุบัน

ในอดีต เครื่องเขินที่เป็นเครื่องใช้สอยนิยมผลิตเป็นรูปขันน้ำ (โอหรือก๊อก) ถาด (ไถล) เชี่ยนหมาก (ขันหมาก) ตลับ (แอ๊บ) มีทั้งตลับเดี่ยวและตลับเป็นชุด หีบ (เอิบ) ขันโตก กล่องบุหรี่ (ซองมูลี) เป็นต้น

พัฒนาการด้านรูปแบบและลวดลายเครื่องเขินในปัจจุบัน ถูกกำหนดจากการขยายตัวทางการตลาดและการดำรงชีพ ตามกระแสของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่ขยายตัวมากในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จึงพบเครื่องเขินในรูปทรงและลวดลายที่แปลกไปจากเดิมมาก โดยออกมาในรูปของสินค้าที่ระลึกมากกว่าเพื่อการใช้สอย ได้แก่ กรอบรูป ที่เสียบจดหมาย ที่รองแก้วแจกัน กำไลแขน ปิ่นปักผม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เครื่องเขินในรูปลักษณ์เดิมยังคงทำอยู่ เพียงแต่เปลี่ยนบทบาทหน้าที่มาเป็นสินค้าที่ระลึกมากขึ้น

วิธีการทำเครื่องเขิน จำแนกตามลวดลายและการประดับ มี 4 แบบ ได้แก่ เครื่องเขินลายขุด เครื่องเขินลายทองรดน้ำ เครื่องเขินรักสีแบบญี่ปุ่น และเครื่องเขินประดับเปลือกไข่

ก. เครื่องเขินลายขุด เป็นเครื่องเขินแบบพื้นเมืองเดิมของเชียงใหม่ ซึ่งนิยมทำกันที่บริเวณบ้านเขิน ตำบลหายยา อำเภอเมืองเชียงใหม่ วิธีการทำจะใช้โครงที่เป็นไม้ไผ่เฮียะจักสานขึ้นเป็นรูปทรงภาชนะต่างๆ นำมาลงรักปล่อยไว้ให้แห้ง แล้วขุดแต่งผิวให้เรียบลงรักสมุกทั้งด้านนอกด้านใน เมื่อแห้งแล้วให้ใช้หินอ่อนขัดเรียบ ทารักรองทั้งภายนอกและภายในปล่อยไว้ให้แห้งแล้วทารักเกลี้ยงชักเงา เมื่อแห้งนำมาขัดให้มัน แกะสลักลวดลายด้วยเหล็กมีคมแล้วนำมาลงสี ซึ่งนิยมใช้สีฝุ่นผสมกับน้ำปูนใส สีจะติดตามร่องของลวดลาย จากนั้นใช้น้ำมันมะพร้าวทาให้ขึ้นเงาเป็นอันเสร็จ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ข. เครื่องเขินลายทองรดน้ำ เป็นเครื่องเขินที่ทำขึ้นจากโครงไม้เสียะลงรักแบบเดียวกับเครื่องเขินลายขุด ซึ่งต่อมาได้ดัดแปลงใช้โครงไม้กลึง โครงโลหะ พลาสติกหรือดินเผา เมื่อได้ภาชนะที่ลงรักในขั้นสุดท้ายแล้วก็เขียนลวดลายด้วยดินสอ ใช้พู่กันจุ่มน้ำยาเขียนลายลากไปตามเส้นที่เขียนไว้ จากนั้นใช้รักใสที่ตากแดดหรือเคี่ยวไฟเช็ดลงบนลวดลาย ใช้สำลีใหม่ถอนยางรักออกพอเหลือลวดลายให้เหนียวพอประมาณ นำทองคำเปลวมาปิดบนลวดลาย แล้วนำเครื่องเขินไปล้างน้ำจะได้ลวดลายที่ติดทองแล้วตามต้องการ

ค. เครื่องเขินลายสี หรือเครื่องเขินรักสีแบบญี่ปุ่น เครื่องเขินแต่เดิมทำได้เพียงสีดำตามสีรักและสีแดง (สีชาด) เท่านั้น ต่อมาได้นำรักสีของญี่ปุ่นมาผสมกับรักไทยจนได้สีต่างๆ ส่วนขั้นตอนและวิธีการทำก็ไม่แตกต่างจากเครื่องเขินสองประเภทแรกมากนัก กล่าวคือจะเขียนลวดลายด้วยรักสีในขั้นสุดท้าย

ง. เครื่องเขินประดับเปลือกไข่ เครื่องเขินประเภทนี้เป็นเครื่องเขินรักสีแบบญี่ปุ่น ที่นำเอาวัสดุต่างๆ มาประดับ เช่น เกล็ดมุก เปลือกไข่ เป็นต้น โดยเฉพาะเปลือกไข่นั้นมักนิยมใช้เปลือกไข่เป็ดและไข่ไก่ การประดับเปลือกไข่จะทำในขั้นสุดท้าย เมื่อลงพื้นลวดลายด้วยรักสีแล้ว วิธีประดับจะติดเปลือกไข่บริเวณที่ทารักตามที่ต้องการ กดเปลือกไข่ให้แตกติดสนิทกับผิววัสดุแล้วนำเข้าตู้อบแห้ง ทารักรองพื้น 1 ครั้งแล้วอบแห้ง จากนั้นขัดด้วยกระดาษทรายเบอร์ 2 เบาๆ ทารักรองพื้นครั้งที่ 2 แล้วอบแห้งอีกครั้ง ขัดด้วยกระดาษทรายน้ำให้เรียบ เช็ดน้ำรักใส แล้วเข้าตู้อบ 1 คืน แล้วขัดเงาด้วยผงซีตาเนียมกับน้ำมันถั่ว ทำเช่นนี้ 3 รอบ เป็นอันเสร็จ

ขันหมากทรงกลม ขันหมากตีนช้าง ขันหมากเหลี่ยม ขันหมากหรือเชี่ยนหมาก

ภาพที่ 2.42 เครื่องเขินประเภทขันหมากหรือเชี่ยนหมากแบบเชียงใหม่
ที่มา : วิถี พานิชพันธ์ (2540 : 7, 8, 11)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ลวดลายแบบหางดง-สันป่าตอง ลวดลายแบบสันป่าตอง ลวดลายฉลุกระดาษปิดทอง

ภาพที่ 2.43 ลวดลายที่เขียนลงบนขันหมากแบบเชียงใหม่
ที่มา : วิถี พานิชพันธ์ (2540 : 8, 9)

5) เครื่องเงิน

เชียงใหม่เป็นอีกเมืองหนึ่ง ที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับการทำเครื่องเงินมาเป็นเวลานานตั้งแต่สมัยพระเจ้าเม็งราย แต่หลักฐานที่เกี่ยวกับเครื่องเงินเก่าๆ ที่พอจะหาดูได้ไม่ค่อยมีอายุเก่ากว่า 100 ปี และในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่เคยถูกปกครองโดยพม่า ทำให้ศิลปะเครื่องเงินในช่วงนั้นได้รับอิทธิพลของศิลปะพม่าผสมกับเครื่องเงินเชียงใหม่ คือ ขันทรงบาตร ซึ่งมีลักษณะการตีลายนูนลึก ซึ่งแตกต่างไปจากเครื่องเงินแบบเชียงใหม่ที่ใช้ลวดลายนูนต่ำ ศิลปะเครื่องเงินของเชียงใหม่นอกจากจะมีแบบของชาวเชียงใหม่เองแล้ว ยังมีแบบพื้นเมืองของคนไทยกลุ่มเล็กๆ ที่ปะปนอยู่ทั่วไปในเมืองเชียงใหม่ เช่น ชาวเงี้ยว หรือไทใหญ่ ที่เจ้ากาวิละนำมาพัฒนาเมืองเชียงใหม่ ซึ่งในยุคฟื้นฟูเมืองครั้งนั้น เจ้ากาวิละได้ยกทัพไปตีหัวเมืองต่างๆ ในดินแดนตอนเหนือแถบสองฟากฝั่งแม่น้ำสาละวิน แถบเมืองเชียงตุงและแคว้นสิบสองปันนา ดังนั้นจึงอาจเห็นกำไลเงินและเครื่องประดับแบบศิลปะสิบสองปันนาแท้ๆ ตามร้านขายของเก่าในเมืองเชียงใหม่

เนื่องจากเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของกลุ่มชนต่างๆ ทางภาคเหนือตอนบนติดกับพม่า ลาว จีน และมีชาวเขาหลายเผ่าอาศัยอยู่กระจัดกระจายทั่วไป เชียงใหม่จึงมีเครื่องเงินใช้กันแพร่หลาย อาจกล่าวได้ว่าในชาวเหนือเป็นผู้ใช้เครื่องเงินมากที่สุด โดยเฉพาะเครื่องประดับเงินในประเทศไทยนั้น การผลิตจะไปจากชาวเขาและชาวเหนือเกือบทั้งหมด

ในครั้งก่อนเครื่องเงินที่ผลิตเป็นเครื่องใช้ต่างๆ ของคนเชียงใหม่เกือบทั้งหมดมักจะได้มาจาก พม่า จีน ลาว แต่ในปัจจุบันเครื่องใช้เหล่านี้เกือบไม่มีหลงเหลืออยู่แล้ว สิ่งที่ยังผลิตขึ้นใช้อย่างต่อเนื่องในเชียงใหม่และบางอย่างแพร่หลายไปทั่วประเทศ คือ ขันหรือสลุง ขันดอก และตลับเครื่องเชี่ยน (หมาก) โดยเฉพาะขันและสลุง ยังคงทำกันอยู่ทั่วไปในหมู่ช่างเงิน ลักษณะเด่นของสลุงเงินเมืองเชียงใหม่ อยู่ที่การใช้ลวดลายสวยงาม โดยใช้เทคนิคตอกลายจากด้านในให้นูน ตามโครงร่างรอบนอกของลายเสียก่อน แล้วจึงตีกลับจากด้านนอกเป็นลวดลายอีกทีหนึ่ง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ซึ่งเครื่องเงินจากภาคอื่นๆ นั้น มักจะใช้วิธีแกะลายจากด้านนอกด้านเดียว ลักษณะลายและรูปทรงของเครื่องเงินมีแบบเฉพาะของตนเอง ส่วนมากเมื่อนึกถึงเครื่องเงินเชียงใหม่ก็นึกถึงขันทรงบาตรที่มีลายนูนลึก แท้จริงนั้นเป็นสลุงเงินแบบพม่า ส่วนสลุงแบบเชียงใหม่นั้นปากสลุงจะกว้างกว่าเส้นผ่าศูนย์กลางตอนก้นและปากไม่ต่างกันนัก เกือบตรงเป็นทรงกระบอก ซึ่งแตกต่างจากภาคกลางที่ปากกว้างและก้นแคบ แบบที่เรียกว่ามะนาวตัด

สลุงของพม่านิยมทำลายลึกรูปชาดก รูปสิบสองนักษัตร ส่วนของเชียงใหม่ลายลึกไม่เท่าพม่าแต่ลึกกว่าทางภาคกลาง โบราณนิยมใช้สลุงเรียบไม่มีลาย ระยะต่อมาจึงเริ่มมีลายชาดก ลายสิบสองนักษัตร ลายดอกกระถิน ลายดอกทานตะวัน ลายสับปะรด ลายนกยูง ลายดอกหมาก ซึ่งบางคนเรียก ลายแส้ หรือลายฝักข้าวโพด

ลวดลายที่ใช้ประดับตกแต่งบนสลุงเงินจะเป็นการผสมผสานความคิดทางวัฒนธรรมของชนหลายกลุ่มที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ เช่น ลวดลายนักษัตรผสมผสานกับลวดลายพันธุ์พฤกษา หรือมีลวดลายเครือเถาผสมกับลวดลายเทพพนม โดยมีการจัดองค์ประกอบที่มีลักษณะเฉพาะของเมืองเชียงใหม่ จากการศึกษาได้พบว่าลวดลายต่างๆ ที่ปรากฏบนสลุง สามารถแบ่งออกได้เป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้ 5 กลุ่ม คือ

ก. ลวดลายสัตว์ต่างๆ มักจะเป็นลวดลายปีนักษัตร หรือลวดลาย 12 ราศี เพราะมีความเชื่อแต่เดิมว่าลวดลายนักษัตรเป็นลวดลายมงคล 12 นักษัตรของเชียงใหม่โบราณรุ่น 100 ปีมาแล้ว ต่างจากภาคอื่นๆ คือ ปีกุนเป็นรูปช้าง ไม่ใช่รูปหมูอย่างที่อื่น สลุงใบหนึ่งๆ มักมีลายหลายอย่างผสมผสานกัน เช่น ลายนักษัตรมีรูปนักษัตรอยู่ในกรอบรูปต่างๆ เช่น รูปกรอบแหลม รูปปลิงหลายตัวต่อกัน กรอบหนึ่งๆ เรียกว่า โขงหนึ่ง ขันใหญ่มีครบทั้ง 12 ราศี ใน 12 ราศี ใน 12 กรอบก็เรียก 12 โขง ส่วนขันเล็กๆ มีไม่ครบ 12 โขง การล้อมกรอบต่างๆ ก็คล้ายๆ ทางภาคกลาง แบ่งลายกรอบ 4 กรอบ มีพื้นเป็นลายนกบ้าง ดอกพุดตานบ้าง ขันทางภาคกลางไม่มีมากกว่า 4 กรอบ นอกจากกรอบรูปต่างๆ แล้ว ลายสัตว์ 12 ราศี ยังอยู่ในลายแวดล้อมของดอกกระถินบ้าง ดอกทานตะวันบ้าง ดอกสับปะรดบ้าง

ข. ลวดลายเกี่ยวกับพืชและดอกไม้ เป็นการนำเอาลักษณะเด่นของพืชหรือดอกไม้ มาประดิษฐ์ดัดแปลงเป็นลวดลายต่างๆ เป็นต้นว่า ลายดอกทานตะวัน ลายดอกหมาก ลายเครือเถา ลายดอกแก้ว เป็นลวดลายจากพืชที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน เช่น ลายดอกกระถิน ก็ออกแบบให้มีลักษณะดอกเป็นตะแกรงที่นูนรูปกลม มีใบยาวขึ้นไปตอนบน 2 ด้าน เหมือนเขาสัตว์ไม่เหมือนใบกระถินจริงๆ ส่วนดอกทานตะวันและลายสับปะรด ดัดแปลงมาจากลายดอกกระถิน แต่แทนที่จะมีใบยาวแหลม 2 ใบ ขึ้นข้างบนกลับมีกลีบเล็กๆ รอบๆ เกสรดอกและกลีบดอก กลีบดอกทานตะวันบนสลุงเชียงใหม่นั้นมักไม่เสมอกันทุกกลีบ แต่อาจมี 3-4 กลีบ กลีบยื่นยาวกว่าส่วน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

อื่นมักยื่นขึ้นไปตอนบน ส่วนลายสับปะรดนั้นเหมือนลายดอกกระถินทุกอย่าง นอกจากตัวดอกสับปะรดเท่านั้นที่เป็นรูปยาวรี ซึ่งต่างจากดอกกระถินซึ่งกลม มีใบยาวเหมือนตอนบนเหมือนกัน ซึ่งจะไม่เหมือนใบสับปะรดจริงๆ

ค. ลวดลายเกี่ยวกับมนุษย์และเทวดา เป็นการนำเอาลักษณะท่าทางของมนุษย์ที่เราพบเห็น ไม่ว่าท่าทางในการเดิน การฟ้อนรำ มาดัดแปลงตกแต่งเป็นลวดลาย เช่น ลายเทพพนม ลายเทวดา ลายม่านเดี่ยว ลวดลายเกี่ยวกับข้าวของเครื่องใช้ และลวดลายประดับมักใช้ในการแบ่งส่วนต่างๆ ของลวดลายออกจากกัน หรือใช้ประดับไปตามโครงสร้างของลวดลายหลักๆ ตัวอย่างเช่น ลายไข่ปลา ลายหัวปลา ลายเส้นลวด ลายลูกแก้ว ลายก้นหอย ลายตำ เป็นต้น

สลุงของเชียงใหม่นั้น เนื่องจากระยะหลังนิยมทำเป็นสลุงใหญ่จึงมีการตีเงินเป็นปุ่มกลมบ้าง แบนบ้าง รองไว้ใต้สลุง 3-4 ปุ่มเสมอกัน เพื่อกันก้นสลุงครูดพื้น ปุ่มเงินนี้เพิ่งพัฒนาทำขึ้นมาในระยะไม่นานนัก สลุงใหญ่ปัจจุบันมีปุ่มหรือตีเป็นรูปต่างๆ ส่วนที่เป็นรูปช้าง 3-4 ตัว ซึ่งน้ำหนักเฉพาะช้างก็กว่า 100 บาทแล้ว สลุงใหญ่รุ่นหลังใหญ่กว่าสลุงหาบแต่มักเป็นสลุงที่มีลายเฉพาะตามขอบ ส่วนลายพื้นเมืองแบบสลุงหาบปัจจุบันไม่นิยมทำใบใหญ่ๆ แล้ว

ภาพที่ 2.44 เครื่องเงินเชียงใหม่

ที่มา : ไทยตำบลดอทคอม (2550 : ออนไลน์)

ปัจจุบันกิจการเครื่องเงินที่เชียงใหม่ไม่ได้หยุดนิ่ง แม้ของดั้งเดิมพวกขันดอกและตลับต่างๆ จะไม่ได้ทำกันมาก แต่สำหรับขันเงินแล้วได้มีการพัฒนาให้มีรูปแบบและขนาดต่างๆ มากขึ้นเพื่อมุ่งขายเป็นของที่ระลึก ได้มีการเลียนแบบของใช้พื้นเมืองอย่างอื่นๆ เช่น โตกตั้งแบบขาไม้กลึง และเครื่องหวายสาน น้ำต้นดินเผา นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาโดยการใช้วัสดุ เช่น แผ่นอะลูมิเนียม มาตอกตีขึ้นรูปโดยวิธีแบบเครื่องเงิน เป็นภาพประวัติกรรมนูนต่ำและนูนสูง เรื่องราวที่นิยม คือ เรื่องรามเกียรติ์ หรือเป็นภาพภูเขา ป่าไม้มีน้ำตกลำธาร และที่ขาดไม่ได้ คือโขลงช้างป่าในอิริยาบถตามธรรมชาติรวมทั้งสัตว์ป่า ซึ่งจะขายได้ในราคาสูงมาก อาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวมีส่วนทำให้เกิดเครื่องเงินแบบใหม่ๆ ที่ใช้ขายเป็นของที่ระลึกมากขึ้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แหล่งเครื่องเงินในเชียงใหม่มีช่างฝีมือดี กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ เช่น ที่บ้านแม่ย่อย อำเภอสันทราย อำเภอฝาง อำเภอแม่แจ่ม และหมู่บ้านชาวเขาพัฒนาบางแห่ง แหล่งผลิตใหญ่อยู่ในตัวเมืองเชียงใหม่ที่ถนนวัวลาย ซึ่งเป็นถิ่นดั้งเดิมของเครื่องเงินมาแต่โบราณ มีขยายไปยังบ้านบ่อสร้าง อำเภอสันกำแพง ซึ่งจะมีการสาธิตวิธีตีเครื่องเงินแสดงแก่นักท่องเที่ยวด้วย

6) กระดาษสา

ชาวพื้นเมืองล้านนา ได้ออกตัดไม้เพื่อใช้ในชีวิตประจำวันมากว่า 600 ปีมาแล้ว โดยได้ค้นพบวิธีการลอกเปลือกไม้ไปตามความยาวลำต้นของต้นไม้ชนิดหนึ่ง และเมื่อได้นำเปลือกไม้มาทุบจะเกิดเส้นใยตามความยาวของลำต้นแผ่ออกไปโดยไม่ขาดจากกัน เป็นจุดเริ่มต้นในการใช้ประโยชน์จากเส้นใยของต้นไม้ชนิดนี้ ซึ่งกระดาษเป็นวัสดุชนิดหนึ่งที่ได้จากการค้นคว้าทดลองการใช้ประโยชน์ของเส้นใยจากต้นไม้ ชาวพื้นเมืองได้เรียกต้นไม้ชนิดนี้ว่าต้นสา หลังจากมีการทำกระดาษจากต้นสา จึงมีการผลิตกระดาษขึ้นมาใช้ในหมู่ชาวล้านนาและแพร่หลายออกไป โดยใช้วิธีผลิตแบบธรรมชาติ คือ เมื่อได้เยื่อเปียกจากต้นสามาเกลี่ยออกเป็นแผ่นบนตะแกรงไม้ไผ่แล้วนำไปตากให้แห้งด้วยแสงอาทิตย์ แต่ประโยชน์ใช้สอยไม่กว้างขวางนัก โดยจะนำมาใช้ทำสมุดจารึกข้อความทางศาสนาและบทกวีพื้นเมืองต่างๆ เรียกว่า ปั๊บหนังสา ทางแถบหมู่บ้านบ่อสร้าง อำเภอสันกำแพง ได้มีผู้นำกระดาษสามาประดิษฐ์เป็นร่ม โดยใช้น้ำที่ได้จากผลตะโกแก่นำมาตำกับน้ำแล้วหมักไว้ จากนั้นสามารถนำมาทาเคลือบบนร่มกระดาษสาทำให้กันน้ำได้ระยะหนึ่ง

ในปัจจุบันกระดาษสา ได้มีการผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ในรูปแบบต่างๆ และยังเป็นสินค้าพื้นเมืองที่ก่อให้เกิดรายได้จากนักท่องเที่ยวและการส่งออกปีละหลายร้อยล้านบาท ทำให้เกิดงานอาชีพหัตถกรรมแก่คนท้องถิ่น ทั้งยังได้รับการพัฒนาคุณภาพและรูปแบบผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่องด้วยความร่วมมือของทั้งทางรัฐและเอกชน จนกลายเป็นสินค้าหัตถกรรมประเภทหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 2.45 กระดาษสา

ที่มา : ล้านนาคดี (2550 : ระบบออนไลน์)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

7) การทำร่ม

ความเป็นมาเกี่ยวกับเรื่องการทำร่มกระดาษสาบ่อสร้างนั้น มีการบอกเล่ากันมา 2 ทางด้วยกัน เรื่องแรกคือ ในสมัยก่อนมีพระธุดงค์มาปักกลดที่บ้านบ่อสร้าง แล้วกลดที่ปักไว้นั้นใช้การไม่ได้เนื่องจากมีลมพายุพัดแรงมาก ชายชราผู้หนึ่งชื่อเผือกได้ซ่อมแซมให้จนใช้ได้ และได้นำมาเป็นตัวอย่างดัดแปลงทำร่มใช้ขึ้นในเวลาต่อมา ส่วนอีกเรื่องหนึ่งเล่าถึงที่มาของร่มบ่อสร้างประมาณกว่า 100 ปีมาแล้ว พระอินถาผู้เป็นภิกษุประจำสำนักสงฆ์วัดบ่อสร้างได้ธุดงค์ปฏิบัติธรรมไปยังที่ต่างๆ มีอยู่ครั้งหนึ่งท่านธุดงค์เข้าไปใกล้ชายแดนพม่า และมีชาวพม่านำกลดมาถวายด้วยความที่ท่านมีความสนใจในศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่างๆ อยู่แล้ว รู้สึกชอบกลดที่ชาวบ้านนำมาถวายจึงสอบถามถึงที่มา ชาวพม่าที่นำกลดมาถวายได้เล่าให้ฟังว่า เมืองที่เขาอยู่นั้นมีการทำกลดกัน ท่านจึงเดินทางเข้าไปในเมืองพม่าแล้วได้เห็นจริงตามที่ชาวพม่าผู้นั้นบอก ท่านมีความเห็นว่ากลดซึ่งมีลักษณะเหมือนร่มนี้ใช้กันแดดกันฝนได้ ทำจากวัสดุที่หาง่ายและสามารถพกพาไปไหนต่อไหนได้สะดวก พระอินถาตั้งใจศึกษาฝึกฝนจนสามารถทำร่มหรือกลดชนิดนี้ได้ หลังจากนั้นจึงเดินทางกลับมายังบ้านบ่อสร้างเพื่อเผยแพร่วิธีการทำร่ม โดยใช้วัดเป็นโรงเรียน ชาวบ้านมาสนใจเรียนวิธีการทำร่มจำนวนมาก โดยผู้ชายศึกษาการทำโครงร่มโดยใช้ไม้บงหรือไม้ไผ่ ผู้หญิงศึกษาการทำกระดาษสาสำหรับใช้คลุมร่ม ไม่นานนักก็สามารถทำร่มได้ และเกิดเป็นหมู่บ้านทำร่มขึ้นมาจนทำให้บ่อสร้างมีชื่อเสียงในการทำร่มมาจนถึงทุกวันนี้

วิวัฒนาการของร่มบ่อสร้างในระยะแรกเริ่ม สมัยที่พระอินถานำงานทำร่มกระดาษสามาเผยแพร่ที่บ้านบ่อสร้าง ท่านใช้กระดาษสาที่ได้จากต้นปอสาของป่าแถวหมู่บ้านตัวโครงใช้ไม้บง หัวและตุ้มหรือจุกร่มใช้ไม้ส้มเห็ด คันร่มใช้ไม้รวก มียางตะโกเป็นกาวแล้วทาทับกระดาษสาด้วยน้ำมันยางเพื่อกันแดดกันฝน ต่อมาก็ยังคงใช้โครงไม้บงหรือไม้ไผ่ แต่มีการนำพวกเปลือกไม้ ดินแดง และเขม่า ไปผสมยางไม้มาย้อมทาแทนจนเกิดเป็นสีดำและสีแดง ซึ่งทุกขั้นตอนล้วนต้องอาศัยฝีมือและความชำนาญ

การทำร่มของชาวบ้านในรุ่นนั้น ทำขึ้นเพื่อถวายวัดในเทศกาลงานบุญ หากทำได้จำนวนมากจะนำไปขายในเมือง เมื่อเป็นที่นิยมจึงมีการส่งเสริมการผลิตกันอย่างจริงจัง โดยเพิ่มการวาดสีสันลวดลายให้เกิดความงดงาม การทำร่มกระดาษสาจึงไม่ได้ทำขึ้นเพียงเพื่อใช้ในครอบครัว แต่กลายเป็นอาชีพหลักของคนบ่อสร้าง

การทำร่มกระดาษสาที่บ้านบ่อสร้างจำเป็นที่จะต้องอาศัยวัสดุอุปกรณ์หลายอย่าง ซึ่งคนบ่อสร้างไม่สามารถผลิตชิ้นส่วนต่างๆ เหล่านี้ได้เองทั้งหมด ดังนั้นจึงต้องสั่งจากแหล่งผลิตอื่นโดยเฉพาะหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง อาทิ หมู่บ้านต้นเปาทำกระดาษสา บ้านแม่ฮ้อยเงินทำด้ามร่ม บ้านต้นแหนทำโครงร่ม ซี่ร่ม ฯลฯ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพที่ 2.46 การทำร่มในจังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : ล้านนาคดี (2550 : ระบบออนไลน์)

8) ผ้าทอ

การทอผ้าเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้าน ที่นิยมทำกันทั่วไปในชนบทมาแต่อดีต เนื่องจากผ้าทอคือสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวัน เป็นทั้งเครื่องนุ่งห่ม เครื่องนอน เครื่องใช้ต่างๆ นอกจากนี้ยังมีผ้าที่ทอเพื่อใช้ในพิธีกรรมและทอสำหรับถวายให้กับพุทธศาสนา นับตั้งแต่เครื่องนุ่งห่มของพระภิกษุสามเณร ย่าม ผ้าห่อคัมภีร์ ตุง เป็นต้น

ในอดีตการทอผ้า เป็นวัฒนธรรมและกระบวนการสังคมของผู้หญิงที่ทำสืบทอดกันมาโดยผ่านสถาบันครอบครัว โดยการสั่งสอนและเรียนรู้จากประสบการณ์จากแม่ถึงลูกและถ่ายทอดสืบเนื่องกันมา หากสตรีใดไม่มีความรู้ในการทอผ้าก็ยังไม่พร้อมที่จะมีครอบครัว เพราะการทอผ้าถือว่าเป็นคุณสมบัติของผู้หญิงที่จะผูกมัดใจชายให้เข้าสู่พิธีแต่งงาน นอกจากนั้นการทอผ้าในยามว่างจากงานอื่น ยังเป็นโอกาสที่จะช่วยให้ชายหนุ่มหญิงสาวได้พบปะทำความรู้จักชอบพอเรียนรู้ถึงนิสัยซึ่งกันและกัน อันจะชักนำให้ไปสู่ความรักและการแต่งงานสร้างครอบครัว

ผ้าทอเป็นงานศิลปหัตถกรรม ที่มีความจำเป็นต่อทุกวิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่มาแต่อดีต ทั้งยังเป็นสินค้าสำคัญและมีราคาดีไม่ว่าจะเป็นผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมก็ตาม

ก. ผ้าฝ้าย เป็นผ้าทอที่ผลิตจากฝ้ายพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งมีอยู่ 2 พันธุ์ คือ ฝ้ายสีขาว และฝ้ายสีตุ่นหรือสีเนื้อ ซึ่งเป็นฝ้ายที่มีคุณลักษณะพิเศษ คือมีเส้นใยที่นุ่มและเหนียว ผ้าฝ้ายทอมือนอกจากใช้สีธรรมชาติแล้วยังนิยมย้อมสีเส้นใยด้วยสีธรรมชาติ ตามวิธีการย้อมแบบโบราณโดยใช้สีที่ได้จากต้นไม้และสมุนไพรต่างๆ ซึ่งจะผ้าที่มีสีประสานกลมกลืนกันอย่างนุ่มนวลไม่ฉูดฉาดเหมือนผ้าที่ย้อมด้วยสีวิทยาศาสตร์ ผ้าฝ้ายทอมือมีทั้งทอเป็นผ้าพื้น คือ ผ้าที่มีสีเดียวอาจเป็นสีเดิมของฝ้ายหรือสีย้อมสีเดียว แล้วทอเป็นผืนยาวต่อกันสำหรับนำไปใช้สอย เช่น ตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าสวมใส่ หรือเป็นเครื่องใช้ต่างๆ แต่ปัจจุบันมีการทอเป็นลวดลายในตัว แหล่งทอผ้าฝ้ายในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีชื่อเสียงคือ แหล่งทอผ้าซิ่นตีนจกที่อำเภอแม่แจ่ม แหล่งผ้าทอย้อมสีธรรมชาติและใช้เทคนิคมัดหมี่เส้นยืน ที่อำเภอจอมทอง อำเภอฮอด และอำเภอดอยเต่า เป็นต้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

คำว่า ตีนจก (อ่าน “ตี๋นจก”) หมายถึง ผ้าที่ใช้ต่อเชิงหรือต่อซิ่น ทอด้วยเทคนิคจกเป็นลวดลายสลับสีต่างๆ ซิ่นที่ต่อเชิงด้วยตีนจก เรียกว่า “ซิ่นตีนจก” ซึ่งผู้หญิงล้านนาแต่ดั้งเดิมจะใช้นุ่งในโอกาสพิเศษ เช่น เวลาไปวัด เป็นต้น (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, 2548 : 16)

ผ้าซิ่นตีนจกแม่แจ่มมีลวดลายและสีสันที่หลากหลาย ลวดลายที่นิยมทอกันมาแต่โบราณคือ พวกช้าง ม้า นก ไก่ นาค หงส์ ดอกไม้ แล้วจบด้วยส่วนล่างสุดบริเวณตีนซิ่นที่เรียกว่า หางสะเปา ตามความเชื่อของชาวแม่แจ่มแต่เดิม ที่เปรียบได้กับการดำเนินตามรอยพระพุทธเจ้า ในการสั่งสมบารมีจนบรรลุพระบรมโพธิสมภาร กล่าวคือ เริ่มจากการทอผืนผ้าขาวต่อเมื่อได้ฝึกฝนวันละเล็กวันละน้อยจะสามารถทอผ้าลายต่างๆ ได้ ผ่านลายเส้นตรง ลายดอกไม้ พืชพันธุ์สัตว์ต่างๆ เปรียบกับการเดินทางข้ามจักรวาล ข้ามขุนเขาข้ามห้วงทะเล จนถึงหงส์ดำ หางสะเปา ซึ่งคือสัญลักษณ์แห่งพระโพธิญาณเจ้าของผู้ถักทอ จึงมีความยินดีที่จะทานผ้าของตนให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วด้วย

ภาพที่ 2.47 ลวดลายบนผ้าซิ่นตีนจกของอำเภอแม่แจ่ม
ที่มา : นุสรา เตียงเกตุ (2548 : 30, 96)

ข. ผ้าไหม เป็นผ้าที่ทอจากเส้นใยของเส้นใยรังไหม มีความสวยงามแวววาว ในอดีตมีเฉพาะในคุ้มของเจ้านายชั้นสูง โดยสั่งซื้อไหมดิบมาจากประเทศจีนผ่านประเทศพม่า แหล่งทอผ้าไหมที่มีชื่อเสียงคือ ผ้าไหมสันกำแพง มีการทอเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีทั้งที่ทอเป็นผ้าพื้น ผ้ายกดอก และผ้าจก ลวดลายสวยงาม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.2.2 ขนบธรรมเนียมประเพณี

ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ถือกำเนิดขึ้นเป็นเวลากว่า 711 ปี คนเมืองได้สะสมวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดจากบรรพบุรุษมายาวนานอย่างต่อเนื่อง โดยผูกพันกับพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม ประเพณีที่สำคัญ คือ

1) ปีใหม่เมือง หรือวันสงกรานต์ จัดขึ้นระหว่างวันที่ 13-15 เมษายน ของทุกปี เป็นประเพณีสำคัญและยิ่งใหญ่ของชาวเชียงใหม่ โดยในวันที่ 13 เป็นวันมหาสงกรานต์ ซึ่งจะมีขบวนแห่พระพุทธสิหิงค์ จากวัดพระสิงห์วรมหาวิหารไปรอบเมืองเชียงใหม่ มีพิธีสรงน้ำพระก่อพระเจดีย์ทราย พิธีรดน้ำดำหัว และการเล่นสาดน้ำ

2) ประเพณียี่เป็ง จัดขึ้นในช่วงวันลอยกระทงของทุกปี คือในเดือนพฤศจิกายน มีการตกแต่งบ้านเรือนและถนนด้วยโคมชนิดต่างๆ มีการปล่อยโคมลอยเพื่อเป็นการบูชาพระธาตุจุฬามณีบนสวรรค์ มีการประกวดกระทงและนางนพมาศ

3) ประเพณีเข้าอินทขิล จัดขึ้นช่วงเดือนพฤษภาคมถึงมิถุนายน เป็นการบูชาเสาหลักเมือง โดยจะนำดอกไม้ธูปเทียนมาใส่ขันดอกกราบไหว้บูชาอินทขิล

4) ประเพณีงานร่มบ่อสร้าง จัดขึ้นในเดือนมกราคม ที่บริเวณศูนย์หัตถกรรมร่มหมู่บ้านบ่อสร้าง อำเภอสันกำแพง มีการแสดงและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่ทำจากกระดาษสา มีการแสดงทางวัฒนธรรมและขบวนแห่ประเพณีพื้นบ้าน

5) งานมหกรรมไม้ดอกไม้ประดับ จัดขึ้นในสัปดาห์แรกของเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี โดยมีขบวนรถบุปผชาติและนางงามบุปผชาติ

6) งานไม้แกะสลักบ้านถวาย จัดขึ้นในราวเดือนมกราคม ที่บริเวณหมู่บ้านถวาย อำเภอหางดง มีการสาธิตการแกะสลักไม้ และจำหน่ายหัตถกรรมพื้นบ้าน

2.2.3 ภาษา

1) ภาษาพูด

ภาษาพูดที่ใช้ในจังหวัดเชียงใหม่ใช้ภาษาไทยเป็นหลัก และภาษาถิ่นซึ่งเรียกว่า “คำเมือง” หรือ “กำเมือง” เป็นภาษาหลักของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไต-ไท ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย อันได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง ลำพูน พะเยา แม่ฮ่องสอน แพร่ น่าน และบางส่วนของตาก ที่ใช้ในการสื่อความหมายซึ่งกันและกัน มาตั้งแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน (จันทบูรณ์ สุทธิ, 2539 : 103)

ตามปกติ “คนเมือง” หรือกลุ่มบุคคลที่พูดภาษาคำเมือง สามารถจะระบุได้ว่าผู้ที่เป็นคู่สนทนานั้นเป็นคนที่มีพื้นเพจากจังหวัดใดในภาคเหนือ เนื่องจากความแตกต่างของสำเนียง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ที่พูดออกมา หรือจากการใช้คำบางคำที่แตกต่างกันในการใช้เรียก ชื่อสิ่งของ ชื่อสถานภาพของบุคคล ตลอดจนคำอุทานในยามที่เกิดอาการตกใจ เป็นต้น

สำเนียงของคำเมืองที่คนในภาคเหนือใช้ในการสื่อความหมายนั้น สามารถที่จะจำแนกออกได้ตามสำเนียงพูดเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่

ก. เสียงแข็ง กลุ่มคนเมืองที่พูดคำเมืองเสียงแข็ง ห้วนๆ สั้นๆ ได้แก่ คนเมืองที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำวังจังหวัดลำปาง และคนเมืองในลุ่มแม่น้ำยมจังหวัดแพร่

ข. เสียงปกติหรือเสียงปานกลาง ได้แก่ กลุ่มคนเมืองที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำปิงจังหวัดพะเยา ลุ่มแม่น้ำกกจังหวัดเชียงราย ลุ่มแม่น้ำน่านจังหวัดน่าน ลุ่มแม่น้ำปิงในส่วนของจังหวัดลำพูน ลุ่มแม่น้ำยวม และลุ่มแม่น้ำปายจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ค. เสียงอ่อนหรือเสียงยานคาง ได้แก่ คนเมืองที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำปิงจังหวัดเชียงใหม่

การที่คนเชียงใหม่พูดคำเมืองที่มีสำเนียงช้าๆ ยานๆ แตกต่างไปจากคนเมืองในจังหวัดอื่นๆ ของทางภาคเหนือนั้น น่าจะมีสาเหตุมาจากการที่คนเชียงใหม่ส่วนใหญ่ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่แต่เดิมมีภาษาพูดสำเนียงที่ค่อนข้างอ่อน ไม่แข็งกระด้าง และพูดช้าๆ ยานๆ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นชาวลัวะ เมื่อนำเอาภาษาของคนเผ่าไตที่มีสำเนียงแข็งกว่าเข้าไปใช้ในชีวิตประจำวัน จึงเกิดการผสมผสานกันระหว่างภาษาพูดของของคนเผ่าไต ที่มีสำเนียงการพูดที่แข็งกับสำเนียงเสียงพูดอ่อนๆ ของตนเอง จนทำให้เกิดคำเมืองสำเนียงเชียงใหม่ขึ้นในเวลาต่อๆมา และในที่สุดได้กลายมาเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของคนเชียงใหม่ในปัจจุบันนี้ แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าคนเมืองในจังหวัดเชียงใหม่จำนวนไม่น้อย จะต้องเป็นคนเมืองที่มีเชื้อสายชาวลัวะนั่นเอง (จันทบูรณ์ สุทธิ, 2539 : 113)

2) ภาษาเขียน

จากข้อมูลของคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุในหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดเชียงใหม่ (2542 : 154) กล่าวถึงภาษาเขียนของจังหวัดเชียงใหม่ว่า นอกจากตัวอักษรแบบราชการหรือตัวอักษรไทยกลางแล้ว ภาษาเขียนที่ใช้ปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์ในจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ ภาษาในกลุ่มตระกูลไทย ภาษาจีน ภาษาพม่า ภาษากะเหรี่ยง และภาษาเย้า

ในกลุ่มภาษาตระกูลไทย มีระบบอักษรใช้อยู่ 4 ชนิดคือ

ก. อักษรธรรมล้านนา ใช้บันทึกภาษาไทยล้านนา ไทลื้อ ไทเขิน หรือไทยอง บางทีเรียกระบบอักษรชนิดนี้ว่า อักษรล้านนา หรือตัวเมือง หรือตัวลื้อ หรือตัวเขิน ทั้งไทยล้านนา ไทลื้อ ไทเขิน และไทยอง ใช้ระบบอักษรร่วมกันจึงสามารถอ่านเอกสารของกันและกันได้ อักษร

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ธรรมล้านนาใช้บันทึกพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เช่น พระไตรปิฎก บรรดาพระธรรมคำสอนที่เป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา จะจารึกด้วยอักษรล้านนาเท่านั้น

ข. อักษรฝักขาม ใช้ในวัตถุจารึกบางยุคสมัยของอาณาจักรล้านนา อักษรฝักขามวิวัฒนาการมาจากอักษรสุโขทัยผสมกับรูปแบบอักษรท้องถิ่น อักษรฝักขามนิยมใช้ในช่วง พ.ศ. 2000-2099 ต่อมาการใช้เริ่มลดน้อยลง อักษรฝักขามใช้จารึกลงบนแผ่นหิน เนื่องในกัลปนาสิ่งของถวายไว้ให้พุทธศาสนา เช่น การสร้างวัด โบสถ์ วิหาร พระพุทธรูป เป็นส่วนใหญ่

ค. อักษรไทยนิเทศ ใช้ในการจารึกโคลงกลอนบางเรื่องในดินแดนล้านนา อักษรไทยนิเทศ มีชื่อเรียกว่าอักษรขอมเมืองบ้าง อักษรขอมไทยบ้าง อักษรชนิดนี้เป็นการนำเอาอักษรแบบสุโขทัยหรือตัวฝักขามมาเขียนเป็นรูปกลมๆ แบบล้านนา และนำมาผสมเข้ากับอักษรล้านนาแล้วเติม ศก แบบขอมไทย อักษรไทยนิเทศเป็นอักษรลูกผสมระหว่างอักษรล้านนากับอักษรฝักขาม ซึ่งอักษรไทยนิเทศจะใช้จารึกเรื่องราวของความบันเทิงใจ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับทางธรรม เช่น นิราศหริภุญชัย หรือโคลงพรหมทัต ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องทางโลกทั้งสิ้น (ลมูล จันทน์หอม , 2536 : 6-12)

ง. อักษรไทใหญ่ ใช้บันทึกภาษาไทใหญ่

ตารางที่ 2.1 ตารางเปรียบเทียบอักษรธรรมล้านนา อักษรฝักขาม และอักษรไทยนิเทศ

พยัญชนะ	ธรรมล้านนา	ฝักขาม	ไทยนิเทศ	พยัญชนะ	ธรรมล้านนา	ฝักขาม	ไทยนิเทศ	พยัญชนะ	ธรรมล้านนา	ฝักขาม	ไทยนิเทศ
ก	ᨣ	ᩀ,ᩁ	ᨣ	ฉ	ᨩ	ᩋ	ᨩ	ฑ	ᨯ		ᨯ
ข	ᨡ	ᨡ,ᨡ	ᨡ,ᨡ	ช	ᨪ	ᨪ	ᨪ,ᨪ	ฒ	ᨰ		
ฃ	ᨤ	ᨡ,ᨡ	ᨡ,ᨡ	ซ	ᨫ	ᨡ	ᨫ,ᨫ	ณ	ᨱ	ᩅ	ᨱ
ค	ᨤ	ᩀ,ᩁ	ᨤ	ฌ	ᨬ		ᨬ	ด	ᨴ	ᩁ,ᩁ	ᨴ
ฅ	ᨤ	ᩁ	ᨤ,ᨣ	ญ	ᨭ	ᨭ	ᨭ	ต	ᨲ	ᨲ	ᨲ,ᨲ
ฆ	ᨥ	ᨥ,ᨥ	ᨥ,ᨥ	ฎ		ᨮ		ถ	ᨵ	ᩅ,ᩅ	ᨵ
ง	ᨦ	ᨦ	ᨦ	ฏ	ᨯ	ᨮ	ᨮ,ᨮ	ท	ᨶ	ᨶ	ᨶ
จ	ᨧ	ᨧ,ᨧ	ᨧ	ฐ	ᨰ	ᨰ,ᨰ	ᨰ,ᨰ	ธ	ᨵ	ᨲᨲ	ᨵ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ตารางที่ 2.1 ตารางเปรียบเทียบอักษรธรรมล้านนา อักษรฝักขาม และอักษรไทยนิเทศ (ต่อ)

พยัญชนะ	ธรรมล้านนา	ฝักขาม	ไทยนิเทศ	พยัญชนะ	ธรรมล้านนา	ฝักขาม	ไทยนิเทศ	พยัญชนะ	ธรรมล้านนา	ฝักขาม	ไทยนิเทศ
น				ม				ห			
บ				ย				ฬ			
ป				ร				อ			
ผ				ล				ฮ			
ฝ				ว				อย			
พ				ศ				ฤ,ๅ			
ฟ				ษ				ฤา,ๅา			
ภ				ส							

ที่มา : พรรณเพ็ญ เครือไทย (2533 : 91-92)

นอกจากตัวอักษรในกลุ่มตระกูลไทยดังกล่าวแล้ว ในเชียงใหม่ยังพบการใช้ตัวอักษรของชนชาติอื่นดังนี้

ภาษาจีน ใช้ตัวอักษรจีนในการบันทึก มักใช้เฉพาะภายในกลุ่มชาวจีนและกลุ่มวิชาชีพทางการค้าขาย

ภาษาพม่า ใช้ตัวอักษรพม่าในการบันทึก มักใช้เฉพาะในกลุ่มชนชาวพม่าที่ได้รับการศึกษาแบบพม่าเท่านั้น

ภาษากะเหรี่ยง ไม่มีระบบอักษรของตัวเอง กะเหรี่ยงบางกลุ่มจะยืมตัวอักษรพม่ามาประยุกต์ใช้กับภาษาของตัวเอง กะเหรี่ยงบางกลุ่มจะยืมตัวอักษรโรมันมาใช้กับภาษาตนเอง

ภาษาเย้า ไม่มีตัวอักษรเป็นของตนเอง ใช้ตัวอักษรจีนในการจดบันทึก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.2.4 คนเมือง

จันทบูรณ์ สุทธิ (2539 : 53-55) ได้กล่าวถึงข้อสมมุติฐานเกี่ยวกับคนเมืองในจังหวัดเชียงใหม่ ว่าเป็นกลุ่มชนในภาคเหนือตอนบน ตั้งแต่ตอนต้นพุทธกาลเป็นต้นมาจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2348 เป็นกลุ่มชนที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานทางวัฒนธรรม จารีตประเพณี และคติความเชื่อระหว่างชาวลัวะ ชาวขอม ชาวมอญ กะเหรี่ยง และคนเผ่าไตสาขาต่างๆ เช่น ไตลื้อ ไตเขิน ไตญอง ไตใหญ่ และอาจจะมีชาวลาว ชาวข่า ชาวเวียตนาม ที่ถูกกวาดต้อนมา คนกลุ่มนี้เรียกตัวเองว่า คนยวน หรือไตยวน ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นการตั้งชื่อตามชื่อของอาณาจักรโยนก

หลังจากปี พ.ศ. 2348 มาจนถึงปัจจุบันได้มีกลุ่มชาติพันธุ์อีกหลายกลุ่ม เช่น ชาวจีน ชาวยุโรป ชาวอินเดีย ชาวอินโดนีเซีย ชาวมาเลเซีย และกลุ่มชนที่ถูกคนไทยเรียกว่าชาวเขาได้อพยพเข้าสู่พื้นที่ภาคเหนือ และได้ผสมผสานกับกลุ่มชนที่เรียกตนเองว่ายวน จนเกิดกลุ่มชนที่เรียกตนเองว่าคนเมืองขึ้นมา จากหลักฐานต่างๆ ปรากฏว่าการเรียกตนเองว่า “คนเมือง” ของกลุ่มชนเหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2348-2483 เป็นช่วงระยะเวลาประมาณ 135 ปี ซึ่งจากหลักฐานของชาวต่างประเทศ ที่ปฏิบัติงานในฐานะผู้สอนศาสนาและในฐานะแพทย์ ร่วมกับกลุ่มชนนี้เป็นเวลาถึง 30 ปี ได้กล่าวถึงในรายงานว่าจนถึงปี พ.ศ. 2460 คนกลุ่มนี้ยังคงเรียกตนเองว่า คนยวน

ภาพที่ 2.48 การแต่งกายของคนเมือง

ที่มา : เชียงใหม่ (2548 : 22)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

คำว่าคนเมือง น่าจะเป็นคำเรียกหาตนเองของคนในภาคเหนือที่แสดงออกถึงการตอบโต้ ชี้แจง การเรียกหาอย่างดูถูก ดูหมิ่น เหยียดหยาม จากคนกลุ่มอื่น โดยเฉพาะจากคนเผ่าไต-ไทในภาคกลาง มีร่องรอยว่า “คนเมือง” เป็นคำเรียกตนเองของคนกลุ่มหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ที่ไม่ทราบร่องรอยความเป็นมาของบรรพบุรุษ ไม่รู้จักกับคำว่าคนยวน และเรียกตนเองว่าคนเมืองแท้ พบเห็นว่ามีการใช้วัฒนธรรมที่มีความคล้ายคลึงกันกับวัฒนธรรมของชาวลัวะหลายประการ

คำว่าคนเมืองของกลุ่มคนเมืองเชื้อสายลัวะน่าจะเป็นคำที่ใช้เรียกหาตนเอง เพื่อเป็นการตอบโต้และชี้แจงการเรียกหาจากกลุ่มชนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ที่ได้ผสมผสานกันจนกลายมาเป็นคนเชียงใหม่ และเมื่อคนเชียงใหม่ถูกคนไทยภาคกลางเรียกหาว่าเป็นคนลาว อันเป็นคำเรียกหาที่มีลักษณะของการดูถูก ดูหมิ่น เหยียดหยาม ดูแคลน จึงได้หยิบยืมเอาคำว่า “คนเมือง” จากกลุ่มคนเมืองเชื้อสายลัวะเป็นการตอบโต้ชี้แจงกับคนไทยภาคกลาง และได้รับการยอมรับจากคนไทยภาคกลางในที่สุด

จันทบูรณ์ สุทธิ (2539 : 48-49) รายงานไว้เกี่ยวกับคนเมืองในจังหวัดเชียงใหม่ว่าสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1) กลุ่มคนเมืองที่สามารถระบุความเป็นมาของกลุ่มชนบรรพบุรุษได้ คนกลุ่มนี้สามารถระบุได้ว่าบรรพบุรุษของพวกเขาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อะไรและมาจากไหน เช่น คนเมืองเชื้อสายไตลื้อ-ไตญองเขตอำเภอสันป่าตอง คนเมืองเชื้อสายไตเขิน คนเมืองเชื้อสายไต (ไทยใหญ่) ในเขตอำเภอเมืองสันป่าตอง คนเมืองเชื้อสายพม่าในเขตอำเภอเมือง คนเมืองเชื้อสายลัวะในเขตอำเภอแม่ริม สันป่าตอง จอมทอง ฮอด และคนเมืองเชื้อสายมอญในเขตอำเภอเมือง สันทราย สันป่าตอง เป็นต้น กลุ่มชนดังกล่าวสามารถระบุถึงกลุ่มชาติพันธุ์ของบรรพบุรุษได้ ตลอดจนสามารถระบุหรือสันนิษฐานถึงถิ่นที่มาของบรรพบุรุษได้ ตัวอย่างเช่น ชาวเม็ง (ไม่นิยมเรียกตนเองว่ามอญ) แห่งบ้านเม็ง ในบริเวณช้างม่อยอำเภอเมืองเชียงใหม่ กล่าวถึงบรรพบุรุษว่าเป็นมอญอาสาของกองทัพไทยสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี เป็นชาวมอญปากลัด อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ภายหลังจากเสร็จสิ้นสงครามแล้ว พวกเขาได้ขออนุญาตจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ไม่ขอกลับไปอยู่ที่ปากลัดอีก ซึ่งก็ได้รับพระบรมราชานุญาติให้ตั้งหลักแหล่งได้ตามประสงค์ คนเมืองเชื้อสายมอญแห่งบ้านเม็งให้ข้อมูลว่าพวกเขาเป็นคนละกลุ่มกับคนเมืองเชื้อสายมอญ ที่อาศัยอยู่ตามหมู่บ้านรอบนอกของจังหวัดเชียงใหม่ หรือที่อาศัยอยู่ในจังหวัดลำพูน และสันนิษฐานว่ากลุ่มชนเหล่านี้ถ้าไม่เป็นกลุ่มของชาวมอญ ที่ได้อพยพขึ้นมาจากเมืองลพบุรีพร้อมกับพระนางจามเทวีแล้ว คงเป็นกลุ่มชาวมอญที่ได้อพยพเข้าสู่พื้นที่ในภายหลังจากที่ใดที่หนึ่งในอาณาเขตของประเทศไทยหรือจากนอกประเทศไทย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2) กลุ่มคนที่ไม่สามารถระบุความเป็นมาของกลุ่มชนที่เป็นบรรพบุรุษได้ คนเมืองกลุ่มนี้ไม่สามารถที่จะระบุได้ว่า กลุ่มชนที่เป็นบรรพบุรุษของพวกเขานั้นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อะไร และมีถิ่นฐานดั้งเดิมตั้งอยู่ที่ไหน คนเมืองกลุ่มนี้ในการตอบคำถามว่าพวกเขามาจากไหนนั้น พวกเขามักจะให้คำตอบที่เหมือนกันคือ พวกเขาเป็นคนเมืองแต๊หรือคนเมืองจริง (แต๊ เป็นคำเมืองแปลว่า จริง) และเป็นกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาตั้งแต่ดั้งเดิม โดยไม่ได้อพยพมาจากที่อื่นเหมือนคนเมืองที่สืบเชื้อสายจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ พวกเขาสามารถจำแนกกลุ่มคนเมืองที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านบริเวณข้างเคียงได้ว่า คนเมืองเหล่านี้สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เป็นคนตระกูลไตกลุ่มย่อยใด เช่น เป็นคนเมืองเชื้อสายไทยใหญ่ (เงี้ยว) ไตญอง ไตลื้อ ไตเขิน หรือคนเมืองในหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นคนที่สืบเชื้อสายมาจาก คนมอญ หรือคนพม่า หรือเป็นคนเมืองที่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มชาติพันธุ์อะไร เป็นต้น กลุ่มคนเมืองเหล่านี้ส่วนใหญ่จะไม่รู้จักคำว่า คนยวน หรือไตยวน แต่พวกเขายืนยันว่าพวกเขาคือ คนเมืองและพูดคำเมือง

2.2.5 บุคคลสำคัญของจังหวัดเชียงใหม่

1) พญามังราย

พญามังราย ทรงเป็นราชบุตรพญาลาวเมงและพระนางเทพคำข่าย ประสูติที่เมืองเงินยางเชียงแสน เมื่อ พ.ศ. 1782 พญารุ่งแก่นชายพระราชบิดาของพระนางเทพคำข่ายได้ถวายนามพระราชนัดดาว่า มังราย เมื่อทรงเจริญพระชนมายุขึ้น ได้ปกครองเมืองเงินยางเชียงแสน สันนิษฐานว่าพระองค์มีพระประสงค์จะรวบรวมหัวเมืองต่างๆ ไว้ในพระราชอำนาจ จึงทรงสร้างเมืองใหม่ตอนใต้ลงมา คือ พ.ศ. 1805 สร้างเมืองเชียงราย และต่อมา พ.ศ. 1817 สร้างเมืองฝางและได้ส่งขุนนางชื่ออ้ายฟ้า มาเป็นไส้ศึกเมืองหริภุญไชย และยึดได้เมื่อ พ.ศ.1824 จึงทรงสร้างเวียงชะแว และต่อมาเกิดน้ำท่วมจึงได้สร้างเวียงกุมกามขึ้น ต่อมา พ.ศ. 1839 พระองค์ได้สร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้น โดยได้ทูลเชิญพระสหายของพระองค์คือ พระยางำเมือง และพระยาร่วงหรือพ่อขุนรามคำแหง มาร่วมพิจารณาในการสร้างเมือง เมื่อสร้างเสร็จจึงขนานนามเมืองว่า นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่

พญามังราย ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงค์มังราย เสด็จสวรรคตเนื่องจากถูกสายฟ้าฟาด ขณะเสด็จประพาสตลาดในเมืองเชียงใหม่ประมาณ พ.ศ. 1854 หลังจากนั้นเชื้อสายของพระองค์ได้ปกครองเชียงใหม่สืบมา 17 พระองค์ เรียกว่า ราชวงศ์มังราย จนถึง พ.ศ.2101 เชียงใหม่จึงเสียเอกราชแก่พม่า

พระราชกรณีกิจที่สำคัญของพญามังราย ทรงเป็นกษัตริย์นักรบและนักพัฒนา ทรงมีพระปรีชาสามารถในการรบ สามารถปราบปรามแว่นแคว้นต่างๆ ในล้านนาไว้ได้สำเร็จ และ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ได้สถาปนาแคว้นล้านนาให้เป็นปึกแผ่น ในการปกครองโปรดให้ตรากฎหมายมังรายศาสตร์ขึ้นใช้ในการพิจารณาตัดสินคดีของบ้านเมือง และใช้ปกครองเป็นแม่บทกฎหมายในเวลาต่อมา ด้านการต่างประเทศทรงทำสัมพันธ์ไมตรีกับอาณาจักรใกล้เคียง เช่น สุโขทัย พะเยา พุกาม และหงสาวดี นับได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่สำคัญยิ่งของเมืองเชียงใหม่พระองค์หนึ่ง

ภาพที่ 2.49 อนุสาวรีย์พญามังราย บริเวณวัดพระสิงห์
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้ศึกษา (18 พฤษภาคม 2550)

2) พระยากาวิละ

พระยากาวิละ เป็นปฐมกษัตริย์ของเมืองเชียงใหม่ สมัยที่เชียงใหม่มีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ พระองค์เป็นราชโอรสของชายแก้ว ซึ่งชายแก้วทรงเป็นบุตรของพระยาสุระวะฤาไชยสงคราม (ทิพย์ช้าง) ชาวลำปาง พระยากาวิละทรงมีอนุชาร่วมอุทร 7 องค์ เป็นชายล้วน และมีขนิษฐา 3 พระองค์ โดยตระกูลของพระยากาวิละนี้ รู้จักกันในนามตระกูลเจ้าเจ็ดตน ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานนามสกุลเป็น ณ เชียงใหม่ ณ ลำพูน และ ณ ลำปาง ตระกูลเจ้าเจ็ดตนประกอบด้วยบุคคลดังนี้ พระยากาวิละ (เจ้าเมืองเชียงใหม่) นายคำโสม (พระยาเมืองลำปาง) นายน้อยธรรม (พระยาเชียงใหม่ลำดับ 2) นายดวงทิพ (พระยาลำปาง) นางศรีอโนชา (นางห้ามในสมเด็จกรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาท) นางศรีกัญญา นายหมูล่า (อุปราชเมืองลำปาง) นายคำฟั่น (พระยาเชียงใหม่ลำดับ 3) นายบุญมา (พระยาเมืองลำพูน) และนางศรีบุญทัน

พระยากาวิละได้บำเพ็ญกรณียกิจที่สำคัญต่อเมืองเชียงใหม่เป็นอย่างมาก คือได้ต่อสู้กับพม่า โดยร่วมมือกับฝ่ายไทยจนสามารถขับไล่พม่าออกไปจากเชียงใหม่และล้านนาไทยได้สำเร็จ นอกจากนี้พระยากาวิละยังได้ฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่จากสภาพเมืองร้าง (เพราะถูกคุกคามจาก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

พม่าประมาณ 200 ปี) ให้มีสภาพเป็นบ้านเมืองและเจริญรุ่งเรือง ด้านศาสนาได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ รวมทั้งได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางถึงเมืองสาด เมืองเชียงรุ้ง และเมืองบางเมืองบนฝั่งแม่น้ำสาละวิน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้พระราชทานนามพระยากาวิละว่า พระบรมราชาธิบดีศรีสุริยวงศ์ องค์อินทรสุริยศักดิ์ สมญามหาขัตติยราชชาติราไชศวรรย์ เจ้าขัณฑสีมาพระนครเชียงใหม่ราชธานี มีฐานะเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ เป็นใหญ่ในล้านนาไทย 57 หัวเมือง มีพระเกียรติยศเสมอพระเจ้านครเวียงจันทร์ พระยากาวิละพิราลัย เมื่อ พ.ศ. 2356

ภาพที่ 2.50 พระยากาวิละ
ที่มา : วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี (2550 : ออนไลน์)

3) พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี มีพระนามเรียกขานในหมู่พระประยูรญาติว่า เจ้าอึ่ง และเรียกขานกันภายในพระบรมมหาราชวังว่า เจ้าน้อย หมายถึง เจ้านายฝ่ายเหนือที่ยังทรงเยาว์วัย ทรงเป็นพระธิดาองค์สุดท้ายลำดับที่ 11 ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 7 กับเจ้าแม่ทิพเกสร ประสูติเมื่อวันอังคาร ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 8 ปีระกา เวลา 03.00 น. ตรงกับวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2416 ณ คุ้มหลวงนครเชียงใหม่ (ที่ตั้งโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยปัจจุบัน)

ด้านการฝีมือ ทรงได้รวบรวมผู้มีฝีมือในการเย็บใบตองและบายศรีในจังหวัดเชียงใหม่มาฝึกสอนแก่ผู้ที่สนใจที่ในวัง นอกจากนี้ยังได้รวบรวมผู้ชำนาญในการทอซิ่นตีนจกมาฝึกหัดให้ผู้สนใจ นับได้ว่าพระราชกรณียกิจของพระองค์นั้นเป็นประโยชน์ต่อประชาชนทั่วไปและชาวเชียงใหม่อย่างมาก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงมีพระราชกรณียกิจสำคัญแก่ชาวเชียงใหม่ไว้หลายประการ ดังต่อไปนี้

ด้านศาสนา ทรงเลื่อมใสและทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาตลอดมา ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามและปูชนียสถานที่ชำรุดทรุดโทรมในเมืองเชียงใหม่ เช่น บูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ วิหาร ลาน โบสถ์บนดอยสุเทพ สร้างและฉลองวิหารวัดพระธาตุจอมทอง ยกตำหนักบนดอยสุเทพถวายเป็นสมบัติของพระบรมธาตุดอยสุเทพ

ด้านการศึกษา ทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์เชียงใหม่ ที่ได้ไปศึกษาที่กรุงเทพฯ ทรงอุปถัมภ์และเป็นกรรมการจัดการโรงเรียนมหาดเล็กหลวง และอุปถัมภ์โรงเรียนดาราวิทยาลัย

ด้านการเกษตร ทรงริเริ่มและส่งเสริมการปลูกกล่ำปลีเป็นครั้งแรกโดยขอพันธุ์ถั่วลิสงพันธุ์ใหม่ที่ดีกว่าพันธุ์เดิมจากกรมการเกษตรมาปลูกทดลอง และได้ขยายแพร่พันธุ์ใหม่ไปอย่างกว้างขวาง

ด้านศิลปะศาสตร์ ทรงนำเอาบทละครจากกรุงเทพฯ มาเล่นที่เชียงใหม่ คือ เรื่องสาวเครือฟ้า เรื่องพระลอตามไก่ และเรื่องอิเหนา

ด้านวรรณกรรมค่าวซอ ทรงสนับสนุนให้เป็นที่นิยมอย่างสูงในยุคนั้น ท้าวสุนทรโวหาร กวีแก้วประจำสำนักเจ้าอินทวโรรสฯ ได้ประพันธ์บทละครเรื่องน้อยไชยาขึ้นแสดงจนเป็นที่แพร่หลาย ทรงรวบรวมฟ้อนต่างๆ หลายประเภท เช่น ฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา

ภาพที่ 2.51 เจ้าดารารัศมี พระราชชายา
ที่มา : สุดารา สุจฉายา (2543 : 62)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

4) ครูบาศรีวิชัย

พระครูบาเจ้าศรีวิชัย สิริวิชโย นักบุญแห่งล้านนาไทย นามเดิมที่บิดามารดาตั้งให้ว่า เฟือน หรืออินท์เฟือน บ้างก็ว่า อ้ายฟ้าร้อง เนื่องจากในขณะที่ท่านถือกำเนิดนั้นปรากฏฝนฟ้าคะนองอย่างหนัก ส่วนอินท์เฟือนนั้น หมายถึง การเกิดกัมปนาทหวั่นไหวถึงเมืองอินท์ ท่านเกิดในเวลาพลบค่ำ วันอังคารที่ 11 ขึ้น 11 ค่ำ เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2421 ตรงกับปีขาล เดือน 9 เหนือ (เดือน 7 ของภาคกลาง) ที่บ้านปาง ตำบลแม่ตืน อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน เป็นบุตรของนายควาย นางอุสา มีพี่น้องทั้งหมด 5 คน มีชื่อตามลำดับ คือ 1. นายไหว 2. นางอวน 3. นายอินท์เฟือน (ครูบาศรีวิชัย) 4. นางแว่น 5. นายทา (วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, 2545 : 6)

เมื่อเข้าสู่ร่มกาสาวพัตรเป็นสามเณร พระครูบาขันติยะซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ตั้งสมญานามว่า สามเณรศรีวิชัย เมื่อเข้าสู่พิธีการอุปสมบทพระครูสมณะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ได้ตั้งฉายาว่า “สิริวิชโย ภิกขุ” ส่วนตัวท่านจะเขียนสมญานามของท่านว่า “พระชัยยา ภิกขุ” “พระศรีวิชัยชนะ” แต่ศิษย์ผู้ใกล้ชิดจะเรียกนามท่านว่า “ครูบาหลวง” คนทั่วไปในยุคนั้นจะเรียกกันหลายอย่างบ้างก็ว่า “ตุ๊เจ้าศรีวิชัย” บ้างก็ว่า “ตุ๊เจ้าต๋นบุญบ้านปาง” แต่คนส่วนใหญ่ในดินแดนล้านนาจะขนานนามด้วยความเคารพยกย่องว่า “ครูบาเจ้าศีลธรรม”

เรื่องราวของท่านเกิดขึ้นในระหว่างปีพุทธศักราช 2420-2481 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ-เจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ส่วนเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ คือ เจ้าอินทวิชยานน เจ้าแก้ว นวรัตน์ (อานันท์ พุทธธัมโม, ภิกขุ 2546 : 18)

ในขณะที่ครูบาเจ้าศรีวิชัยได้พำนักที่จังหวัดเชียงใหม่ ท่านได้สร้างและบูรณ-ปฏิสังขรณ์ศาสนสถานสำคัญๆ หลายแห่ง ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชน อาทิเช่น วัดพระสิงห์ วัดสวนดอก และสิ่งสำคัญที่ท่านได้ทำให้แก่ชาวเชียงใหม่คือ การสร้างทางขึ้นดอย-สุเทพ เนื่องจากพระธาตุดอยสุเทพถือเป็นปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์และสำคัญยิ่งของชาวเชียงใหม่ โดยมีคำกล่าวว่าหากใครมาที่เชียงใหม่ ถ้าไม่ขึ้นไปนมัสการก็เหมือนมาไม่ถึงเชียงใหม่ การสร้างทางในครั้งนี้ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี จากบรรดาศรัทธาสาธุชนและสานุศิษย์ รวมทั้งผู้มีจิตศรัทธาทั่วสารทิศ ร่วมแรงร่วมใจกันจนสามารถสร้างทางได้เสร็จสิ้น โดยใช้เวลา 5 เดือน 22 วัน เป็นระยะทาง 12 กิโลเมตร ซึ่งนับว่าเป็นผลงานที่สำคัญในชีวิตของท่าน ที่ชาวเชียงใหม่ได้จดจำและระลึกถึงท่านเสมอมา

ครูบาศรีวิชัย ถึงกาลมรณภาพเมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2481 ที่วัดบ้านปาง จ.ลำพูน อายุ 60 ปีเศษ พรรษาได้ 40 พรรษา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพที่ 2.52 ครูบาศรีวิชัยที่ต้นชบาบนพระธาตุจอมทอง
คราวฉลองวัดพระเจ้าตนหลวง (วัดศรีโคมคำ) เมืองพะเยา อายุ 46 ปี
ที่มา : ชัชวาลย์ บุญธรรมสามิสร (2538 : 26)

2.2.6 สถานที่ท่องเที่ยว

จังหวัดเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของจังหวัดภาคเหนือตอนบน ในอดีตได้รับการขนานนามว่า นพบุรีศรีนครพิงค์ หรือเวียงพิงค์ ของพ่อขุนเม็งรายมหาราช เชียงใหม่ในวันนี้ เป็นเมืองที่เปรียบประดุจดังกุหลาบงามของแผ่นดินล้านนาไทย เป็นเมืองที่นับว่ามีขนาดใหญ่เป็นที่สองรองจากกรุงเทพมหานคร เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทางด้านการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยว ความงามตามธรรมชาติ ศิลปกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ และขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมแบบล้านนาไทย ตลอดจนน้ำใจไมตรีของชาวเชียงใหม่ เป็นที่ดึงดูดและประทับใจผู้มาเยือนที่ยากจะลืมเลือน ธุรกิจการท่องเที่ยวทำรายได้ให้เชียงใหม่ถึงปีละไม่น้อยกว่าเก้าพันล้านบาท ซึ่งลักษณะเด่นของเชียงใหม่ สรุปได้ตามคำขวัญของจังหวัดเชียงใหม่ที่ว่า ดอยสุเทพเป็นศรี ประเพณีเป็นสง่า บุปผชาติล้วนงามตา นามล้ำค่านครพิงค์

จังหวัดเชียงใหม่มีแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ตลอดจนแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 8 กลุ่ม ดังนี้

1) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวในตัวเมืองเชียงใหม่ ประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ คือ วัดต่างๆ รวม 86 วัด ประตูเมือง กำแพงเมือง กำแพงดิน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ และย่านนักท่องเที่ยวนิยมไปเที่ยวในถนนช้างม่อย ถนนท่าแพ ตลาดวโรรส ถนนพระปกเกล้า ศูนย์สินค้าพื้นเมือง (ไนท์บาร์ซาร์) ศูนย์วิจัยชาวเขา ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ แหล่งบันเทิงเริงรมย์ต่างๆ เป็นต้น แหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มนี้มีนักท่องเที่ยวเข้ามามากที่สุดถึง 90% ของนักท่องเที่ยวที่มาเชียงใหม่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เนื่องจากมีบริการที่พัก อาหาร การคมนาคมขนส่ง กิจกรรมส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ การพักแรม เลือกซื้อสินค้า การหาพาหนะเพื่อไปท่องเที่ยวในกลุ่มอื่นๆ การเที่ยวชมโบราณสถานและศาสน-สถาน และพักผ่อนหย่อนใจตามแหล่งบริการบันเทิงเริงรมย์ต่างๆ สำหรับในช่วงเทศกาลต่างๆ เช่น สงกรานต์ ยี่เป็ง (ลอยกระทง) ฯลฯ จะมีจำนวนนักท่องเที่ยวมากเป็นพิเศษ จึงก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านโครงสร้าง ปัญหาด้านบริการ ปัญหาขยะ น้ำเสีย การจราจร ความแออัด ฯลฯ

2) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวดอยสุเทพ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่อยู่ใกล้ตัวเมืองเชียงใหม่มากที่สุด แหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่เชิงดอยสุเทพไปจนถึงยอดดอยสุเทพ กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวดอยสุเทพ ประกอบไปด้วยแหล่งที่สำคัญๆ คือ วัดพระธาตุดอยสุเทพ พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ บ้านแม้วดอยปุย บ้านแม้วดอยช่างเคี่ยน น้ำตกห้วยแก้ว วังบัวบาน ผาเงิบ สวนรุกขชาติห้วยแก้ว สวนสัตว์เชียงใหม่ อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย เป็นต้น

3) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มน้ำตกแม่สา แหล่งท่องเที่ยวกลุ่มนี้อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ไปทางเหนือตามเส้นทาง เชียงใหม่-ฝาง ประมาณ 16 กิโลเมตร แล้วแยกเข้าเส้นทางแม่ริม-สะเมิง ประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในกลุ่มดังนี้ พิพิธภัณฑ์กล้วยไม้ หรือสวนสายน้ำผึ้ง น้ำตกแม่สา น้ำตกตาดหมอก ปางช้างแม่สา โป่งแยง หมู่บ้านแม้วแม่สาใหม่ รีสอร์ทต่างๆ น้ำตกแม่ยิ้ม ไร่ชากาแฟ เป็นต้น แหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มนี้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติและวัฒนธรรม และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับการพัฒนาโดยเอกชนเป็นส่วนใหญ่

4) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มถ้ำเชียงดาว แหล่งท่องเที่ยวกลุ่มนี้อยู่ห่างจากเมืองเชียงใหม่ ไปทางทิศเหนือตามเส้นทาง เชียงใหม่-ฝาง ประมาณ 72 กิโลเมตร ประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยวหลายประเภทรวมกัน ทั้งธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ได้แก่ ถ้ำเชียงดาว ถ้ำบริจินดา ศูนย์ฝึกลูกช้างแตงดาว ไร่ชาระมิงค์ วัดพระธาตุเมืองงาย หมู่บ้านแม้วห้วยลึก โป่งเดือดป่าแป๋ เขื่อนแม่งัดสมบูรณ์ชล อนุสาวรีย์และค่ายจำลองสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

5) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวท่าตอน เป็นจุดที่มีการสัญจรทั้งทางบกและทางน้ำ ซึ่งเป็นที่นิยมของชาวต่างประเทศและชาวไทยมากขึ้น เนื่องด้วยท่าตอนเป็นจุดที่สามารถเดินทางไปยังจังหวัดเชียงรายโดยอาศัยเส้นทางแม่น้ำกกและทางรถยนต์ แหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ ได้แก่ แหล่งที่พักราคาถูกและสัมผัสธรรมชาติ วัดท่าตอนซึ่งจะต้องปฏิสังขรณ์และเสริมสร้างให้เป็นถาวรวัตถุและเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยว อีกทั้งที่ตั้งของวัดอยู่เกือบบนยอดดอย สามารถมองเห็นภูเขาด้านเหนือและสายน้ำแม่กกไหลได้สวยงามมาก หรือบริเวณแหล่งท่องเที่ยวอื่นที่อยู่ในบริเวณ สามารถเดินทางไปท่องเที่ยวได้ครึ่งวันจากท่าตอน เช่น ดอยอ่างขาง บ่อน้ำร้อนฝาง บ่อน้ำมันฝาง เป็นต้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

6) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวสันกำแพง เป็นแหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่มากนัก ได้แก่ วัดเชียงแสน ถ้ำเมืองออน และน้ำพุร้อน ในปัจจุบันได้มีการจัดเทศกาลร่มบ่อสร้างขึ้นเป็นประจำทุกปีที่บ้านบ่อสร้าง เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวที่สนใจในเรื่องการทำร่ม และการผลิตกระดาษสา

7) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวดอยอินทนนท์ แหล่งท่องเที่ยวดอยอินทนนท์อยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 60 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ของอำเภอจอมทอง อำเภอแม่แจ่ม อำเภอสันป่าตอง และบางส่วนของอำเภอฮอด โดยพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเนื้อที่ประมาณ 301,500 ไร่ จุดเด่นของแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มนี้ ได้แก่ การเป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ได้แก่ วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร น้ำตกแม่ยะ พระมหาธาตุนภเมทนีดลและพระมหาธาตุนภพลภูมิสิริ น้ำตกแม่กลาง น้ำตกวชิรธาร (ตาดฆ้องโยง) บ้านแม้วสิริภูมิ (บ้านขุนกลาง) น้ำตกสิริภูมิ น้ำตกแม่ปาน ยอดดอยอินทนนท์ (สถูปอินทวิชยานนท์) ออบหลวง หมู่บ้านทอผ้าชิ่นตีนจก บ่อน้ำพุร้อนเทพพนม น้ำตกอีกกว่า 14 แห่ง หมู่บ้านชาวเขาอีกกว่า 4 แห่ง จุดชมวิวกิโลเมตรที่ 41

8) กลุ่มแหล่งท่องเที่ยวดอยเต่า แหล่งท่องเที่ยวดอยเต่าได้ถูกกำหนดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ สำหรับนักท่องเที่ยวท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวในเขตจังหวัดเชียงใหม่เป็นส่วนใหญ่ ได้ถูกจัดลำดับความสำคัญในการพัฒนาค่อนข้างต่ำเพราะดอยเต่าอยู่ไกล แม้ว่าแนวโน้มนักท่องเที่ยวมากขึ้น แต่ก็อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยวดอยอินทนนท์ ซึ่งมีศูนย์กลางพักแรม และมีแหล่งท่องเที่ยวตามจุดต่างๆ มากมาย ทำให้ดอยเต่าซึ่งอยู่ไกลออกไปถูกลดความสำคัญลง อย่างไรก็ตามปัจจุบันดอยเต่ามีบริการให้กับนักท่องเที่ยวพอสมควร เช่น ที่พักแรมในรูปทรงเรือนแพ ซึ่งมีอัตราค่าพักแรมต่ำ และส่วนใหญ่ใช้เฉพาะวันหยุดช่วงสุดสัปดาห์ นักท่องเที่ยวนิยมไปพักผ่อนแบบเช้าไปเย็นกลับ จากการที่จะส่งเสริมให้มีที่พักแรม 2 แห่ง ในกลุ่มดอยอินทนนท์ จะทำให้ดอยเต่าเป็นพื้นที่น่าสนใจสำหรับการท่องเที่ยวในอนาคตอันใกล้ แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในบริเวณนี้ ได้แก่ อ่างเก็บน้ำดอยเต่า พระธาตุจอมเกิ้ง เป็นต้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.2.7 ของฝากของที่ระลึก

เชียงใหม่เป็นแหล่งช้อปปิ้งที่ใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ ของฝากจากเชียงใหม่มีให้เลือกมากมาย ที่ขึ้นหน้าขึ้นตาแบ่งเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มแรกคือ ของกินพื้นเมือง ผักและผลไม้สด อาหารแปรรูป อีกกลุ่มคือ งานหัตถกรรม งานฝีมือ ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา ร่มกระดาษ งานไม้แกะสลัก ผ้าทอ เครื่องเงินและเครื่องจักสาน (อนุรัตน์ วัฒนาวงศ์สว่าง , 2548 : 238-248)

1) อาหารพื้นเมือง

ก. น้ำพริกหนุ่ม-แคบหมู เป็นของฝากยอดนิยม แหล่งใหญ่อยู่ที่ตลาดวโรรสหรือกาดหลวง และที่ตลาดต้นพยอมถนนสุเทพ ซึ่งน้ำพริกหนุ่มทำจากพริก หอม กระเทียมเผา กะปิ ปลาร้า และเครื่องปรุงต่างๆ โขลกเข้าด้วยกัน น้ำพริกหนุ่มนิยมกินกับผักต่างๆ เช่น ถั่วฝักยาว ผักกาด กะหล่ำปลี มะเขือ อาจลวกหรือกินสดก็ได้ ปัจจุบันน้ำพริกหนุ่มกลายเป็นอาหารที่รู้จักกันทั่วไป เพราะมีการทำจำหน่ายอย่างแพร่หลาย นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวเชียงใหม่นิยมซื้อเป็นของฝาก โดยนิยมกินคู่กับแคบหมู ซึ่งแคบหมูหรือหนังพองมีขายทั่วไป ทั้งแบบหนังพองไม่ติดมันชิ้นเล็กกรอบและชิ้นใหญ่ติดมันแล้วแต่คนชอบ หาซื้อได้ในตลาดวโรรสเชียงใหม่

ข. หมูยอ-แหนม หมูยอและแหนมเชียงใหม่มักขายคู่กัน หาซื้อได้ตามแผงขายของฝากในตลาดวโรรส ตลาดต้นพะยอม และร้านของฝาก เช่น วนัสนันท์ ย่านฟ้าฮ่าม ถนนซุปเปอร์ไฮเวย์ ท้อแสงทอง ถนนเชียงใหม่-หางดง ยี่ห้อที่ขึ้นชื่อได้แก่ แหนมป้าย่น แหนมหมูยอบุญศรี แหนมเชียงใหม่ ซึ่งมีให้เลือกหลายรูปแบบทั้งแหนมเนื้อ แหนมหมู แหนมหูหมู แหนมซี่โครง และแหนมหม้อ

ค. ไส้อั่ว ทำจากเนื้อหมูโขลกละเอียดรวมกับเครื่องเทศ พริก ตะไคร้ ข่า หอม นำไปยัดไส้หมูแล้วปิ้งหรือทอด มักขายกันเป็นกิโลโดยตัดตามความยาว หาซื้อได้ทั่วไปตามร้านขายของฝากอาหารพื้นเมืองที่ตลาดวโรรส ตลาดต้นพยอม ตลาดสันป่าข่อย และที่ไส้อั่วเก๊าบ่าขามหรือไส้อั่วต้นมะขาม ซึ่งอยู่บนถนนเลียบคลองชลประทานจากตลาดต้นพยอมไปอำเภอหางดง

ง. ท้อดอง กระเทียมดอง กะลาแม ลำไยอบแห้ง เป็นของฝากเก่าแก่ดั้งเดิมของเชียงใหม่ มักขายรวมอยู่ในร้านขายของฝากทั่วไป มีทั้งท้อดองรสออกเค็ม และท้อดองน้ำผึ้ง ท้อแช่อิ่มรสหวานจัด ส่วนกระเทียมดองคุณภาพดีที่ได้รับความนิยมมาก คือ กระเทียมโทนดองน้ำผึ้ง นอกจากนั้นกะลาแมยังเป็นของกินเล่นที่ได้รับความนิยม มีหลากหลายรสชาติเหมาะกับทุกเพศทุกวัย ส่วนลำไยอบแห้งมีทั้งลำไยอบแห้งทั้งเปลือกสำหรับใช้ทำน้ำลำไย และเนื้อลำไยแห้งสีเหลืองทองสำหรับไว้กินเล่น

จ. ผักและผลไม้สด เป็นของฝากจากเชียงใหม่ที่ขึ้นหน้าขึ้นตา ผักสดมีขนาดใหญ่ สด กรอบ และหลายชนิด เป็นผักเมืองหนาวที่ปลูกบนดอยเหมาะสำหรับนำมาผัดหรือทำสลัด

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ถ้าอยู่ในเมืองแหล่งซื้อผักสดอยู่ที่ตลาดวโรรส นอกจากนี้ยังหาซื้อได้ที่ร้านดอยคำ ถนนสุเทพ หรือร้านจำหน่ายผักปลอดสารพิษของคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ใกล้สวนสุขภาพ หรือซื้อจากชาวเขาที่นำมาจำหน่ายตามแผงลอยบนดอยอินทนนท์ สถานีเกษตรหลวงอ่างขาง

สำหรับผลไม้ที่ได้รับความนิยมมากคือ ส้มพันธุ์สายน้ำผึ้ง ปลูกมากแถบอำเภอฝาง และอำเภอไชยปราการ ในตัวเมืองเชียงใหม่มีแผงจำหน่ายอยู่ทั่วไป เส้นทางไปอำเภอฝางมีแผงจำหน่ายเป็นระยะๆ นอกจากนี้ผลไม้พื้นเมืองอย่างลำไยที่มีคุณภาพดี จะมีขายในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ลิ้นจี่มีขายในช่วงเดือน มิถุนายน-กรกฎาคม ส่วนสตรอเบอรี่มีขายในช่วงฤดูหนาวตั้งแต่ปลายเดือน ธันวาคม-มีนาคม

2) งานหัตถกรรม

ก. ผ้าฝ้ายทอมือ มีทั้งผ้าฝ้ายเนื้อบางสำหรับตัดชุด และฝ้ายเนื้อหนาสำหรับตัดเย็บเป็นผ้าม่าน ผ้าคลุมเตียง ผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติและย้อมสีเคมี มีทั้งเป็นผ้าชิ้นสำหรับตัดชุดสุภาพสตรีพอดีชุดหนึ่งและขายเป็นเมตร แหล่งจำหน่ายมีให้เลือกซื้อมากอยู่ที่ไนท์บาซาร์ ถนนคนเดิน ส่วนผ้าฝ้ายคุณภาพดี ทอละเอียด ราคาสูง สามารถเลือกชมได้ที่บ้านไร่ไผ่งาม ถนนจอมทอง-ฮอด ร้านนันทขว้าง ถนนนิมมานเหมินทร์ และผ้าฝ้ายทอมือ อำเภอแม่แจ่ม

ข. ผ้าไหม เป็นผ้าทอขึ้นชื่อของจังหวัดเชียงใหม่ แหล่งผลิตผ้าไหมชั้นดีอยู่ที่อำเภอสันกำแพง สามารถไปเที่ยวชมอุตสาหกรรมการทอผ้าไหมครบวงจรได้ ร้านจำหน่ายผ้าไหมจะขายทั้งผ้าชิ้นและผ้าซิ่นยกดอก ในตัวเมืองเชียงใหม่ย่านถนนท่าแพ ก็มีผ้าไหมหลายร้านเป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวต่างชาติ

ค. หัตถกรรมชาวเขา ส่วนใหญ่เป็นผ้าผืน ย่าม ลายปัก เครื่องจักสาน และเครื่องเงิน ชาวเขาเผ่าที่มีความสามารถในการเย็บปักถักร้อย คือ ชาวม้ง เย้า กะเหรี่ยง เสื้อผ้าของชาวเขาเผ่าต่างๆ เหล่านี้ มักทอขึ้นมาเองและมีลวดลายปักที่มีเอกลักษณ์ มีการนำลายปักหรือผืนผ้ามาจำหน่าย หรือนำมาประยุกต์กับเสื้อผ้าสตรี หรือใช้เป็นของตกแต่งบ้าน นอกจากนี้ย่ามของชาวเขาก็เป็นงานหัตถกรรมที่น่าสนใจ สำหรับเครื่องเงินของชาวเขามักไม่ใช่เงินแท้ และที่นำมาจำหน่ายส่วนใหญ่เป็นของโหลที่ทำขึ้นมาคราวละมากๆ สินค้าหัตถกรรมเหล่านี้สามารถหาซื้อได้ที่ไนท์บาซาร์ และร้านจำหน่ายหัตถกรรมชาวเขาที่หน้าวัดสวนดอก

ง. เครื่องเงิน แหล่งผลิตและจำหน่ายแหล่งใหญ่อยู่ที่ถนนวัวลาย เครื่องเงินในย่านนี้ส่วนใหญ่เป็นของชิ้นใหญ่ทำแบบโบราณ เช่น ขันน้ำพานรอง ถาด เข็มขัดเงิน มีการดุลลายอย่างประณีตงดงาม ราคาค่อนข้างสูง โดยคิดราคาตามน้ำหนักเงิน ปัจจุบันเครื่องเงินเหล่านี้ไม่ได้รับความนิยมมากนัก แต่เครื่องประดับ เช่น กำไล ตุ้มหู แหวน สร้อย กลับได้รับความนิยมมากกว่า ในย่านนี้จึงเริ่มหันมาผลิตเครื่องประดับเงินลวดลายโบราณ คือ ลายดอกพิกุล และลายดอกสี่เสา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ลักษณะคล้ายลายดอกพิกุลแต่ต่อดอกติดกันสี่ด้าน สำหรับกำไลที่นิยมมากเป็นกำไลเงินเกลี้ยงหรือแบบที่ไม่มีลวดลายมากนัก นอกจากนี้ยังมีสินค้าใหม่คือการตอกลายจากภาพ เป็นภาพเหมือนบนแผ่นเงินใส่กรอบอย่างสวยงาม

จ. ไม้แกะสลัก แหล่งจำหน่ายใหญ่ที่มีชื่อเสียงนอกจากที่ไนท์บาซาร์ คือ บ้านถวาย อำเภอหางดง เนื่องจากเป็นศูนย์กลางของสินค้าเลียนแบบของเก่า ไม้แกะสลักส่วนใหญ่มีการลงสีและผ่านขั้นตอนทำให้ดูเหมือนของโบราณซึ่งได้รับความนิยมมาก ไม้ที่ใช้เป็นไม้ฉำฉาซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อน มีลวดลายเนื้อไม้สวยงามและปลูกในเมือง ต่อมามีการนำไม้สักทองที่มีการส่งเสริมให้ปลูกเพื่อการค้าเข้ามาแกะสลัก ไม้แกะสลักปัจจุบันมีหลายรูปแบบ อาทิ ดอกไม้ประดับปักแจกันหรือแขวนผนัง ดินสอแท่งน้อย โต๊ะ ตู้ เตียง เก้าอี้ รูปภาพแขวนผนังบ้าน พระพุทธรูป หน้ากาก เป็นต้น แหล่งทำไม้แกะสลักที่งดงามแห่งหนึ่งของเชียงใหม่ก็คือ หมู่บ้านถวาย ตำบลขุนคง อำเภอหางดง ซึ่งอาชีพหลักของชาวบ้านคือการแกะสลักไม้ ทั้งยังมีร้านค้าขนาดใหญ่น้อยมากมายเปิดจำหน่ายสินค้าประเภทนี้

ฉ. เทียนหอม เป็นของฝากที่ได้รับความนิยมเช่นกัน มีร้านผลิตและจำหน่ายเทียนหอมกลิ่นสมุนไพรมากมายในเชียงใหม่ โดยเน้นที่สีสัน ลวดลาย และกลิ่นหอมสมุนไพรสำหรับไล่ยุง บ้างก็ทำเป็นเทียนชิ้นเล็กๆ สำหรับลอยประดับในอ่างเพื่อสร้างบรรยากาศ ร้านผลิตและจำหน่ายหลายร้านอยู่บนถนนเชียงใหม่-สันกำแพง นอกจากนี้ยังหาซื้อได้ที่ไนท์บาซาร์ ถนนคนเดิน และร้านจำหน่ายของที่ระลึกทั่วไป

ช. ร่มบ่อสร้างและกระดาษสา บ้านบ่อสร้างเป็นแหล่งผลิตร่มกระดาษเคลือบน้ำมันที่ขึ้นชื่อ ร่มกระดาษที่นี่เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของเชียงใหม่มานานหลายสิบปี นอกจากตัวร่มที่ใช้สีสดใสยังเขียนลายที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น ลายดอกไม้ ทิวทัศน์ มีตั้งแต่ร่มขนาดเล็กเป็นของที่ระลึก ร่มบังแดด ไปจนถึงร่มขนาดใหญ่ที่ใช้กางในสวน ส่วนกระดาษสาจะมีแหล่งผลิตอยู่ที่บ้านต้นเปา จะถึงก่อนทางแยกเข้าบ้านบ่อสร้างเล็กน้อย มีการนำกระดาษสาไปเป็นกระดาษห่อของขวัญหรือใช้ประดับตกแต่ง ไปทำตุงหรือธงประดับแบบล้านนา โคมไฟกระดาษ สมุดบันทึก โมบาย และกระดาษเขียนจดหมายที่สวยงามแปลกตา

ซ. เครื่องปั้นดินเผา แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ เครื่องปั้นดินเผาแบบไม่เคลือบและเครื่องเคลือบ

เครื่องปั้นดินเผาแบบไม่เคลือบได้รับความนิยมมาก เพราะความเรียบง่ายดูเป็นธรรมชาติ เครื่องปั้นดินเผาแบบนี้จะมีสีน้ำตาลแดง เผาด้วยความร้อนไม่สูงเท่าเซรามิกเครื่องเคลือบ เดิมเป็นภาชนะที่ใช้กันทั่วไปในภาคเหนือ เช่น น้ำต้น คนโท ผางประทีป แหล่งผลิตใหญ่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

อยู่ที่บ้านเหมืองกุง อำเภอหางดง ต่อมาประยุกต์เป็นตุ๊กตาประดับสวน น้ำพุ มีขายแถบบ้านถวายและในตลาดคำเที่ยง

ส่วนเครื่องปั้นดินเผาแบบเคลือบ ที่ได้รับความนิยมส่วนใหญ่จะเป็นของใช้ในครัว เช่น จาน ชาม ถ้วยกาแฟ ซึ่งจัดเข้าชุดกัน นอกจากนี้ยังมีกาน้ำชา ชุดน้ำชา ตะเกียง โคมไฟ มีทั้งแบบเคลือบสมัยใหม่ที่มีลวดลายสีสันสดใส ส่วนใหญ่ผลิตเพื่อส่งออก วิธีผลิตแบบโบราณเป็นแบบเคลือบเขียวและเคลือบฟ้าที่เรียกว่า ศิลาดล สามารถซื้อหาได้ที่ไนท์บาซาร์ แต่มีนักท่องเที่ยวจำนวนไม่น้อย ที่นิยมไปเลือกซื้อถึงแหล่งหรือโชว์รูม ซึ่งจะมีสินค้าให้เลือกมากกว่า เช่น ชะเลียง เซรามิก เตาเม็งราย และสยามศิลาดล เป็นต้น

2.2.8 พืชพันธุ์ไม้

1) กุหลาบพันปี

กุหลาบพันปี มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Rhododendron arborea* var. *delavayi* แม้จะไม่ได้เป็นพันธุ์ไม่ถิ่นเดียวแต่เป็นกุหลาบดอยที่หาได้ยากยิ่ง พบในประเทศพม่าและอินเดียในเขตที่มีอากาศหนาวเย็นตลอดปี ในประเทศไทยจะพบที่ยอดดอยอินทนนท์เท่านั้น กุหลาบพันปีชาวบ้านเรียกว่า คำแดง จะขึ้นมากที่บริเวณอ่างกาหลวง ซึ่งเป็นหนองน้ำบนยอดดอยที่มีความชุ่มชื้นสูงมาก เป็นไม้ยืนต้นจะขึ้นได้เฉพาะพื้นที่สูงจากระดับน้ำทะเล 2,000 เมตรขึ้นไป และเมื่อช่วงอากาศหนาวเย็นที่สุดของปีมาถึง กุหลาบพันปีมีดอกเป็นสีแดง ดอกมีลักษณะเหมือนกุหลาบผสมดอกชบา ออกดอกช่วงเดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม

ภาพที่ 2.53 ดอกกุหลาบพันปี (*Rhododendron arborea* var. *delavayi*) หรือคำแดง
ที่มา : การ์ดเนอร์ ไซมอน, พินดา สิทธิสุนทร และวิไลวรรณ อนุสารสุนทร (2543 : 237)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2) ดอกเอื้อง

ดอกเอื้องเป็นกล้วยไม้สกุลหวาย เป็นสัญลักษณ์ของเชียงใหม่ เป็นดอกไม้ที่หญิงชาวเชียงใหม่ นำมาเสียบมวยผมในเทศกาลหรือการฟ้อนรำต่างๆ เช่น ฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าดอกเอื้องเป็นสัญลักษณ์ของสาวเชียงใหม่ก็ว่าได้ ดอกเอื้องมีหลายชนิด เช่น เอื้องคำ เอื้องผึ้ง เอื้องแซะ เอื้องฟ้ามุ่ย เป็นต้น

ภาพที่ 2.54 ผู้หญิงเชียงใหม่ ปักดอกเอื้องที่มวยผมเพื่อบูชาหัว
ที่มา : สุดารา สุจฉายา (2543 : 160)

ภาพที่ 2.55 ดอกเอื้องคำน้อย (*Dendrobium fimbriatum* Hook.) หรือ แววมยุรา เอื้องคำตาดำ เอื้องคำฝอย
ที่มา : องค์การสวนพฤกษศาสตร์ (2543 : 134)

ภาพที่ 2.56 ดอกเอื้องผึ้ง (*Dendrobium lindleyi* Steud.)
ที่มา : องค์การสวนพฤกษศาสตร์ (2543 : 145)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพที่ 2.57 ดอกเอื้องแซะดง
(*Dendrobium cariniferum* Rchb.f.)
หรือ เอื้องเงินแดง เอื้องกาจง เอื้องตึง
พอมือคาพะโด่
ที่มา : องค์การสวนพฤกษศาสตร์ (2543 : 122)

ภาพที่ 2.58 ดอกเอื้องฟ้ามุ่ย
(*Vanda coerulea Griff.* ex Lindl.)
หรือ พอดอนญ่า พอท้อง
ที่มา : องค์การสวนพฤกษศาสตร์ (2543 : 272)

3) ต้นยางนา

ต้นยางนาเป็นต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ สูงได้ถึง 40 เมตร เส้นผ่านศูนย์กลาง 1-5 เมตร ลำต้นเลาตรง แตกกิ่งแรกที่ความสูงกว่า 20 เมตร เปลือกเรียบสีเทาอ่อน กิ่งมีเปลือกค่อนข้างหนา กาบหุ้มยอดและหูใบมีขนสีเหลืองปกคลุม ใบเดี่ยวรูปไข่แกมรูปหอก กว้าง 6-15 เซนติเมตร ยาว 15-25 เซนติเมตร ปลายใบกลมมนหรือเป็นติ่งแหลมสั้นๆ โคนใบรูปหัวใจหรือกลม บางครั้งเป็นรูปลิ่ม ขอบใบโค้งมนเป็นคลื่นเล็กน้อย ผิวใบด้านบนเกลี้ยง ผิวใบด้านล่างมีขนสีเหลืองปกคลุม ยาว 3-4.5 เซนติเมตร ดอกออกเป็นช่อดอกย่อยไม่มีก้านยาว มีขนหนากลีบดอกมี 4-5 กลีบ กลีบเลี้ยงเชื่อมติดกันเป็นรูปถ้วย มีครีบ 2 ขนาด ครีบยาว 12-15 มิลลิเมตร ครีบสั้นยาว 3 มิลลิเมตร มีขนทั่วไป กลีบดอกเกลี้ยงด้านนอกสีเทาด้านในสีชมพูอมแดง แต่ละกลีบยาวประมาณ 4 เซนติเมตร เกสรตัวผู้มี 28-32 อัน อับเรณูมีขนาด 3.5-4 มิลลิเมตร มีระยางค์ยาว 0.5 มิลลิเมตร รังไข่และก้านเกสรตัวเมียมีขนปกคลุมที่โคน ผลเปลือกแข็งรูปไข่ กว้าง 2.5 เซนติเมตร ยาว 3-4 เซนติเมตร มีปีกยาว 2 ปีก กว้าง 2-3 เซนติเมตร ยาว 11-14 เซนติเมตร ปีกสั้น 3 ปีก ขนาดกว้าง 0.8 เซนติเมตร ยาว 1 เซนติเมตร มี 3 เมล็ด มีเขตการกระจายพันธุ์ตั้งแต่บังกลาเทศ พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียตนาม และมีรายงานว่าพบแถบอันดามันและทางตอนบนของมาเลเซีย อย่างไรก็ตามยางนาไม่ใช่พันธุ์ไม้ที่มีถิ่นกำเนิดในท้องที่จังหวัดเชียงใหม่หรือลำพูน (ราชันย์ ภู่มา, 2539 : 28)

ต้นยางนาเป็นไม้ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ที่สำคัญยิ่งของประเทศไทยชนิดหนึ่ง เพราะนิยมใช้ประโยชน์ในการก่อสร้างบ้านเรือน ทำเฟอร์นิเจอร์ การทำไม้อัด ทำน้ำมันยางซึ่งใช้ใน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

การยาเรือ เคลือบเงา และเป็นยารักษาโรค ซึ่งสวนสมุนไพรจันทบุรีของกรมวิทยาศาสตร์ การแพทย์ ระบุว่าน้ำมันจากต้นยางนาใช้ใส่แผลโรคเรื้อน น้ำต้มเปลือกแก้ตับอักเสบ ซึ่งนับได้ว่าไม้ยางเป็นไม้ที่มีคุณประโยชน์นานาประการ (คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ, 2538 : 293)

ภาพที่ 2.59 ต้นยางนา (*Dipterocarpus alatus*.)
ที่มา : การ์ดเนอร์ ไซมอน, พินดา สิทธิสุนทร และวิไลวรรณ อนุสารสุนทร (2543 : 66)

ความเป็นมาของการปลูกต้นยางนาบนถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน มีการปลูกขึ้นครั้งแรกประมาณปี พ.ศ. 2442 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เชียงใหม่ในขณะนั้นเป็นจังหวัดหนึ่งในมณฑลพายัพ ภายใต้การปกครองของพระเจ้าอินทวโรรส เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ มีข้าราชการจากพระมหากษัตริย์ที่เรียกว่า ข้าหลวงสิทธิ์ขาดมณฑลพายัพ เป็นผู้ดูแลต่างพระเนตรพระกรรณในขณะนั้นคือ เจ้าพระยาสุรสีห์วิศิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ท่านผู้นี้เป็นบุคคลที่มีความสำคัญยิ่งของมณฑลพายัพในสมัยนั้น เพราะนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่แผ่นดินล้านนา อันเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลพายัพโดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ ผลงานของท่านที่สำคัญ เช่น สร้างศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ เรือนจำจังหวัดเชียงใหม่ ฯลฯ และในด้านความเป็นอยู่ของประชาชน ท่านได้มีนโยบายในการพัฒนาท้องถิ่นต่างๆ ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่น ให้ชาวเชียงใหม่ได้รู้จักการทำรั้วบ้าน ทำส้วม ทำครกกระเดื่อง ทำยุ้งฉาง และที่สำคัญได้กำหนดนโยบายที่เรียกว่า “น้ำต้อง กองต่ำ” ซึ่งหมายถึง การพัฒนาคูคลองร่องน้ำ การคิดสร้างถนนหนทางและการปรับปรุงถนนหลวงให้มีความร่มรื่นแก่ผู้สัญจรไปมา และด้วยนโยบายข้อนี้จึงเป็นต้นกำเนิดต้นไม้ริมทางหลวง โดยกำหนดให้ทางหลวงแต่ละสายปลูกต้นไม้ไม่ซ้ำกัน คือ ถนนในเมืองเชียงใหม่ให้ทดลองปลูกต้นไม้เมืองหนาว ถนนรอบคูเมืองให้ปลูกต้นสักและต้นสน ถนนสายเชียงใหม่-ดอยสะเก็ดให้ปลูกต้นประดู่ ถนนสายเชียงใหม่-หางดงให้ปลูกต้นขี้เหล็ก ถนนเชียงใหม่-ลำพูนให้ปลูกต้นยางนา และเมื่อเข้าเขตลำพูนให้ปลูกต้นขี้เหล็ก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ในปัจจุบันบนทางหลวงสายเชียงใหม่-ลำพูน ยังมีต้นยางนาให้เห็นหลงเหลืออยู่ 1,100 ต้น อยู่ในเขตอำเภอสารภี 919 ต้น อยู่ในเขตอำเภอเมือง 181 ต้น ซึ่งอายุของต้นยางนาที่ข้าหลวงมณฑลพายัพกำหนดให้ปลูกมาจนถึงปัจจุบันนี้มีอายุได้ประมาณ 98 ปีแล้ว อาจกล่าวได้ว่าถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน ในเขตอำเภอสารภี มีต้นยางใหญ่เรียงรายสองฝั่งถนนสายเดียวในประเทศไทย หรืออาจจะเป็นถนนที่มีต้นยางอยู่ข้างทางที่ยาวที่สุดในโลก (สุขาภิบาลยางเนิ้ง, 2534)

2.2.9 สัตว์

1) ช้าง

ในอดีตช้างมีความสำคัญมาก มีส่วนในพิธีกรรมทางศาสนา ทางการเมือง ทางไสยศาสตร์ จุลศักราช 733 พระเจ้ากือนาและพระมหาสุมณเถระแสวงหาที่สร้างสถูปเจดีย์ จึงเชิญผอบพระสารีริกธาตุขึ้นสถิตเหนือเศวตคชาธารช้างมงคล อธิฐานเสี่ยงช้างพระที่นั่งปล่อยไป ช้างมงคลได้เดินทางขึ้นไปจนถึงดอยสุเทพจึงร้องสะเทือน 3 ครั้ง กระทำทักษิณ 3 รอบ แล้วคุกเข่าทั้งสี่ลงเหนือยอดดอยสุเทพ พระเจ้ากือนาจึงประดิษฐานพระบรมธาตุ ณ ที่นั้น และพอพระบรมธาตุลงจากหลังช้าง ช้างมงคลก็ตาย ณ ที่นั่น ขณะนี้ยังมีอนุสาวรีย์ปรากฏอยู่เรียกว่า กู่ช้างเผือก นอกจากนี้ช้างยังเป็นบุญบารมีของเจ้าผู้ครองนคร คือ พระมหากษัตริย์พระองค์ใดมีช้างเผือกหลายเชือกถือว่าพระมหากษัตริย์องค์นั้นมีบารมีมาก

ในสมัยล้านนาโดยเฉพาะเชียงใหม่ ช้างถือว่ามีความสำคัญและมีบทบาทอย่างมาก เช่น การชักลากไม้ซุงในป่า มีส่วนในการทำพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของคนกับช้างไว้ด้วยกันอย่างเหนียวแน่น เช่น พิธีผ่าจ้าน พิธีแยกแม่ช้างกับลูกช้าง พิธีบวชลูกแก้ว และพิธีอื่นๆ อีกมากมาย

ชาวล้านนาเห็นความสำคัญของช้างจึงได้นำมาตั้งชื่อตามตำนานเมืองเชียงใหม่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น อนุสาวรีย์ช้างเผือก ประตูช้างเผือก ตำบลช้างเผือก ถนนช้างม่อย ถนนช้างคลาน วัดช่างเคี่ยน วัดล่ามช้าง วัดช้างค้ำ เป็นต้น

ช้างกับความเชื่อของชาวล้านนา หากเด็กไม่สบายพ่อแม่ผู้ปกครองจะนำเด็กไปลอดท้องช้าง เพื่อให้เด็กคนนั้นพ้นจากความเจ็บป่วยและมีสุขภาพแข็งแรงขึ้น ส่วนผู้หญิงที่ตั้งท้องอยากจะคลอดง่าย ก็ให้ไปลอดท้องช้างจะทำให้คลอดลูกง่าย

ดังนั้นเห็นได้ว่าช้างมีความสำคัญต่อชาวล้านนา และนับว่าเป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำจังหวัดเชียงใหม่ อีกทั้งยังใช้ช้างเป็นตราประจำจังหวัดเชียงใหม่อีกด้วย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2) หมีแพนด้า (giant panda)

ช่วง ช่วง (Chuang Chuang) และหลินฮุ่ย (Lin Hui) หมีแพนด้าทูตสันถวไมตรีที่สาธารณรัฐประชาชนจีนมอบให้แก่ประเทศไทย เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศ โดยเมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2546 ช่วง ช่วง และหลินฮุ่ย เดินทางมาถึงจังหวัดเชียงใหม่ด้วยเที่ยวบินพิเศษ มีขบวนแห่ที่ยิ่งใหญ่จากท่าอากาศยานนานาชาติเชียงใหม่ถึงสวนสัตว์เชียงใหม่เวลา 17.25 น. ท่ามกลางความชื่นชมยินดีจากชาวเชียงใหม่และจังหวัดภาคเหนือ

ช่วง ช่วง เป็นหมีแพนด้า เพศผู้ อายุ 5 ปี เกิดวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2543 พ่อชื่อ ชิงชิง แม่ชื่อ ไป่แฉว บ้านเกิดอยู่ที่ศูนย์วิจัยและอนุรักษ์หมีแพนด้าประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ปัจจุบันน้ำหนัก 150 กิโลกรัม ส่วนหลินฮุ่ย เป็นหมีแพนด้า เพศเมีย อายุ 4 ปี เกิดวันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2544 พ่อชื่อ พ่านพ่าน แม่ชื่อ ถาง ถาง บ้านเกิดอยู่ที่ศูนย์วิจัยและอนุรักษ์หมีแพนด้าประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ปัจจุบันน้ำหนัก 110 กิโลกรัม อาศัยอยู่ ณ สวนสัตว์เชียงใหม่

ปัจจุบันทั้ง ช่วง ช่วง และหลินฮุ่ย เป็นดาราสำคัญของสวนสัตว์เชียงใหม่ ที่ช่วยดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่เพิ่มมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 2.60 หมีแพนด้า ช่วง ช่วง และหลินฮุ่ย ในสวนสัตว์เชียงใหม่
ที่มา : สวนสัตว์เชียงใหม่ (2550 : ออนไลน์)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

3) หมีโคอาล่า (koala)

ในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2549 สวนสัตว์เชียงใหม่ได้รับสมาชิกใหม่ 4 ตัว ซึ่งเป็นตัวแทนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับออสเตรเลีย คือ หมีโคอาล่า จำนวน 2 คู่ รวม 4 ตัว คือ ไบรอันกับฟูล่าเพศผู้และซิมสันกับโคโค่เพศเมียจากทวีปออสเตรเลีย ซึ่งนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ต่างให้ความสนใจพากันเข้าชมความน่ารักของหมีโคอาล่าอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 2.61 หมีโคอาล่าในสวนสัตว์เชียงใหม่
ที่มา : เมืองไทย ดอทคอม (2550 : ออนไลน์)

2.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้บริโภค

ทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้บริโภค เป็นทฤษฎีที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการออกแบบบรรจุภัณฑ์ โดยเฉพาะในส่วนของกระบวนการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว ในการเลือกซื้อสินค้าเมื่อเห็นบรรจุภัณฑ์ โดยในที่นี้จะเสนอแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้บริโภค ใน 3 ประเด็นหลัก คือ

- ความหมายของพฤติกรรมผู้บริโภค
- ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภค
- กระบวนการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภค

2.3.1 ความหมายของพฤติกรรมผู้บริโภค

ผู้บริโภค หมายถึง บุคคลที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการประเมิน การครอบครอง และการใช้สินค้า หรือบริการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการใช้ด้วยตนเอง หรือการใช้ในครัวเรือน (ฉัตยาพร เสมอใจ และมัทนียา สมมิ, 2545 : 12) โดยทั่วไปคนมักเข้าใจผิดว่าผู้บริโภคคือ ลูกค้า แต่แท้จริงแล้วผู้บริโภคทุกคน อาจไม่ใช่ลูกค้าเสมอไป Walters (1978) กล่าวว่าก่อนที่จะเข้าใจพฤติกรรมผู้บริโภค จำเป็นต้องเข้าใจเสียก่อนว่า ผู้บริโภค สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1) ผู้ที่ไม่ใช่ผู้บริโภคสำหรับสินค้าเรา (non-consumer) หมายถึง บุคคลที่ไม่มีความต้องการผลิตภัณฑ์หรือสินค้าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และมีแนวโน้มว่าจะไม่มีความต้องการต่อไปในอนาคตอันใกล้ด้วย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2) ผู้บริโภคที่มีศักยภาพ (potential consumer) หมายถึง บุคคลที่ปัจจุบันยังไม่ได้ทำการซื้อ แต่เป็นผู้ซึ่งอาจจะได้รับอิทธิพลบางอย่างในเวลาต่อมา ทำให้ตัดสินใจซื้อได้

3) ผู้บริโภคที่แท้จริง (realized consumer) หมายถึง บุคคลที่ซื้อหรือใช้สินค้า/บริการอยู่ในปัจจุบัน

การซื้อหรือใช้สินค้า/บริการของผู้บริโภค สามารถเกิดขึ้นได้จากพฤติกรรมของผู้บริโภค ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

London (1993) ระบุว่า พฤติกรรมผู้บริโภค หมายถึง กระบวนการตัดสินใจ และกิจกรรมทางกายภาพที่บุคคลกระทำ เมื่อเขาทำการประเมิน (evaluating) แสวงหาและครอบครอง (acquiring) การใช้ (using) หรือบริโภค (consuming) สินค้าและบริการ

Shiffman (1997) ระบุว่า พฤติกรรมผู้บริโภค หมายถึง พฤติกรรมของบุคคลในการค้นหา (searching) การซื้อ (purchasing) การใช้ การประเมิน ดำเนินการ (disposing) เกี่ยวกับสินค้าและบริการ โดยคาดหวังว่าสิ่งเหล่านั้นจะสามารถตอบสนองต่อความต้องการของตนได้

Egel (1993) ระบุว่า พฤติกรรมผู้บริโภค หมายถึง กระบวนการในการตัดสินใจและลักษณะ กิจกรรมของแต่ละบุคคล ในการประเมิน ดำเนินการ เกี่ยวกับสินค้าและบริการ

ฉัตยาพร เสมอใจ และมัทนียา สมมิ (2546 : 11) ได้สรุปความหมายของพฤติกรรมผู้บริโภค ว่าหมายถึง กระบวนการตัดสินใจ หรือพฤติกรรมการตัดสินใจ การซื้อ การใช้ และการประเมินผลการใช้สินค้าหรือบริการของบุคคล ซึ่งจะมีความสำคัญต่อการซื้อสินค้า ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

2.3.2 ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภค

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ (2541) กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภค แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยส่วนบุคคล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.3.2.1 ปัจจัยภายในที่มีผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภค หมายถึง ปัจจัยด้านจิตวิทยาที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการซื้อ และการใช้สินค้าของผู้บริโภค ปัจจัยภายในประกอบด้วย

1) ความจำเป็น ความต้องการ และการจูงใจ ถือว่าเป็นปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการซื้อและการใช้สินค้าของผู้บริโภคโดยตรง ดังที่ สลักจิต ติยะไพรัช (2545) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า

- ความจำเป็นของลูกค้า (needs) หมายถึง การทำให้ลูกค้าตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องใช้สินค้า พร้อมทั้งเกิดความต้องการ และเหตุผลต่างๆ ในการเลือกซื้อสินค้า

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- ความต้องการ (wants) หมายถึง ความต้องการที่ถูกกระตุ้น อันจะนำไปสู่พฤติกรรมการซื้อ และการใช้สินค้าของผู้บริโภค โดยทั่วไปแล้ว ความต้องการของบุคคลมี 5 ขั้นตอน ตามทฤษฎีของมาสโลว์ (Maslow) คือ ความต้องการทางกายภาพ ความต้องการความปลอดภัย ความต้องการได้รับการยอมรับในสังคม ความต้องการได้รับการยกย่องนับถือ และความต้องการได้รับความสำเร็จสูงสุดในชีวิต

- การจูงใจ (motivation) หมายถึง แรงขับ หรือแรงผลักภายใน ที่กระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมการซื้อ และการใช้สินค้าของผู้บริโภค

2) การรับรู้ (perception) หมายถึง กระบวนการที่ผู้บริโภคเลือก จัดการและแปลความหมายสิ่งที่มากระทบ โดยผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5

3) การเรียนรู้ (learning) หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่ผู้บริโภคได้รับความรู้ หรือประสบการณ์อันใหม่ อันจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความคิด และพฤติกรรมของผู้บริโภค

4) ความเชื่อ (belief) หมายถึง ความคิดที่บุคคลยึดเหนี่ยวต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ในอดีต

5) ทัศนคติ (attitude) หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดที่บุคคลมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

6) บุคลิกภาพ (personality) หมายถึง ลักษณะของบุคคลที่มีผลต่อพฤติกรรมการบริโภค

7) แนวคิดเกี่ยวกับตัวเอง (self concept) หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่มีต่อตนเอง และความคิดว่าบุคคลอื่นมีความคิดเห็นต่อตนเองอย่างไร

2.3.2.2 ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภค หมายถึง ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม

1) ปัจจัยทางสังคม เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการบริโภค ประกอบด้วย ครอบครัว (family) บทบาท/สถานะทางสังคม (social roles and status) และกลุ่มอ้างอิง (reference group)

2) ปัจจัยทางวัฒนธรรม เป็นปัจจัยที่เข้ามาเป็นตัวกำหนด และควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในลักษณะต่างๆ รวมถึงพฤติกรรมการบริโภค เช่น การประพฤติปฏิบัติตน วิถีดำเนินชีวิต เป็นต้น

2.3.2.3 ปัจจัยส่วนบุคคลที่มีผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภค หมายถึง ลักษณะส่วนบุคคลด้านต่างๆ 6 ประการ ได้แก่ อายุ (age) ขั้นตอนวัฏจักรชีวิตครอบครัว (family life cycle)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

อาชีพ (occupation) สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ (economic circumstance) การศึกษา (education) และค่านิยมของบุคคล (value)

Kotler (1997 : 172) ได้กล่าวถึง ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยส่วนบุคคล เหล่านี้ว่ามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้บริโภค หรือการตอบสนองของผู้ซื้อ ในประเด็นต่างๆ ดังนี้

- การเลือกผลิตภัณฑ์ (product choice)
- การเลือกตราสินค้า (brand choice)
- การเลือกผู้ขาย (dealer choice)
- การเลือกใช้เวลาในการซื้อ (purchase timing)
- การเลือกปริมาณในการซื้อ (purchase amount)

2.3.3 กระบวนการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภค

Kotler (1997) ระบุว่ากระบวนการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภค ประกอบไปด้วย 5 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการตระหนักถึงปัญหา (problem recognition) ขั้นตอนการแสวงหาความรู้ (search for information) ขั้นตอนการประเมินทางเลือก (evaluation of alternatives) ขั้นตอนการตัดสินใจซื้อ (purchase decision) และทัศนคติหลังการซื้อ-การใช้ (post-attitudes)

2.3.3.1 ขั้นตอนการตระหนักถึงปัญหา เป็นขั้นที่บุคคลรับรู้ความต้องการของตน

2.3.3.2 ขั้นตอนการแสวงหาข้อมูล เป็นการแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ เพื่อการตัดสินใจซื้อ หรือใช้

2.3.3.3 ขั้นตอนการประเมินทางเลือก เป็นการประเมินปัจจัยที่เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ทั้งในด้านราคา รูปแบบ และคุณสมบัติที่เหมาะสมกับความต้องการ และสถานะของผู้บริโภค

2.3.3.4 ขั้นตอนการตัดสินใจซื้อ เป็นการตัดสินใจตามข้อมูลประสบการณ์ ที่มีการสะสมมาก่อนหน้านี้ ดังที่ ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ (2541 : 191) ได้กล่าวไว้ว่า ส่วนประกอบต่างๆ ที่ออกแบบบนบรรจุภัณฑ์จะได้รับการอ่านโดยประสาทตา ประสาทความรู้สึกของคน จะอ่านข้อมูลเปรียบเทียบกับประสบการณ์เดิมที่มี เช่น ยี่ห้อ สีสันในการออกแบบ หรืออาจมีการเปรียบเทียบกับข้อมูลของบรรจุภัณฑ์คู่แข่งที่อยู่ใกล้ๆ แล้วทำการวิเคราะห์ ซึ่งขบวนการดังกล่าวจะกระทำอย่างเร็วมากโดยใช้เวลาไม่กี่วินาที ขั้นตอนการตัดสินใจซื้อแสดงดังแผนภูมิที่ 2.1

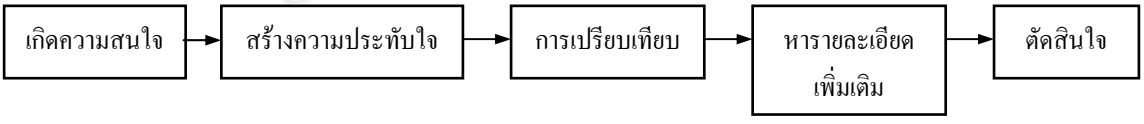

แผนภูมิที่ 2.1 แสดงขั้นตอนการตัดสินใจซื้อ

ที่มา : ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ (2541 : 191)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4.3.5 ทัศนคติหลังการซื้อ-การใช้ หมายถึง ทัศนคติของผู้บริโภคที่มีต่อสินค้าหลังจากที่ได้ซื้อสินค้านั้นไปแล้ว ขั้นตอนทั้ง 5 ขั้น มีกระบวนการดังแผนภูมิที่ 2.2

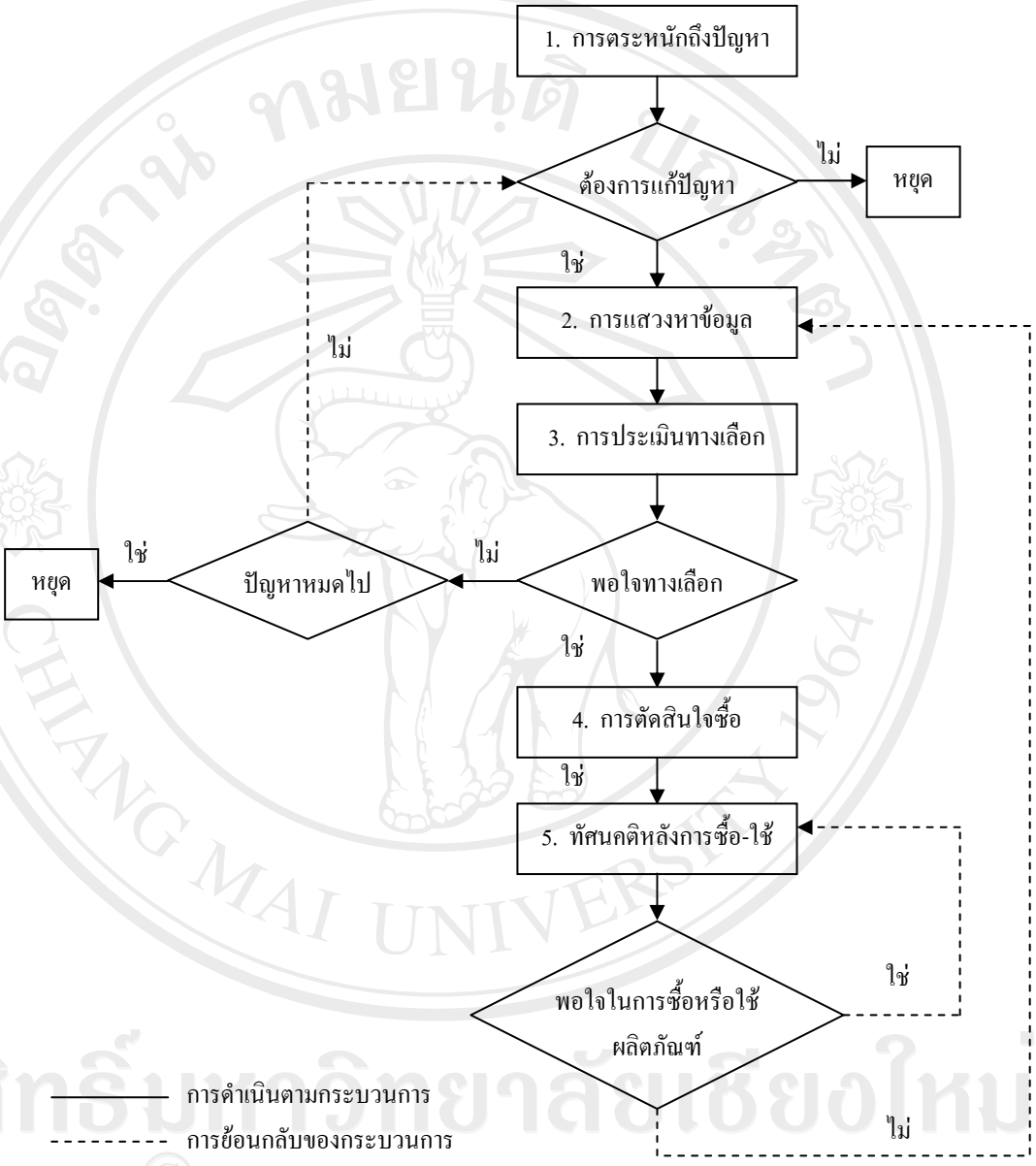

แผนภูมิที่ 2.2 ทัศนคติหลังการซื้อ-การใช้

ที่มา : ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ (2541 : 192)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4 ทฤษฎีการออกแบบบรรจุภัณฑ์

ทฤษฎีการออกแบบบรรจุภัณฑ์ เป็นทฤษฎีพื้นฐานที่สำคัญสำหรับนักออกแบบ ที่จะต้องทำความเข้าใจก่อนที่จะทำการออกแบบบรรจุภัณฑ์ต่างๆ โดยเฉพาะในส่วนของทฤษฎีและแนวทางในการออกแบบบรรจุภัณฑ์ เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่บรรจุภัณฑ์ รวมทั้งทำให้บรรจุภัณฑ์สามารถทำหน้าที่ได้สมบูรณ์มากที่สุด นอกจากนั้นยังสามารถดึงดูดกลุ่มเป้าหมายให้ตัดสินใจเลือกซื้อสินค้า เมื่อเห็นบรรจุภัณฑ์นั้นๆ โดยในที่นี้จะเสนอแนวคิดที่เกี่ยวกับทฤษฎีการออกแบบบรรจุ-ภัณฑ์ใน 4 ประเด็นหลัก คือ

- ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับบรรจุภัณฑ์
- ทฤษฎีการออกแบบบรรจุภัณฑ์
- แนวทางการออกแบบและพัฒนาบรรจุภัณฑ์
- ข้อกำหนดและกฎหมาย

2.4.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับบรรจุภัณฑ์

2.4.1.1 ความหมายของบรรจุภัณฑ์ (packaging) ได้มีผู้นิยามความหมายไว้ ดังนี้

บรรจุภัณฑ์ หมายถึง หน่วยรูปแบบของวัตถุภายนอก ที่ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครอง หรือห่อหุ้มผลิตภัณฑ์ภายในให้มีความปลอดภัย และสะดวกต่อการขนส่ง รวมทั้งช่วยเอื้ออำนวยให้เกิดผลประโยชน์ทางการค้าและการบริโภค (ประชิด ทิณบุตร, 2531 : 21)

บรรจุภัณฑ์ หมายถึง การห่อ มัด รัด ร้อย วัตถุประสงค์ที่จะนำสิ่งของจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง และสิ่งนั้นมักเกิดขึ้นจากการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน ซึ่งแต่แรกคงเริ่มจากวัสดุง่ายๆ ที่หาได้ในท้องถิ่น และใช้กรรมวิธีที่แตกต่างกันออกไป (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2543 : 83)

บรรจุภัณฑ์ หมายถึง การรวบรวมเพื่อเตรียมสินค้าสำหรับขนส่ง เพื่อช่วยในการเก็บรักษา การจัดจำหน่าย และส่งเสริมการตลาด โดยเสียค่าใช้จ่ายที่เหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของผลิตภัณฑ์ ทั้งนี้สินค้าอาจบรรจุอยู่ในบรรจุภัณฑ์ตั้งแต่หนึ่งหรือหลายชนิด โดยบรรจุภัณฑ์ที่ใช้มีตั้งแต่ ขวด หลอด กระป๋อง ห่อ ถุง กล่อง ลัง โดยทำมาจากวัสดุต่างๆ กัน อาทิ เช่น กระดาษ พลาสติก แก้ว โลหะ หรือไม้ (อมรรัตน์ สวัสดิทัต, 2545 : 5)

กล่าวโดยสรุปแล้ว บรรจุภัณฑ์ หมายถึง สิ่งที่ห่อหุ้ม ปกป้อง รักษา และคุ้มครองผลิตภัณฑ์ให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย เหมาะสม และสะดวกเมื่อต้องขนส่งไปยังสถานที่ต่างๆ และยังสามารถอธิบายรายละเอียดต่างๆ ที่จำเป็นของผลิตภัณฑ์ได้ด้วยตัวของมันเอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4.1.2 ประเภทของบรรจุภัณฑ์

Kotler (1997 : 253) กล่าวว่าบรรจุภัณฑ์ที่นิยมใช้อยู่ในปัจจุบัน สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1) บรรจุภัณฑ์ปฐมภูมิ (primary container) คือ บรรจุภัณฑ์ที่ใช้ห่อหุ้มหรือบรรจุผลิตภัณฑ์ให้คงสภาพ ที่มีความเหมาะสมต่อการนำเสนอขาย และช่วยรักษาสินค้าให้มีคุณประโยชน์คงเดิมจนกว่าสินค้าจะหมด

2) บรรจุภัณฑ์ทุติยภูมิ (secondary container) คือ บรรจุภัณฑ์ที่ใช้ห่อหุ้มสินค้า เพื่อปกป้องบรรจุภัณฑ์ปฐมภูมิและเพื่อความสวยงาม ช่วยให้จัดวางขายได้ง่าย ทำให้โดดเด่นและแตกต่างจากสินค้าอื่น

3) บรรจุภัณฑ์เพื่อการขนย้ายสินค้า (shipping package) เป็นส่วนหนึ่งของหีบห่อบรรจุภัณฑ์ ที่ช่วยให้เกิดความสะดวก ปลอดภัย แก่ตัวสินค้าและการขนส่ง

2.4.1.3 บทบาทหน้าที่ของบรรจุภัณฑ์

เนื่องจากสภาวการณ์ตลาดในปัจจุบันทำให้บทบาทหน้าที่ของบรรจุภัณฑ์เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งแต่เดิมเปรียบเสมือนเป็นส่วนหนึ่งของสินค้า ที่ใช้เพียงเพื่อเก็บถนอมรักษาสินค้า แต่เมื่อสินค้ามีความหลากหลายเพิ่มขึ้น บรรจุภัณฑ์จึงถูกนำมาใช้เป็นกลยุทธ์ทางการตลาดเพื่อให้สินค้าสามารถคงอยู่ในตลาดได้ โดยบทบาทสำคัญของบรรจุภัณฑ์ในด้านการสื่อสาร มีดังนี้ (ก่อเกียรติ วิริยะกิจพัฒนา และเตชา อัศวสิทธิถาวร, 2546 : 14-15)

1) บรรจุภัณฑ์เป็นเครื่องชี้บ่งให้ผู้บริโภคทราบว่าสินค้าคืออะไร รวมทั้งทำหน้าที่เป็นตัวอธิบายสรรพคุณ บ่งบอกถึงลักษณะวิธีการใช้ แหล่งผลิต ให้แก่ผู้บริโภคได้ทราบ รวมทั้งข้อความต่างๆ ที่กฎหมายกำหนดอย่างชัดเจน ซึ่งจะช่วยให้ผู้บริโภคมั่นใจในสินค้าที่ซื้อไป

2) บรรจุภัณฑ์ช่วยสร้างเอกลักษณ์ให้กับสินค้า ทำให้สินค้าแตกต่างจากคู่แข่งชัดเจน

3) บรรจุภัณฑ์ช่วยในการขยายตลาด และรักษาส่วนครองตลาด (market share) การเปลี่ยนแปลงหีบห่อช่วยให้เกิดการตื่นตัวในสายตาผู้บริโภค หรือช่วยในการแนะนำสินค้าใหม่ออกสู่ตลาด บรรจุภัณฑ์ที่ดีต้องมีลักษณะที่เด่นชัด สามารถแสดงตัวตนอย่างชัดเจนเมื่อวางโชว์เปรียบเทียบกับคู่แข่ง และสามารถจูงใจให้ผู้บริโภคเลือกซื้อสินค้านั้นๆ ได้

ในปัจจุบัน บรรจุภัณฑ์ได้เข้ามามีบทบาทเป็นอย่างมากทางด้านการตลาด เนื่องจากผู้ซื้อได้หันมาให้ความสนใจกับบรรจุภัณฑ์เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งบรรจุภัณฑ์เองยังสามารถตอบสนองต่อความต้องการทั้งของผู้ซื้อและผู้ขายได้ในหลายๆ ประเด็น อาทิเช่น ช่วยป้องกันรักษา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สินค้า ช่วยเพิ่มคุณค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์ สร้างความสะดวก ช่วยในด้านการสื่อสารทางการตลาด รวมถึงช่วยส่งเสริมในการจัดจำหน่าย (สุดาดวง เรืองรุจิ, 2538 : 107 - 109)

นอกจากนั้น ในอนาคตบรรจุภัณฑ์ยังมีแนวโน้มที่จะเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ทั้งในด้านการโฆษณาและการขาย (advertising and selling) ดังนั้น บรรจุภัณฑ์จึงกลายเป็นสิ่งที่แสดงรวมไว้ ซึ่งรูปร่างลักษณะทางกายภาพของบรรจุภัณฑ์ และการออกแบบ สีสัน รูปร่าง ตราฉลาก ข้อความโฆษณาประชาสัมพันธ์ ดังนั้นจึงควรมีวิธีการที่จะทำให้บรรจุภัณฑ์สามารถสื่อสารได้ ทั้งวัจนสัญลักษณ์และทัศนสัญลักษณ์ โดยบรรจุภัณฑ์จะต้องแสดงความโดดเด่นออกมาให้ชัดเจนจากผลิตภัณฑ์อื่น และบรรจุภัณฑ์ควรจะสร้างความพึงพอใจ เกียรติ และศักดิ์ศรี สำหรับผู้ใช้ (Arens and Bovee, 1994 : 295)

2.4.2 ทฤษฎีการออกแบบบรรจุภัณฑ์

การออกแบบบรรจุภัณฑ์ คือ การเรียนรู้ ทำความเข้าใจ และประมวลความต้องการทางด้านการตลาด และความต้องการของผู้บริโภค เพื่อออกแบบบรรจุภัณฑ์สำหรับใช้ในการบรรจุสินค้าเพื่อการจัดจำหน่าย ทั้งด้านประโยชน์ใช้สอยและภาพลักษณ์ เพื่อสนองความต้องการด้วยต้นทุนที่เหมาะสม ซึ่งการออกแบบบรรจุภัณฑ์แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ การออกแบบโครงสร้าง และการออกแบบกราฟิก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.4.2.1 การออกแบบโครงสร้าง

การออกแบบโครงสร้างของบรรจุภัณฑ์ (the structure packaging design) หมายถึง การกำหนดลักษณะ รูปร่าง ปริมาตร น้ำหนัก ขนาด การเลือกประเภทวัสดุที่จะนำมาผลิตและประกอบเป็นภาชนะบรรจุ ให้เหมาะสมกับหน้าที่ใช้สอย การคุ้มครองรักษาคุณภาพสินค้าเหมาะสมกับกรรมวิธีการผลิตและการบรรจุ การขนส่ง ลำเลียง และการเก็บรักษา (สิตางศุ์ เจนวินิจฉัย, 2548 : 36)

หลักการสำคัญที่ควรคำนึงถึง ในการออกแบบโครงสร้างของบรรจุภัณฑ์ประกอบด้วย การกำหนดข้อมูลเบื้องต้น เช่น ข้อกำหนดของสินค้า วัสดุ กลุ่มผู้ซื้อ เป็นต้น อีกทั้งการกำหนดหน้าที่และความต้องการของผู้ซื้อ เช่น สินค้าต้องการอะไรจากบรรจุภัณฑ์ และผู้ซื้อต้องการอะไรจากบรรจุภัณฑ์ เพื่อกำหนดรูปลักษณะของบรรจุภัณฑ์ โดยคำนึงถึงหน้าที่ของบรรจุ-ภัณฑ์และความต้องการของผู้ซื้อควบคู่กันไป รวมทั้งการกำหนดกระบวนการผลิต การออกแบบให้มีการผลิตที่ไม่ยุ่งยาก ทำให้ต้นทุนในการผลิตลดลงให้มากที่สุด

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

กระบวนการออกแบบโครงสร้างของบรรจุภัณฑ์ มีขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้ (ประชิด ทินบุตร, 2531 : 116- 138)

1) การกำหนดนโยบายหรือวางแผนยุทธศาสตร์ (policy formulation or strategic planning) เช่น การตั้งวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการผลิต เงินทุนงบประมาณ การจัดการ และการกำหนดสถานการณ์ (situation) ของบรรจุภัณฑ์

2) การศึกษาข้อมูลและวิจัยเบื้องต้น (preliminary research) ได้แก่ การศึกษาข้อมูลหลักการทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและวิศวกรรมการผลิต ตลอดจนการค้นพบสิ่งใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น และสอดคล้องกับการออกแบบโครงสร้างของบรรจุภัณฑ์ เช่น ความรู้เกี่ยวกับวัสดุบรรจุภัณฑ์ต่างๆ กรรมวิธีการผลิตและบรรจุหีบห่อ ตลอดจนพฤติกรรมผู้บริโภคเกี่ยวกับบรรจุภัณฑ์

3) ศึกษาความเป็นไปได้ของบรรจุภัณฑ์ (feasibility study) โดยเริ่มจากการสเก็ตช์ (sketch design) ภาพ เพื่อแสดงถึงรูปร่าง ลักษณะ และส่วนประกอบของโครงสร้าง 2-3 มิติ หรืออาจใช้วิธีการขึ้นรูปแบบ 3 มิติ โดยสามารถนำเสนอแนวความคิดได้หลายแบบ เพื่อศึกษาถึงความเป็นไปได้ในเทคนิควิธีการบรรจุ การคำนวณเบื้องต้น เงินทุนงบประมาณ แล้วจึงพิจารณาคัดเลือกแบบร่างไว้ เพื่อพัฒนาให้สมบูรณ์ในขั้นตอนต่อไป

4) การพัฒนาและแก้ไขแบบ (design refinement) ขั้นตอนนี้ผู้ออกแบบจะต้องขยายรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ ของแบบร่างให้ทราบอย่างละเอียด โดยจัดเตรียมเอกสารหรือข้อมูลประกอบ กำหนดเทคนิคและวิธีการผลิต การบรรจุ วัสดุ การประมาณราคา ตลอดจนการทดสอบ ทดลองบรรจุ เพื่อหารูปร่าง รูปทรงหรือส่วนประกอบต่างๆ ที่เหมาะสมกับหน้าที่ของบรรจุภัณฑ์ที่ต้องการ ด้วยการสร้างรูปจำลองง่ายๆ (mock up) ขึ้นมา ดังนั้นจึงต้องจัดเตรียมสิ่งต่างๆ เหล่านี้อย่างละเอียดรอบคอบ เพื่อนำเสนอต่อผู้ที่เกี่ยวข้องให้เกิดความเข้าใจ ในการพิจารณาให้ความคิดเห็นสนับสนุนยอมรับ หรือเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติมในรายละเอียดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

5) การพัฒนาต้นแบบจริง (prototype development) เมื่อแบบโครงสร้างได้รับการแก้ไขและพัฒนา ผ่านการยอมรับแล้ว ลำดับต่อมาผู้ออกแบบต้องทำหน้าที่เขียนแบบเพื่อกำหนดขนาด รูปร่าง และสัดส่วนจริง ด้วยการเขียนภาพประกอบแสดงรายละเอียดของรูปแปลน (plan) รูปด้านต่างๆ (elevations) ทัศนียภาพ (perspective) หรือภาพแสดงการประกอบ (assembly) ของส่วนประกอบต่างๆ มีการกำหนดมาตราส่วน (scale) บอกชนิดและประเภทวัสดุที่ใช้ รวมถึงข้อความคำสั่งที่สื่อสารความเข้าใจกันได้ในขบวนการผลิตบรรจุภัณฑ์จริง หากแต่การที่จะได้มาซึ่งรายละเอียดเพื่อนำไปผลิตจริงได้นั้น ผู้ออกแบบจะต้องสร้างต้นแบบจำลองที่สมบูรณ์ (prototype) ขึ้นมาก่อน เพื่อวิเคราะห์โครงสร้าง และจำแนกแยกแยะส่วนประกอบต่างๆ ออกมาศึกษา ดังนั้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

prototype ที่ทำขึ้น ควรสร้างด้วยวัสดุที่สามารถให้ลักษณะและรายละเอียด ใกล้เคียงกับบรรจุภัณฑ์ของจริงให้มากที่สุด ในขั้นตอนนี้ควรมีการพิจารณารูปแบบกราฟิกบนบรรจุภัณฑ์ ร่วมกับลักษณะโครงสร้าง เพื่อสามารถนำผลงานมาคัดเลือกพิจารณา ถึงประสิทธิภาพของรูปลักษณ์บรรจุภัณฑ์ที่สมบูรณ์

6) การผลิตจริง (production) สำหรับขั้นตอนนี้ส่วนใหญ่จะเป็นหน้าที่รับผิดชอบของฝ่ายผลิตในโรงงาน ที่ต้องดำเนินงานตามแบบแปลนที่นักออกแบบให้ไว้ ซึ่งทางฝ่ายผลิตจะต้องจัดเตรียมแบบพิมพ์ของบรรจุภัณฑ์ให้เป็นไปตามกำหนด และจะต้องสร้างบรรจุภัณฑ์จริงออกมาก่อนจำนวนหนึ่ง เพื่อเป็นตัวอย่าง (pre-production prototypes) สำหรับการทดสอบทดลอง และวิเคราะห์ เป็นครั้งสุดท้าย หากพบว่ามีข้อบกพร่องต้องรีบดำเนินการแก้ไขให้เป็นที่เรียบร้อย แล้วจึงรีบดำเนินการผลิต เพื่อนำไปบรรจุและจำหน่ายในลำดับต่อไป

2.4.2.2 การออกแบบกราฟิก

การออกแบบกราฟิก (graphic design) หมายถึง การสร้างสรรค์ลักษณะส่วนประกอบภายนอกของโครงสร้างบรรจุภัณฑ์ ให้สามารถสื่อสาร สื่อความหมาย ความเข้าใจในอันที่จะให้ผลทางด้านจิตวิทยา (psychological effects) ต่อผู้บริโภค เช่น ให้ผลในการดึงดูดความสนใจ การให้มโนภาพถึงสรรพคุณ ประโยชน์ของผลิตภัณฑ์ การกระตุ้นให้เกิดความทรงจำบุคลิกลักษณะของผลิตภัณฑ์ ยี่ห้อผลิตภัณฑ์ ผู้ผลิต โดยการใช้วิธีการออกแบบ รูปทรงเฉพาะของบรรจุภัณฑ์ การใช้ศิลปะในการจัดวางรูปภาพ ตัวอักษร ตราสินค้า เครื่องหมายและสัญลักษณ์ (logo) การใช้สี ตลอดจนการเลือกระบบการพิมพ์ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ทางด้านการสื่อสารตามต้องการ (สิตางศุ์ เจนวินิจฉัย, 2548 : 45)

1) หลักในการออกแบบกราฟิกของบรรจุภัณฑ์

ประกอบด้วยหลักในการจัดวางให้สวยงามดังต่อไปนี้ คือ

ก. หลักการสร้างทัศนคติที่ดีต่อสินค้า เพื่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจในการซื้อสินค้า สร้างความเชื่อถือ และศรัทธาในคุณภาพของสินค้า

ข. หลักการผลิตที่ตอบสนองพฤติกรรมของผู้ซื้อโดยใช้แนวโน้มทางการตลาด เพื่อออกแบบให้ถูกต้องตามกลุ่มผู้ซื้อ

ค. หลักการกำหนดข้อมูลและจัดวางข้อมูล ภาพประกอบ การใช้สีให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสินค้าและกลุ่มผู้ซื้อ เช่น กลุ่มผู้ซื้อที่เป็นวัยรุ่น การจัดวางและสีที่ใช้จะต้องให้ความรู้สึกสนุกสนาน สดชื่น เป็นต้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2) องค์ประกอบของการออกแบบกราฟิก

องค์ประกอบบนบรรจุภัณฑ์มีอยู่หลากหลายประเภท ณ จุดขายที่มีสินค้าเป็นร้อยให้เลือก องค์ประกอบต่างๆ ที่ออกแบบบนบรรจุภัณฑ์ เป็นปัจจัยสำคัญในการเลือกซื้อบรรจุภัณฑ์และสินค้า รายละเอียดหรือส่วนประกอบบนบรรจุภัณฑ์จะแสดงออกถึงจิตสำนึกของผู้ผลิตสินค้าและสถานะ (class) ของบรรจุภัณฑ์ ซึ่งสามารถขยับเป็นสื่อโฆษณาระยะยาว ส่วนประกอบที่สำคัญบนบรรจุภัณฑ์ อย่างน้อยที่สุดควรประกอบด้วย ชื่อสินค้า ตราสินค้า สัญลักษณ์ทางการค้า รายละเอียดของสินค้า รายละเอียดส่งเสริมการขาย รูปภาพ ส่วนประกอบของสินค้า ปริมาตรหรือปริมาณ ชื่อผู้ผลิตและผู้จัดจำหน่าย (ถ้ามี) และรายละเอียดตามข้อบังคับของกฎหมาย เช่น วันผลิต วันหมดอายุ เป็นต้น

เมื่อมีการเก็บข้อมูลของรายละเอียดต่างๆ แล้ว จึงเริ่มกระบวนการออกแบบด้วยการเปลี่ยนข้อมูลที่ได้มาเป็นกราฟิกบนบรรจุภัณฑ์ โดยมีจุดมุ่งหมายในการออกแบบดังนี้ (ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ, 2541 : 185-186)

ก. เด่น (stand out) ภายใต้สภาวะการแข่งขันอย่างรุนแรงทำให้จำเป็นต้องออกแบบบรรจุภัณฑ์ให้ดูเด่นและสะดุดตา (catch the eye) จึงจะมีโอกาสได้รับความสนใจจากกลุ่มเป้าหมายเมื่อวางประกบกับบรรจุภัณฑ์ของคู่แข่ง เทคนิคที่ใช้กันมากคือ รูปทรง และขนาด ซึ่งถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของบรรจุภัณฑ์ หรืออาจใช้การตั้งตราสินค้าให้เด่น เป็นต้น

ข. ตราภาพพจน์และความแตกต่าง (brand image differentiate) เป็นความรู้สึกที่จะต้องก่อให้เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมาย เมื่อมีการสังเกตเห็นแล้วสามารถจูงใจให้อ่านรายละเอียดบนบรรจุภัณฑ์ การออกแบบตราภาพพจน์ให้มีความแตกต่างนี้ เป็นวิธีการออกแบบที่แพร่หลายมาก

ค. ความรู้สึกร่วมที่ดี การออกแบบบรรจุภัณฑ์เป็นงานพาณิชย์ศิลป์ที่สร้างขึ้นเพื่อให้ผู้ซื้อเกิดความรู้สึกร่วมที่ดี โดยเริ่มจากการทำให้เกิดความสนใจด้วยความเด่นและเปรียบเทียบรายละเอียดต่างๆ เพื่อจูงใจให้ตัดสินใจซื้อ โดยสร้างความมั่นใจเพิ่มขึ้นสำหรับกลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม และจบลงด้วยความรู้สึกที่ดีที่สามารถสนองต่อความต้องการของผู้ซื้อได้ จึงก่อให้เกิดการตัดสินใจซื้อ หรือซื้อฉันสิ (buy me) จึงนับว่าเป็นรูปธรรมสุดท้าย ที่บรรจุภัณฑ์ต้องทำให้มีขึ้น ด้วยเหตุนี้ การชักจูงหว่านล้อมโดยรูป คำบรรยาย สัญลักษณ์ หรือรางวัลที่ได้รับ ย่อมสร้างให้เกิดความรู้สึกอยากเป็นเจ้าของ และอยากทดลองสินค้าพร้อมบรรจุภัณฑ์นั้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

3) ขั้นตอนการออกแบบกราฟิกของบรรจุภัณฑ์

ขั้นตอนการออกแบบกราฟิกของบรรจุภัณฑ์ มีส่วนปลีกย่อยที่ควรคำนึงถึง ดังนี้ (ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ, 2541 : 194-199)

ก. การตั้งจุดมุ่งหมาย ในการออกแบบกราฟิกของบรรจุภัณฑ์มีสิ่งจำเป็นที่ต้องรู้หรือศึกษาข้อมูล คือ ตำแหน่ง (positioning) ของบรรจุภัณฑ์คู่แข่งที่มีอยู่ในตลาด ในกรณีที่บรรจุภัณฑ์มีอยู่ในตลาดแล้ว การทราบถึงตำแหน่งย่อมทำให้ตั้งจุดหมายในการออกแบบได้ง่าย นอกจากตำแหน่งของสินค้า สิ่งที่จำเป็นต้องค้นหาออกมา คือ จุดขาย หรือ USP (unique selling point) ของสินค้าที่จะโฆษณาบนบรรจุภัณฑ์ ทั้งสองสิ่งนี้เป็นองค์ประกอบสำคัญในการตั้งจุดมุ่งหมายของการออกแบบกราฟิกบนบรรจุภัณฑ์

ข. การวางแผน ปัจจัยที่ได้จากการวิเคราะห์รวบรวมข้อมูลขั้นต้นเพื่อเตรียมร่างจุดมุ่งหมายและขอบเขตของการออกแบบพัฒนาบรรจุภัณฑ์ ก่อนที่จะปรับปรุงพัฒนาบรรจุภัณฑ์ อาจวางแผนได้ 2 วิธี คือ การปรับปรุงพัฒนาให้ฉีกแนว แตกต่างจากคู่แข่ง และการปรับปรุงพัฒนาบรรจุภัณฑ์ให้สามารถแข่งขันกับคู่แข่งขันได้โดยตรง ด้วยบรรจุภัณฑ์ที่ดีกว่าหรือด้วยค่าใช้จ่ายที่ถูกกว่า การตั้งเป้าหมายและวางแผนพัฒนาบรรจุภัณฑ์ดังกล่าว ต้องศึกษาสถานภาพบรรจุภัณฑ์ของคู่แข่งพร้อมทั้งทราบถึงนโยบายของบริษัทตัวเอง และกลยุทธ์การตลาดที่จะสามารถแข่งขันกับคู่แข่งได้

จากข้อมูลของทางสถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (สพว.) ได้ให้รายละเอียด เกี่ยวกับการวางแผนการออกแบบพัฒนาบรรจุภัณฑ์ไว้ว่า ควรศึกษาและวิเคราะห์ปัจจัยสำคัญก่อนเริ่มต้นการออกแบบ ตามหลัก 5W-2H คือ

Why	:	ทำไมจึงต้องออกแบบบรรจุภัณฑ์ใหม่
Who	:	เพื่อใคร
Where	:	จัดจำหน่ายที่ไหน
What	:	สินค้าคืออะไร จุดเด่นมีหรือไม่
When	:	เมื่อไร กำหนดการเป็นอย่างไร
How	:	ดำเนินการอย่างไร
How much	:	ค่าใช้จ่ายเป็นเท่าไหร่การออกแบบผลิตภัณฑ์

ซึ่งคำตอบที่ได้รับจากการวิเคราะห์ผ่านหลักการ 5W-2H นี้จะนำไปสู่การวางแผนพัฒนาบรรจุภัณฑ์ต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4.3 แนวทางการออกแบบและพัฒนาบรรจุภัณฑ์

2.4.3.1 ข้อควรคำนึงถึงในการออกแบบบรรจุภัณฑ์

ภรดี พันธุภากร (2545 : 23) ได้กล่าวถึงข้อควรคำนึงถึงในการออกแบบบรรจุภัณฑ์ ว่ามีดังนี้

1) บรรจุภัณฑ์ควรทำหน้าที่อย่างครบถ้วน ในการปกป้องคุ้มครองสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ ให้ความสะดวกในการขนย้าย ให้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้อง สร้างภาพลักษณ์ที่ดี และส่งเสริมการขาย

2) บรรจุภัณฑ์มีผลตรงตามวัตถุประสงค์ของการออกแบบหรือไม่ เช่น ความประหยัด สร้างภาพลักษณ์ใหม่ๆ มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว หรือช่วยยกระดับสินค้าหรือไม่

3) บรรจุภัณฑ์สามารถสื่อสารได้ทั้งที่เป็น verbal (ข้อความภาษา) และที่เป็น non-verbal (วัสดุ รูปร่าง รูปทรง สีสัน ลวดลาย)

4) บรรจุภัณฑ์ต้องเหมาะสมกับสินค้าผลิตภัณฑ์และกลุ่มเป้าหมาย ทั้งในแง่ของวัสดุ และรูปร่าง รูปทรง ของบรรจุภัณฑ์

5) บรรจุภัณฑ์สามารถสร้างความพึงพอใจ และมีผลกระทบทางจิตวิทยาหรือไม่ อย่างไร

6) บรรจุภัณฑ์มีเอกลักษณ์ของความเป็นสินค้าชุมชนหรือไม่ อย่างไร (ในด้านรูปแบบ วัสดุ รายละเอียด และข้อมูลข่าวสารต่างๆ)

7) บรรจุภัณฑ์มีความเหมาะสมกับยุคสมัย และข้อจำกัดต่างๆ หรือไม่อย่างไร ทั้งในด้านของวัสดุ กระบวนการผลิต ที่ต้องใช้คนหรือเครื่องจักร และสามารถผลิตได้ในปริมาณมากน้อยอย่างไร

8) บรรจุภัณฑ์ควรเป็นการใช้วัสดุอย่างประหยัด ซึ่งต้องมีความเหมาะสมกับสินค้าภายใน และควรเป็นบรรจุภัณฑ์ราคาประหยัด

9) บรรจุภัณฑ์สำหรับสินค้าชุมชน ควรเน้นความเรียบง่าย และเน้นการรักษาสิ่งแวดล้อม

10) บรรจุภัณฑ์สำหรับสินค้าชุมชน ควรพัฒนาการออกแบบโดยใช้วัสดุภายในท้องถิ่นเป็นหลัก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

2.4.3.2 เทคนิคการออกแบบ

1) การออกแบบเป็นชุด (package uniform)

การออกแบบเป็นชุด เป็นเทคนิคที่นิยมใช้กันมาก จากกราฟิกง่ายๆ ที่เป็นจุด เส้น และภาพ นำมาจัดเป็นรูปบนบรรจุภัณฑ์ สร้างอารมณ์ร่วมจากการสัมผัสด้วยสายตา หลักเกณฑ์ในการออกแบบ คือ ให้ดูง่าย สะอาดตา แต่ต้องทันสมัยและเหมาะสมแก่การใช้งาน ความง่าย สะอาดตา มีผลต่อการดึงดูดความสนใจ ความทันสมัย ช่วยสร้างความแปลกใหม่ ส่วนความรู้สึกว่าเหมาะสมแก่การใช้งาน จะช่วยเสริมความรู้สึกว่าคุ้มค่าเงิน และความมั่นใจในตัวสินค้า

การออกแบบเป็นชุดของสินค้า ถ้าออกแบบได้ตรงกับรสนิยมของกลุ่มเป้าหมาย จะมีผลต่อการทำให้ผู้บริโภคเกิดความทรงจำที่ดี นอกจากนั้นการออกแบบเป็นชุดต้องยึดเอกลักษณ์บางอย่างบนบรรจุภัณฑ์ เพื่อเป็นตัวเชื่อมให้รู้ว่าเป็นชุดเดียวกัน อาจใช้สัญลักษณ์ทางการค้า ใช้สไตล์การออกแบบ ใช้การจัดเรียงวางรายละเอียดบนบรรจุภัณฑ์ ให้อยู่ในระดับเดียวกัน รวมไปถึงรูปแบบของตัวอักษร จะต้องเป็นสไตล์เดียวกันด้วย

2) การเรียงต่อเป็นภาพ ณ จุดขาย

เทคนิคการออกแบบวิธีนี้ยึดหลักในการสร้างภาพ ณ จุดขายให้เป็นภาพใหญ่ อาจดูเป็นภาพที่ปะติดปะต่อหรืออาจเป็นภาพกราฟิกขนาดใหญ่ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้บริโภคในการอ่าน และประสาทสัมผัสของผู้ซื้อ ณ จุดขาย เนื่องจากโอกาสที่ตัวบรรจุภัณฑ์และรายละเอียดบนบรรจุภัณฑ์ จะสามารถมองเห็นในระยะเกิน 10 เมตร ขึ้นไปเป็นไปได้ยาก จึงต้องใช้พื้นที่บนหิ้งวางสินค้านั้นจัดเป็นภาพใหญ่ เพื่อดึงดูดความสนใจ

ภาพที่ต่อขึ้นจากการเรียงบรรจุภัณฑ์ ควรเป็นภาพที่สามารถสร้างความประทับใจ หรือกระตุ้น ให้เกิดความอยากได้ของกลุ่มเป้าหมาย ที่อาจเคยเห็นภาพดังกล่าวจากสื่ออื่นๆ การต่อเป็นภาพของบรรจุภัณฑ์ ต้องระมัดระวังขั้นตอนการผลิตบรรจุภัณฑ์ เช่น การทับเส้น และการพิมพ์ บนบรรจุภัณฑ์จะต้องแน่นอน มีคุณภาพดี เพื่อว่าภาพที่ต่อขึ้นมาจะเป็นภาพที่สมบูรณ์ตามต้องการ

3) การออกแบบแสดงศิลปะท้องถิ่น

เทคนิคการออกแบบนี้มีจุดมุ่งหมายหลัก คือ การส่งเสริมสินค้าที่ผลิตภายในท้องถิ่น เพื่อตอบสนองแก่นักท่องเที่ยวให้ซื้อกลับไปเป็นของฝาก โดยรายละเอียดที่ระบุบนบรรจุภัณฑ์ ที่ใช้สื่อความหมายเพื่อเป็นของฝากนี้ มักจะใช้สิ่งที่รู้จักกันดีในท้องถิ่น ในบางกรณีอาจมีการนำวัสดุที่ผลิตได้ในท้องถิ่น มาใช้เป็นบรรจุภัณฑ์เพื่อความแปลกใหม่ รายละเอียดที่ระบุบนบรรจุภัณฑ์ประเภทนี้ มักจะพบว่ามีการพิมพ์ประโยคที่ว่า “ของฝากจาก.....” เพื่อเน้นหรือกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวที่อ่านพบ เกิดความต้องการที่จะซื้อเป็นของฝาก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

นอกจากรายละเอียดของกราฟิก การออกแบบบรรจุภัณฑ์เพื่อซื้อไปเป็นของฝาก ต้องพิจารณาถึงความสะดวกสบายในการนำกลับของผู้ซื้อ รวมไปถึงความแข็งแรงของบรรจุภัณฑ์ ในการนำไปมอบเป็นของขวัญอีกด้วย

4) การออกแบบของขวัญ

เทคนิคในการออกแบบบรรจุภัณฑ์แบบของขวัญ ค่อนข้างจะแตกต่างจากเทคนิคต่างๆ ที่ได้กล่าวมา สาเหตุเนื่องจากผู้ซื้อสินค้าที่เป็นของขวัญ ไม่มีโอกาสบริโภค และหลายครั้งที่การตัดสินใจซื้อเกิดขึ้น ณ จุดขาย ด้วยเหตุนี้การออกแบบบรรจุภัณฑ์ของขวัญที่ดี จึงมีบทบาทสำคัญมากต่อความสำเร็จของการขายสินค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเทศกาลต่างๆ

2.4.3.3 สีกับการออกแบบบรรจุภัณฑ์

ก่อเกียรติ วิริยะกิจพัฒนา และเตชา อัศวสิทธิถาวร (2546 : 95-97) ได้กล่าวถึงผลการสำรวจในประเทศสหรัฐอเมริกา เกี่ยวกับเรื่องของสี ว่าสีใดที่สะดุดตาผู้ดูมากที่สุด ผลปรากฏว่าความสะดุดตาของสี มีตามลำดับดังนี้ สีส้ม 21.4% สีแดง 18.6% สีน้ำเงิน 17.0% สีดำ 13.4% สีเขียว 12.6% สีเหลือง 12.0% สีม่วง 5.5% และสีเทา 0.7% จะเห็นได้ว่าสีส้มและสีแดงสะดุดตามากที่สุด และมากกว่าสีเหลืองซึ่งที่จริงแล้วน่าจะสะดุดตาไม่น้อย อย่างไรก็ตามอาจจะขึ้นอยู่กับรสนิยม และวัตถุประสงค์การใช้สี ดังนี้

1) เมื่อต้องการความสงบและการพักผ่อนจะใช้ สีฟ้า และสีเขียว

2) เมื่อต้องการความสำคัญจะใช้ สีม่วง สีแดงอมุ่น สีขาว สีเหลือง สีทองคำ และสีดำ

3) เมื่อต้องการความงาม จะใช้สีซึ่งเข้ากันอย่างกลมกลืนและสมดุล

นอกจากนี้การตลาดยังมีลักษณะพิเศษของตน โดยขึ้นอยู่กับรสนิยม เช่น คนผิวดำไม่นิยมสีน้ำตาลไหม้แต่จะชอบสีเหลือง ชาวตะวันออกชอบสีสดใสสว่าง เป็นต้น

สีที่จะใช้กับผลิตภัณฑ์อาหารส่วนใหญ่จะเป็นสีส้ม สีเหลืองอ่อน สีแดงสด สีเขียวอ่อน สีน้ำตาลอ่อน และสีน้ำตาล สำหรับเครื่องดื่มจะใช้สีเหลืองปนน้ำตาล สีเหลืองแดง หรือสีเขียวปนฟ้า เป็นต้น

สีน้ำตาล เป็นสีที่ให้ความรู้สึกขึงขังและมีประโยชน์ ให้ความรู้สึกของความสมบูรณ์ของชีวิตและงานประจำ

สีส้ม เป็นสีที่ให้ความรู้สึกถึงรัศมี และแสดงออกยิ่งกว่าสีแดง เป็นสีที่ให้ความรู้สึกเคลื่อนไหว อบอุ่น ไม่ปลอดภัย เช่น ไฟที่กำลังไหม้อยู่ในเตาผิง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สีฟ้าหรือสีน้ำเงิน เป็นสีสันที่ลึกซึ้งแสดงถึงความเป็นชาย ให้ความรู้สึกพักผ่อน ให้ความรู้สึกเป็นผู้ใหญ่ แต่ก็ยังให้ความทรงจำในวัยเด็ก เป็นสีที่ให้ชีวิตชีวาแต่ไม่เท่ากับสีแดง ขณะที่เป็นสีที่เงียบแต่ไม่เท่ากับสีเขียว สีอ่อนจะดึงดูดน้อยกว่าสีเข้ม การมองให้ความรู้สึกสดชื่น สะอาด โดยเฉพาะเมื่อรวมกับสีขาว

สีน้ำทะเล (turquoise) ให้พลังงานดังเช่นไฟ แต่เป็นไฟเย็นที่มีความสดชื่นดังน้ำในทะเลสาบ

สีเหลือง เป็นสีที่มีรัศมีที่สุด เป็นสีสว่างและมีเสียงดัง เป็นความอ่อนวัย ตรงกันข้ามกับสีฟ้า สีเหลืองทองให้ความรู้สึกมีชีวิตชีวา ขณะที่สีเหลืองแกมเขียวให้ความรู้สึกของความไม่สบาย แต่เมื่อผสมกับสีแดงจะทำให้สบายตา ให้ความอบอุ่น ความพอใจ ดังเช่น สีเหลืองทองของทุ่งนา

สีม่วง เป็นสีที่แสดงถึงความเป็นกลาง และความคิดด้านอภินิหาร ซ่อนไว้ซึ่งความอิจฉา ความเศร้าโศก แต่เต็มไปด้วยความภาคภูมิ สง่างาม

สีดำ เป็นสีที่แสดงถึงความมืดและอึดอัด มักจะเป็นสัญลักษณ์ของความหมดหวังและความตาย มีคุณลักษณะของความสิ้นหวังหมดโอกาส ความเงียบที่ไม่มีอนาคต ให้มีความรู้สึก เป็นกลุ่มก้อนที่แข็งแรง ให้ความรู้สึกของความสง่างาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีผิวมัน

สีขาว เป็นสีที่แสดงออกถึงความบริสุทธิ์ โดยลักษณะของสีขาวมักจะก่อให้เกิดความรู้สึกของความอ้างว้างไม่มีจุดจบ แต่ก็ให้ความรู้สึกสดชื่น และความรู้สึกของความสะอาดเมื่อใช้กับสีน้ำเงิน

สีเทา ไม่มีคุณลักษณะเฉพาะตัวเหมือนกับสีขาว หรือให้ความรู้สึกในทางเข้มแข็งเหมือนสีดำ แต่แสดงถึงความเป็นกลาง เป็นลักษณะของการไม่ตัดสินใจ ไม่มีพลังงาน สีเทาอ่อนให้ความรู้สึกกลัว

สีเขียว เป็นสีที่เงียบที่สุด ไม่เอนเอียงไปทางใด สีเขียวจากธรรมชาติจึงแสดงออกถึงความหวังใหม่ของชีวิตใหม่ ถ้ารวมกับสีเหลืองจะแสดงออกถึงพลังงานและแสงสว่าง แต่ถ้ารวมกับสีน้ำเงินจะดูเชื่องช้าเลื่อนลอย ไม่ว่าจะเป็นสีอ่อนหรือสีเข้ม สีเขียวยังให้คุณสมบัติที่ไม่แตกต่าง คือ ความเงียบ

สีแดง เป็นสีที่แสดงถึงความแข็งแรงมีชีวิตชีวา มีลักษณะเข้มแข็งและปราดเปรียว ให้ความรู้สึกที่สง่างามและมีเสน่ห์ เป็นสีร้อน สีแดงจะสะดุดตาเมื่อแรกเห็นทุกคนจะต้องมอง แต่ละโทนสีของสีแดงยังมีคุณสมบัติเฉพาะตัว เช่น สีแดง (scarlet) ให้ความรู้สึกมั่งคั่งมีอำนาจและสง่างาม ส่วนสีแดงปานกลางให้ความรู้สึกถึงพลังงานการเคลื่อนไหวและความต้องการ สามารถเลือกโทน (shade) สีแดงมาใช้โดยที่ให้ความรู้สึกเบิกบานมีชีวิตชีวา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สีชมพู เป็นสีที่ให้ความรู้สึกถึงความอ่อนหวาน เอียงอาย โรแมนติก แต่ขาดความมีชีวิตชีวา เป็นลักษณะของผู้หญิงและความรัก ความอ่อนโยน และมีเสน่ห์

การใช้สีที่เหมาะสม ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการออกแบบบรรจุภัณฑ์ ดังที่ Meyers and Gerstman (2005 : 49) ได้กล่าวว่าไม่มีส่วนใดของบรรจุภัณฑ์ ที่จะสามารถมีอิทธิพลต่อการรับรู้ได้ดีเท่ากับสีของบรรจุภัณฑ์ ดังเช่น การใช้สีโทนมืดบนบรรจุภัณฑ์ของกาแฟ ซึ่งแสดงถึงความมีคุณค่า คุณภาพ ความอบอุ่น การใช้โทนสีสว่างบนบรรจุภัณฑ์นมแสดงให้เห็นถึงความมีสุขภาพที่ดี สะอาด บริสุทธิ์ การใช้สีแดง สีเหลือง และสีส้ม เพื่อต้องการแสดงถึงความสนุกสนาน รื่นเริง การใช้สีสันที่ดูสะดุดตาบนบรรจุภัณฑ์ของเล่นเด็ก เพื่อสร้างความตื่นเต้นและการรับรู้ในพัฒนาการที่ดีของเด็ก

นอกจากนั้นสีของบรรจุภัณฑ์ ยังถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ในการแยกประเภทของผลิตภัณฑ์ต่างๆ ตามลักษณะการใช้งาน ซึ่งสีบนฉลากอาหารแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของอาหารแต่ละประเภท หรือใช้ในการแยกผลิตภัณฑ์หนึ่งออกจากผลิตภัณฑ์ชนิดอื่นๆ ได้ อีกทั้งสีของบรรจุภัณฑ์ ยังได้ถูกนำมาใช้ในการสร้างเอกลักษณ์ ในการจดจำในตัวสินค้าได้เป็นอย่างดี

2.4.3.4 ตราสินค้า (branding)

หลักการสำคัญอีกอย่างหนึ่งในการออกแบบบรรจุภัณฑ์ คือในเรื่องของทฤษฎีตราสินค้า ซึ่งเป็นกลยุทธ์ทางการตลาดวิธีหนึ่ง ที่ประกอบด้วยการนำสินค้าที่เห็นอยู่ทั่วๆ ไป ซึ่งไม่มีความแตกต่างจากสินค้าของคู่แข่ง แต่เพิ่มคุณค่าพิเศษลงไปที่สินค้า แล้วสร้างภาพพจน์ของสินค้าด้วยการตั้งชื่อ การใช้บรรจุภัณฑ์และการโฆษณา เพื่อส่งเสริมภาพพจน์ที่ดีให้กับตัวสินค้านั้นๆ โดยทำการแยกประเภทของสินค้า และเจาะกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน เพื่อขยายตลาดให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

ตราสินค้า หมายถึง สิ่งที่ผู้ซื้อจดจำได้ และทำการเลือก ณ จุดขาย เมื่อนำตราสินค้ามาใช้บนบรรจุภัณฑ์ จะแสดงให้เห็นถึงภาพพจน์ของบรรจุภัณฑ์นั้นๆ ที่บรรจุสินค้าอยู่ภายใน ซึ่งตราสินค้ามิได้มีความหมายเฉพาะตราอย่างเดียว แต่รวมถึงรูปทรง โครงสร้าง และการออกแบบทั้งหมดของบรรจุภัณฑ์ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า total branding

การสร้างตราสินค้าจนเป็นที่ยอมรับแก่กลุ่มเป้าหมาย เป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลาและเงินทุนพอสมควร หากสามารถสร้างตราสินค้าจนเป็นที่ยอมรับได้แล้ว ตราสินค้าจะเป็นสินทรัพย์ที่ประเมินค่ามิได้ขององค์กรนั้นๆ เนื่องจากผู้ซื้อที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย จะมีความซื่อสัตย์และเชื่อถือในตราสินค้านั้นๆ (brand loyalty)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

การสร้างภาพพจน์ของบรรจุภัณฑ์และตัวสินค้า นับว่าเป็นงานที่ยากที่สุดในการออกแบบตราสินค้า ซึ่งภาพพจน์ของบรรจุภัณฑ์ที่สร้างขึ้น จะต้องทำให้กลุ่มเป้าหมายจดจำได้ง่าย (recognition) จึงทำให้การออกแบบตราสินค้า จำเป็นต้องมีอุปกรณ์ของตราสินค้ามาช่วย นอกเหนือจากสัญลักษณ์ทางการค้า ยังต้องมีชื่อและรูปภาพประกอบด้วย จะเห็นได้ว่าตราสินค้าเป็นที่รวมสิ่งที่มีคุณค่า (set of values) ของตัวบรรจุภัณฑ์ ไว้ในความทรงจำของกลุ่มเป้าหมาย ตราสินค้าที่ดีจะสื่อให้ทราบถึง กลุ่มผู้บริโภคสินค้า ช่องทางการจัดจำหน่ายของสินค้า และความรู้สึกที่มีต่อบรรจุภัณฑ์ สืบเนื่องจากตราสินค้ามีหน้าที่ทำให้ผู้ซื้อหรือกลุ่มเป้าหมาย สามารถจดจำสินค้าได้ โดยมีสัญลักษณ์ทางการค้า และการออกแบบกราฟิก ผนวกอยู่บนบรรจุภัณฑ์

ตราสินค้าที่ใช้กับสินค้าชนิดใดชนิดหนึ่ง ในสัญลักษณ์ทางการค้าจะเป็นเครื่องหมายตัวแทนขององค์กร หากกิจกรรมทางด้านการตลาดกำหนดว่า จะต้องมีการออกแบบบรรจุภัณฑ์ใหม่ ตราสินค้าจะได้รับการออกแบบใหม่ไปด้วย แต่สัญลักษณ์ทางการค้าส่วนใหญ่จะยังคงเหมือนเดิม แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้ว สัญลักษณ์ทางการค้าอาจจะมีการออกแบบหรือเปลี่ยนแปลงใหม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพบว่าไม่ทันสมัย และไม่สามารถสร้างความประทับใจได้ (ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ, 2541 : 187-189)

2.4.3.5 สรีระในการอ่านและประสาทสัมผัส

ขั้นตอนความประทับใจในบรรจุภัณฑ์ จะเกิดในระยะไม่เกิน 3 เมตร ซึ่งเป็นระยะที่กลุ่มเป้าหมายเริ่มอ่านได้ว่า เป็นสินค้าอะไร ผลิตโดยใคร ซึ่งส่วนประกอบในการออกแบบที่สำคัญ คือ จุดเด่นของสินค้าที่เรียกว่า unique selling point ซึ่งบรรจุภัณฑ์พยายามจะอวดและเชิญชวน ให้ติดตามรายละเอียดบนบรรจุภัณฑ์ ด้วยการหยิบขึ้นมาพิจารณาเปรียบเทียบ (ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ, 2541 : 192)

การเปรียบเทียบหารายละเอียดเพื่อความมั่นใจ ในการตัดสินใจซื้อหรือไม่ซื้อนั้นจะเกิดในระยะไม่เกิน 1 เมตร ดังภาพที่ 2.62 ระยะนี้เกิดขึ้นที่ระยะประมาณ 20 เซนติเมตร คือ ระยะที่กลุ่มเป้าหมายจะหยิบบรรจุภัณฑ์ขึ้นมาศึกษาเปรียบเทียบและตัดสินใจ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

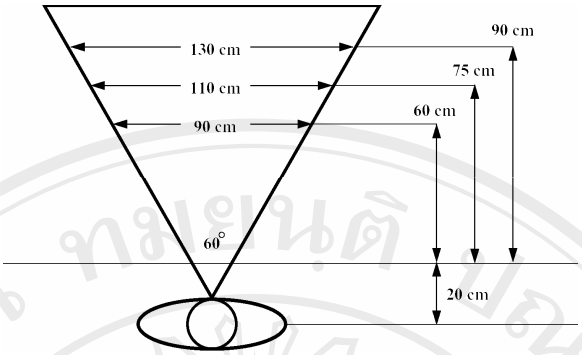

ภาพที่ 2.62 แสดงความกว้างที่มองเห็นในแต่ละระยะจากหิ้ง

แหล่งที่มา : Lee, T.L., “Visual Design Part I_Point, Line, Plane” 1992, p.24

ที่มาอ้างใน : ปุ่นและสมพร คงเจริญเกียรติ (2541 : 192)

1) สรีระในการอ่าน ณ จุดขาย

ผลการศึกษาสรีระในการอ่านของคนพบว่า การอ่านรายละเอียดบนบรรจุภัณฑ์ที่อยู่บนหิ้ง โดยเฉลี่ยจะอยู่ที่ระยะห่างไม่เกิน 1 เมตร หรือประมาณ 90 เซนติเมตร โดยสายตาจะกวาดอ่านไปตามแนวราบ หรือแนวของหิ้งชั้นในระยะประมาณ 130 เซนติเมตร ซึ่งผลการศึกษาการอ่านในแนวดิ่งพบว่า ระดับความสูงที่สายตาให้ความสนใจมากที่สุด อยู่ที่ระดับความสูงจากพื้นประมาณ 110 เซนติเมตร หิ้งชั้นที่อยู่สูงจากพื้นตั้งแต่ระดับ 60 เซนติเมตร ถึง 125 เซนติเมตร จะเป็นหิ้งชั้นที่ได้รับความสนใจมากกว่าหิ้งชั้นในระดับความสูงอื่นๆ โดยโอกาสที่สินค้าจะถูกหยิบจากชั้นที่มีสินค้าวางอยู่ ในระดับความสูงที่ 93-100 เซนติเมตร จากพื้นจะมีมากที่สุด รองลงมา คือหิ้งชั้นที่สูงจากพื้น 120-145 เซนติเมตร ซึ่งจากระยะดังที่กล่าวมานั้น เป็นหน้าที่ของผู้ออกแบบบรรจุภัณฑ์ ที่จะต้องออกแบบส่วนประกอบของบรรจุภัณฑ์ต่างๆ เช่น ชื่อ ตราสินค้า เป็นต้น เพื่อให้ดึงดูดความสนใจของผู้ซื้อ นอกจากนั้น การจัดตำแหน่งของส่วนประกอบการออกแบบบรรจุภัณฑ์ โดยเรียงตามลำดับก่อนหลังว่าจะไว้ที่จุดไหน บนบรรจุภัณฑ์ในแต่ละด้าน รวมทั้งจะต้องเข้าใจถึงสรีระการอ่านของสายตาคน เมื่อเพ่งมองสิ่งของใดๆ ในระยะไม่เกิน 1 เมตร

2) สรีระในการอ่านบรรจุภัณฑ์

ผลการทดลองโดยใช้อุปกรณ์วัดการเคลื่อนไหวของสายตาคนพบว่า คนส่วนใหญ่มีการเคลื่อนไหวของลูกนัยน์ตาในการอ่านคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ

- เมื่อสายตาเริ่มเพ่งจากจุดเริ่มต้น จุดใดจุดหนึ่งเหมือนๆ กัน สายตาจะเริ่มอ่านจากทางซ้ายมือขึ้นสู่ข้างบน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

- การกวาดสายตา จะเริ่มกวาดจากทางด้านซ้ายมือไปยังด้านขวามือในแนวตามเข็มนาฬิกา

- สายตาจะเสาะหาจุดสิ้นสุดในการอ่าน ซึ่งโดยส่วนใหญ่มักจะเป็นทางขวามือข้างล่าง

จุดสำคัญที่จะดึงให้กลุ่มเป้าหมายอ่านได้ครบวงจร ก่อนละสายตาไปที่อื่น คือ เมื่อสรีระการอ่านจากจุดที่ 1 มาถึงจุดที่ 3 พบว่าไม่มีอะไรน่าสนใจนัก สายตาจะกวาดออกนอกตัวบรรจุภัณฑ์ ด้วยเหตุนี้จุดที่ 4 จึงเป็นจุดสำคัญ ที่จะดึงความสนใจของคนอ่านให้มีโอกาสอ่านข้อมูลได้ครบจนถึงจุดที่ 5 ดังภาพที่ 2.63

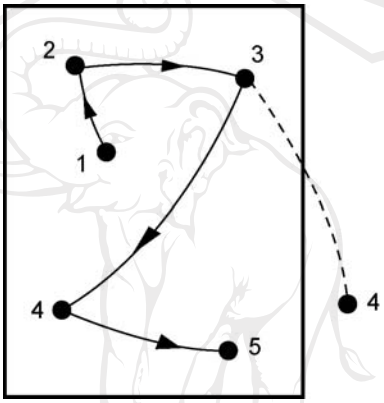

ภาพที่ 2.63 การเคลื่อนไหวของสายตาในการอ่าน

แหล่งที่มา : Teng, L.S. “Package Design_Package Design in Current Consumer Goods” 1987, p.24 ที่มาอ้างใน : ปุ่นและสมพร คงเจริญเกียรติ (2541 : 194)

2.4.4 ข้อกำหนดและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับบรรจุภัณฑ์

ปัจจุบันกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับบรรจุภัณฑ์ในประเทศไทย ส่วนใหญ่เป็นกฎหมายสำหรับคุ้มครองผู้บริโภคไม่ให้ถูกเอาเปรียบจากผู้ผลิต อาทิเช่น พระราชบัญญัติมาตราชั่งตวงวัด พระราชบัญญัติอาหาร พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้บริโภค ส่วนพระราชบัญญัติอุตสาหกรรม เป็นกฎหมายที่ช่วยยกระดับมาตรฐานของอุตสาหกรรมอาหาร เพื่อควบคุมผู้ประกอบการแปรรูปอาหารให้ผลิตอาหารที่มีคุณภาพไม่ต่ำกว่าที่ระบุไว้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.5 บรรจุภัณฑ์กล่องกระดาษลูกฟูก (corrugated paperboard boxes)

2.5.1 คำนิยามที่เกี่ยวข้องกับกล่องกระดาษลูกฟูก

ตามมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม เลขที่ มอก.550-2528 ได้ให้คำนิยามไว้ดังนี้ (สำนักงานมาตรฐานอุตสาหกรรม, 2543 : 2)

- กระดาษทำลูกฟูก (corrugating medium) หมายถึง กระดาษที่นำมาขึ้นลอนเป็นกระดาษลูกฟูก

- กระดาษลูกฟูก (corrugated medium) หมายถึง กระดาษทำลูกฟูกที่ขึ้นลอนแล้ว ประกอบเป็นชั้นกลางระหว่างกระดาษทำผิวกล่องของแผ่นกระดาษลูกฟูก

- กระดาษทำผิวกล่อง (linerboard or facing) หมายถึง กระดาษที่ใช้ประกบกระดาษลูกฟูก มีผิวเรียบสม่ำเสมอ ติดกาวได้ดี และเหมาะแก่การพิมพ์

- แผ่นกระดาษลูกฟูก (corrugated fiberboard) หมายถึง กระดาษที่ประกอบด้วยกระดาษลูกฟูกอย่างน้อย 1 แผ่น ประกบด้วยกระดาษทำผิวกล่องอย่างน้อย 2 แผ่น

- ลอนลูกฟูก (flute or corrugation) หมายถึง ส่วนโค้งขึ้นลงเป็นคลื่นของกระดาษลูกฟูก

- กล่องกระดาษลูกฟูก (corrugated fiberboard box) หมายถึง ภาชนะบรรจุคงรูป มีฝาปิด ทำขึ้นด้วยแผ่นกระดาษลูกฟูก

2.5.2 กระดาษลูกฟูก

กระดาษลูกฟูกสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท ตามจำนวนชั้นของกระดาษ ดังนี้ (ประชิด ทิณบุตร, 2531 : 48-49)

1) กระดาษลูกฟูก 2 ชั้น หรือกระดาษลูกฟูกหน้าเดียว (single faces corrugated) ประกอบด้วยลอนลูกฟูก 1 ลอน ปะติดกับกระดาษทำผิวกล่อง 1 แผ่น เนื่องจากสามารถพับม้วนงอได้ง่าย จึงเหมาะสำหรับห่อหุ้มป้องกันการแตกหักได้ดี

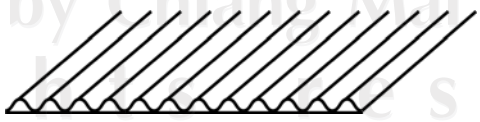

ภาพที่ 2.64 กระดาษลูกฟูก 2 ชั้น
ที่มา : ประชิด ทิณบุตร (2531 : 48)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2) กระดาษลูกฟูก 3 ชั้น หรือกระดาษลูกฟูกสองหน้า (single wall or double faced corrugated) ประกอบด้วยลอนลูกฟูก 1 ลอน ปะติดกับกระดาษทำผิวกล่อง 2 แผ่น ทั้งสองด้านของลอน B และลอน C มักใช้กันมากในการทำกล่องเพื่อการขนส่ง ส่วนลอน E มักใช้กับกล่องไดคัทหรือกล่องลูกฟูกขนาดเล็ก

ภาพที่ 2.65 กระดาษลูกฟูก 3 ชั้น
ที่มา : ประชิด ทิณบุตร (2531 : 49)

3) กระดาษลูกฟูก 5 ชั้น (double wall corrugated) ประกอบด้วยกระดาษ 5 ชั้น ชั้นหนึ่ง สาม ห้า เป็นกระดาษทำผิวกล่อง ส่วนชั้นที่สองและสี่ เป็นลอนลูกฟูกมักใช้ลอน A ผสมกับลอน B เป็นส่วนมาก

ภาพที่ 2.66 กระดาษลูกฟูก 5 ชั้น
ที่มา : ประชิด ทิณบุตร (2531 : 49)

4) กระดาษลูกฟูก 7 ชั้น (triple wall corrugated) ประกอบด้วยกระดาษ 7 ชั้น ชั้นที่หนึ่ง สาม ห้าและเจ็ด เป็นกระดาษทำผิวกล่อง ส่วนชั้นที่สอง สี่ หก เป็นลอนลูกฟูก มักใช้ลอน A ผสมกับลอน B เป็นส่วนมาก

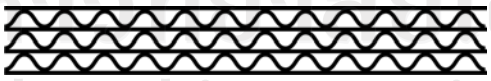

ภาพที่ 2.67 กระดาษลูกฟูก 7 ชั้น
ที่มา : ประชิด ทิณบุตร (2531 : 49)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

กระดาษลูกฟูกสามารถนำมาใช้เป็นวัสดุกันกระแทกได้ โดยเฉพาะกระดาษลูกฟูก 3 ชั้น มักนิยมใช้เป็นแผ่นรองหรือแผ่นแยก และแผ่นกั้นหรือไส้กล่อง เพื่อที่จะเก็บหรือยึดผลิตภัณฑ์ให้อยู่กับที่ในบรรจุภัณฑ์ สำหรับกระดาษลูกฟูก 2 ชั้น นิยมใช้เป็นกระดาษห่อ แต่

เนื่องจากมีความสามารถในการรับแรงกระแทกจำกัด จึงไม่สามารถคืนตัวกลับสู่สภาพเดิมหลังจากมีการกระแทก และเปื่อยง่ายเมื่อดูดซับความชื้นแล้ว

2.5.3 แผ่นกระดาษลูกฟูก

แผ่นกระดาษลูกฟูกสามารถแบ่งออกได้ 3 ประเภท ดังนี้ (สำนักงานมาตรฐานอุตสาหกรรม, 2543 : 2)

1) แผ่นกระดาษลูกฟูก 1 ชั้น (single wall) หมายถึง แผ่นกระดาษลูกฟูกที่ประกอบด้วยกระดาษลูกฟูก 1 แผ่น ทากาวแล้วปิดทับด้วยกระดาษทำผิวกล่องทั้ง 2 ด้าน

2) แผ่นกระดาษลูกฟูก 2 ชั้น (double wall) หมายถึง แผ่นกระดาษลูกฟูกที่ประกอบด้วยกระดาษลูกฟูก 2 แผ่น และกระดาษทำผิวกล่อง 3 แผ่น

3) แผ่นกระดาษลูกฟูก 3 ชั้น (triple wall) หมายถึง แผ่นกระดาษลูกฟูกที่ประกอบด้วยกระดาษลูกฟูก 3 แผ่น และกระดาษทำผิวกล่อง 4 แผ่น

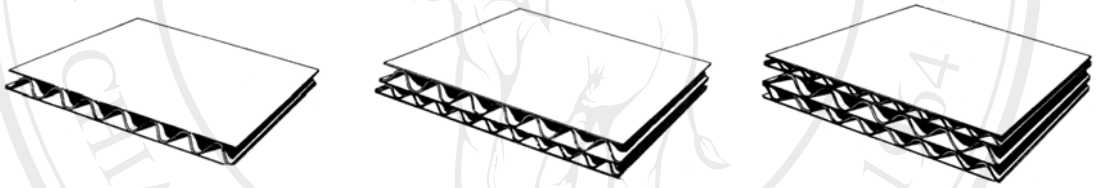

แผ่นกระดาษลูกฟูก 1 ชั้น แผ่นกระดาษลูกฟูก 2 ชั้น แผ่นกระดาษลูกฟูก 3 ชั้น

ภาพที่ 2.68 แผ่นกระดาษลูกฟูก
ที่มา : สำนักงานมาตรฐานอุตสาหกรรม (2543 : 3)

คุณสมบัติของแผ่นกระดาษลูกฟูกที่ควรระวัง คือ ความสามารถในการดูดและคายความชื้นสู่บรรยากาศ เมื่อแผ่นกระดาษดูดความชื้นเข้ามาเยื่อกระดาษจะขยายตัวออก และเมื่อคายความชื้นออกสู่บรรยากาศกระดาษจะหดตัว ในช่วงความชื้นสัมพัทธ์ 0%-90% แผ่นกระดาษลูกฟูกสามารถเปลี่ยนมิติหรือความยาวในทิศตามแนวเครื่องจักร (MD หรือ machine direction) ได้มากถึง 0.8% ส่วนในทิศแนวตั้งฉากของแนวกระดาษที่วิ่งออกจากเครื่อง (CD หรือ cross machine direction) จะสามารถแปรเปลี่ยนมิติหรือความกว้างได้สูงถึง 16%

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.5.4 ลอนลูกฟูก

โดยทั่วไปลอนลูกฟูกที่ใช้แบ่งเป็น 4 ชนิด คือ ลอนเอ (A-flute) ลอนบี (B-flute) ลอนซี (C-flute) และลอนอี (E-flute) ซึ่งลอนลูกฟูกแต่ละชนิดจะมีขนาดลอนที่แตกต่างกัน ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2.2 ขนาดของลอนลูกฟูกแต่ละชนิด

ชนิดของลอนลูกฟูก	จำนวนลอนต่อความยาวเป็นเมตร	ความสูงของลอน (มิลลิเมตร)	อัตราส่วนของความยาวของกระดาษลูกฟูกต่อความยาวของกระดาษผิวกล่อง
ลอน A	108 – 118	4.7	1.55
ลอน B	154 – 164	2.5	1.36
ลอน C	127 – 138	3.6	1.42
ลอน E	295	1.1	1.30

ที่มา : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2542 : 89)

การเรียกโครงสร้างของลอนกระดาษลูกฟูก จะเรียกตามน้ำหนักของกระดาษ เป็นกรัมต่อตารางเมตร และต่อด้วยประเภทของลอน ดังในตารางที่ 2 ตัวอย่างเช่น 150/112C/125 หมายความว่า แผ่นกระดาษลูกฟูกนี้ประกอบด้วย

กระดาษทำผิวกล่องข้างนอก = 150 กรัมต่อตารางเมตร

ลอนลูกฟูก = 112 กรัมต่อตารางเมตร เป็นลอน C

กระดาษทำผิวกล่องข้างใน = 125 กรัมต่อตารางเมตร

การเลือกลอนลูกฟูกให้เหมาะกับกล่องกระดาษลูกฟูกนั้น ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการนำไปใช้ โดยลอน A จะมีขนาดใหญ่ที่สุด ตามด้วยลอน C ลอน B และลอน E ตามลำดับ ลอนที่นิยมใช้มากที่สุด คือ ลอน B และลอน C ลอน A ซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดจะทำให้แผ่นกระดาษลูกฟูกมีความหนาสูงที่สุด ซึ่งส่งผลให้มีความสามารถในการต้านแรงเรียงซ้อนกันได้สูง ส่วนลอน B เหมาะสำหรับใช้รับแรงที่มากระทบกระแทก จากภายนอกหรือทางการพิมพ์ ลอน E ไม่ค่อยนิยมใช้เป็นบรรจุภัณฑ์ขนส่ง แต่มักใช้แทนกล่องกระดาษแข็ง ที่บรรจุใส่สินค้าที่มีน้ำหนักเพื่อการป้องกันเป็นพิเศษ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2542 : 88-89) ซึ่งคุณสมบัติของลอนลูกฟูกในการใช้งานสรุปไว้ในตารางที่ 3

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ตารางที่ 2.3 การเปรียบเทียบคุณสมบัติของลอนกระดาษลูกฟูก

คุณสมบัติ	ลอน A (ใหญ่)	ลอน B (เล็ก)	ลอน C (กลาง)	ลอน E (จิ๋ว)
การรับแรงในการเรียงซ้อน (Compression)	ดีมาก	พอใช้	ดี	เลว
คุณภาพในการพิมพ์	เลว	ดี	พอใช้	ดีมาก
คุณภาพในการอัดตัด (Die Cut)	เลว	ดี	พอใช้	ดีมาก
ความต้านทานต่อการทิ่มทะลุ (Puncture)	ดี	พอใช้	ดีมาก	เลว
การใช้งานในการเก็บคงคลัง	ดีมาก	ดี	พอใช้	เลว
การทับเส้น / การพับ	เลว	ดี	พอใช้	ดีมาก
การป้องกันการสั่นและกระแทก	ดีมาก	พอใช้	ดี	เลว
การดันทะลุ	เลว	ดี	พอใช้	พอใช้

ที่มา : ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ (2541 : 49)

2.5.5 กล่องกระดาษลูกฟูก

กล่องกระดาษลูกฟูกเป็นบรรจุภัณฑ์ที่มีปริมาณการใช้สูงสุด เนื่องจากมีน้ำหนักเบา และสามารถออกแบบให้มีขนาด รูปทรง ความแข็งแรงได้ตามต้องการ นอกจากนี้ยังสามารถพิมพ์ข้อความหรือรูปภาพบนกล่องให้สวยงาม เพื่อดึงดูดใจให้ผู้ซื้อและเพื่อแจ้งข้อมูลสินค้าได้อีกด้วย

โดยทั่วไปกล่องกระดาษลูกฟูกจะทำหน้าที่เพื่อการขนส่ง แต่ยังสามารถออกแบบเพื่อการขายปลีกได้ โครงสร้างของกล่องกระดาษลูกฟูกขึ้นอยู่กับ จำนวนแผ่นกระดาษลูกฟูก ส่วนประกอบของกระดาษ ชนิดของลอน รูปแบบของกล่อง ขนาดของกล่อง รอยต่อของกล่อง และการปิดฝากล่อง ในการออกแบบต้องคำนึงถึง คุณสมบัติของสินค้า และสภาพการใช้งาน หากสินค้าเป็นประเภทที่สามารถรับน้ำหนักกดทับได้ หรือรับได้เพียงเล็กน้อย เช่น ผัก ผลไม้สด อาหารบรรจุในขวดหรือถุงพลาสติก ควรจะกำหนดคุณภาพของกล่อง ด้วยค่าของการต้านแรงกดของกล่อง โดยพิจารณาจากสภาพการลำเลียงขนส่งและเก็บรักษาควบคู่กันไป

ปัจจุบันนิยมใช้กล่องกระดาษลูกฟูกบรรจุผลผลิตผลทางการเกษตร เช่น ผัก และผลไม้สด รวมถึงมีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาและปรับปรุงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกล่องบรรจุผลไม้สดเพื่อการส่งออก เพื่อให้เหมาะสมกับผักและผลไม้แต่ละชนิด ทำให้สะดวกแก่การลำเลียงขนส่ง การเก็บในคลังสินค้า การรักษาคุณภาพสินค้า และความสวยงามเมื่อวางขาย ทั้งในซุปเปอร์-มาร์เกตและตลาดทั่วไป ทำให้เป็นที่รู้จักและยอมรับในตลาดต่างประเทศมากขึ้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

มิติของกล่องกระดาษลูกฟูก จะเรียกมิติที่ยาวที่สุดของบริเวณที่เปิดเป็นความยาว และด้านถัดมาเป็นความกว้าง และด้านที่เหลือเป็นความสูงหรือความลึก ซึ่งกล่องลูกฟูกจะวัดมิติภายในของกล่อง ดังแสดงในภาพที่ 70

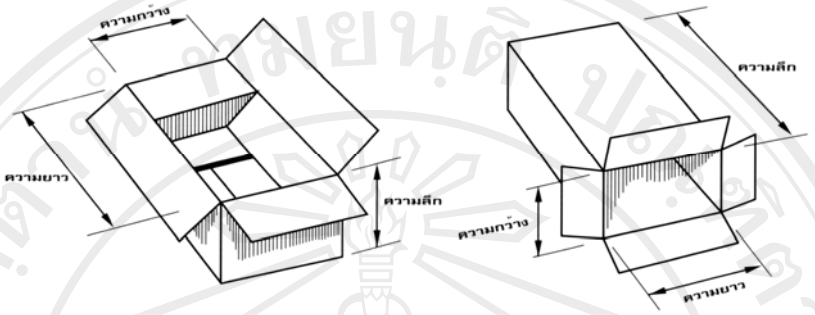

ภาพที่ 2.69 ขนาดของกล่องลูกฟูกจะวัดมิติภายในโดยเริ่มจากด้านยาว กว้าง และสูง

ที่มา : ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ (2541 : 49)

รูปแบบของกล่องลูกฟูก แบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1) กล่องประเภทดั้งเดิม (conventional box) เป็นกล่องที่ผลิตโดยการใช้ลูกกลิ้งในการทับเส้นและเซาะร่องให้เป็นกล่อง ซึ่งใช้ต้นทุนในการผลิตต่ำและเป็นที่นิยมมากที่สุด กล่องประเภทนี้มีหลายแบบ แต่ที่นิยมมากที่สุด คือแบบ 0201 หรือ RSC (regular slotted container) ดังในภาพที่ 71 กล่อง RSC นี้มีความกว้างของกล่อง และมีลิ้นทางด้านซ้าย ที่เรียกว่า manufacturing joint ซึ่งต่อกับอีกด้านของตัวกล่อง โดยใช้กาวติดหรือเย็บด้วยตะเข็บลวด หากกล่องประเภทนี้มีอัตราส่วน ความยาว : ความกว้าง : ความสูง ใกล้เคียงกับอัตราส่วน 2 : 1 : 1 มากเท่าไร จะทำให้มีการใช้พื้นที่ผิวของกระดาษน้อยมากเท่านั้น

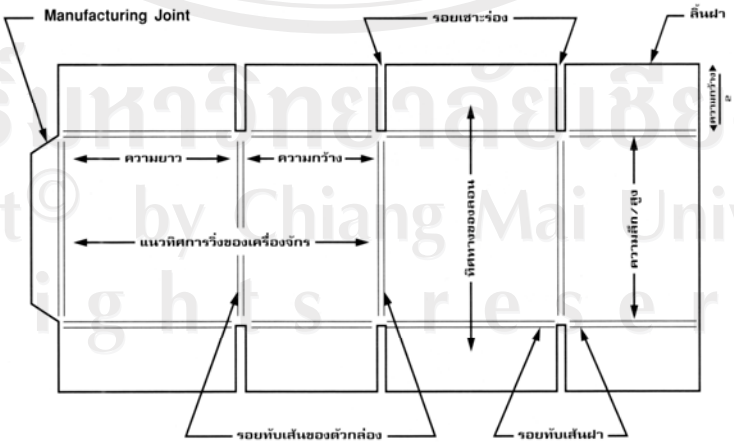

ภาพที่ 2.70 แบบกล่อง RSC (regular slotted container)

ที่มา : ปุ่น และสมพร คงเจริญเกียรติ (2541 : 51)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2) กล่องประเภทอัดตัดขึ้นรูป (die-cut) เป็นกล่องที่ต้องใช้แม่แบบในการอัดขึ้นรูปทีละกล่อง สามารถออกแบบใช้งานได้ตามที่ต้องการ

3) กล่องประเภทออกแบบพิเศษ กล่องประเภทนี้จะประกอบด้วยกระดาษหลายๆ ชั้น เพื่อทำการเสริมความแข็งแรง และป้องกันอันตรายต่างๆ จากการขนส่ง

สำหรับค่ามาตรฐานของกล่องกระดาษลูกฟูกในประเทศไทย ที่กำหนดขึ้นมาใช้จนถึงปัจจุบัน จะใช้ค่ามาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม มอก. 550-2528 ดังแสดงในตารางที่ 4

ตารางที่ 2.4 มาตรฐานในประเทศไทยสำหรับกล่องกระดาษลูกฟูกชั้นเดียว สองชั้น และสามชั้น

ชนิดของแผ่นกระดาษลูกฟูกที่ใช้	น้ำหนักรวมสูงสุด (กิโลกรัม)	มิติรวมสูงสุด (เซนติเมตร)	น้ำหนักรวมของกระดาษผิวกล่องต่ำสุด (กรัม/ตารางเมตร)	ความต้านแรงดันทะลุต่ำสุด (กิโลปาสกาล)	ความต้านแรงทิ่มทะลุต่ำสุด (จูล)
ชั้นเดียว	10	105	265	870	-
	15	135	325	1050	-
	20	160	370	1180	-
	25	175	390	1250	-
	30	190	420	1330	-
	35	210	535	1540	-
สองชั้น	35	210	490	1540	-
	40	225	530	1750	-
	50	245	590	2090	-
	55	255	645	2300	-
	65	280	1120	3280	-
สามชั้น	70	300	960	-	21

หมายเหตุ มิติรวมอาจมีค่ามากกว่าที่กำหนดในตารางที่ 4 ได้ไม่เกินที่คำนวณได้จากสูตร

มิติรวมที่เพิ่มขึ้น เซนติเมตร $= \frac{1}{2}\frac{(A - B)}{A} \times D$

เมื่อ A คือ น้ำหนักรวมสูงสุดที่กำหนดในตารางที่ 4 เป็นกิโลกรัม

B คือ น้ำหนักรวมสูงสุดที่ใช้งานได้ เป็นกิโลกรัม

D คือ มิติรวมสูงสุดตามตารางที่ 4 เป็นเซนติเมตร

ที่มา : สำนักงานมาตรฐานอุตสาหกรรม (2543 : 12)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.5.6 ระบบการพิมพ์กล่องกระดาษลูกฟูก

ระบบการพิมพ์ที่นิยมใช้กันมาก สำหรับบรรจุภัณฑ์ประเภทกล่องกระดาษลูกฟูกมี 2 ระบบ คือ การพิมพ์ระบบออฟเซต และการพิมพ์ระบบเฟล็กโซกราฟี

1) การพิมพ์ระบบออฟเซต

กล่องกระดาษลูกฟูก มีการผลิตตั้งแต่ขนาดเล็กเพื่อบรรจุสินค้าในการขายไปจนถึงขนาดใหญ่เพื่อการขนส่งสินค้า ดังนั้นถ้าเป็นกล่องขนาดใหญ่มากๆ จะเป็นข้อจำกัดของการพิมพ์ออฟเซต ที่เครื่องพิมพ์ยังไม่มีขนาดหน้าตัดใหญ่เท่าเครื่องพิมพ์เฟล็กโซกราฟี การพิมพ์กล่องกระดาษลูกฟูกระบบออฟเซต จะเป็นการพิมพ์แบบพรีพริ้นต์ (preprint) กล่าวคือ โดยทั่วไปจะเป็นการพิมพ์ออฟเซต บนผิวกระดาษทำผิวกล่องชั้นนอกก่อน แล้วจึงนำไปเคลือบติดกับกระดาษลูกฟูกหน้าเดียว จากนั้นนำแผ่นกระดาษลูกฟูกไปผ่านเครื่องผลิตกล่อง เพื่อผลิตเป็นกล่องกระดาษลูกฟูกสำเร็จรูป

2) การพิมพ์ระบบเฟล็กโซกราฟี

การพิมพ์ระบบเฟล็กโซกราฟี สามารถพิมพ์ได้ 2 แบบ คือ แบบพรีพริ้นต์ และแบบโพสต์พริ้น (post print)

1) การพิมพ์เฟล็กโซกราฟีแบบพรีพริ้นต์ เป็นการพิมพ์อย่างต่อเนื่องบนม้วนกระดาษทำผิวกล่องชั้นนอก แล้วนำไปเข้าเครื่องผลิตแผ่นกระดาษลูกฟูก โดยนำเอาม้วนกระดาษทำผิวกล่องที่พิมพ์แล้ว เดินแผ่นพร้อมกับม้วนกระดาษทำลูกฟูก และม้วนกระดาษทำผิวกล่องประกบติดกันเป็นแผ่นกระดาษลูกฟูก จากนั้นจึงนำไปผ่านเครื่องผลิตกล่องต่อไป

2) การพิมพ์เฟล็กโซกราฟีแบบโพสต์พริ้นต์ เป็นการพิมพ์บนแผ่นกระดาษลูกฟูกโดยตรง และเป็นการพิมพ์แบบป้อนแผ่นเท่านั้น เพราะกระดาษแข็งลูกฟูกผลิตเป็นม้วนไม่ได้ จะเกิดรอยปริแตกได้

หากเปรียบเทียบระหว่างการพิมพ์ระบบออฟเซตและการพิมพ์ระบบเฟล็กโซกราฟีสำหรับกล่องกระดาษลูกฟูก จะเห็นว่าการพิมพ์ระบบออฟเซต สามารถใช้พิมพ์งานสีได้คุณภาพดี แต่กระดาษที่ใช้ทำผิวกล่องต้องหนาพอสมควร ถ้ากระดาษที่ใช้ทำผิวกล่องบางเกินไปจะเกิดปัญหาในขั้นตอนของการทำเป็นแผ่นกระดาษลูกฟูก เช่น เกิดการโก่งงอของแผ่นกระดาษลูกฟูก เป็นต้น การพิมพ์ระบบเฟล็กโซกราฟีแบบโพสต์พริ้นต์ เหมาะสำหรับงานพิมพ์ที่ไม่ต้องการคุณภาพมากนัก เช่น การพิมพ์สีเดียวหรือสองสี สำหรับการพิมพ์ระบบเฟล็กโซกราฟีแบบพรีพริ้นต์สามารถพิมพ์งานสีคุณภาพสูงได้ แต่ยังไม่ดีเท่าการพิมพ์ออฟเซต เนื่องจากเป็นการป้อนกระดาษแบบม้วนที่มีความเร็วสูงกว่า จึงช่วยลดเวลาในการผลิตลงได้ อย่างไรก็ตามการพิมพ์ออฟเซตเป็นหมึกพิมพ์ฐานน้ำมัน ขณะที่หมึกพิมพ์เฟล็กโซกราฟีในปัจจุบัน มีการผลิตเป็นหมึกพิมพ์ฐานน้ำที่ไม่ทำลาย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สิ่งแวดล้อม ดังนั้นการพิมพ์เฟล็กโซกราฟีจึงยังเป็นระบบการพิมพ์ ที่นิยมใช้สำหรับการพิมพ์กล่องกระดาษลูกฟูกมาก (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2544 : 220-223)

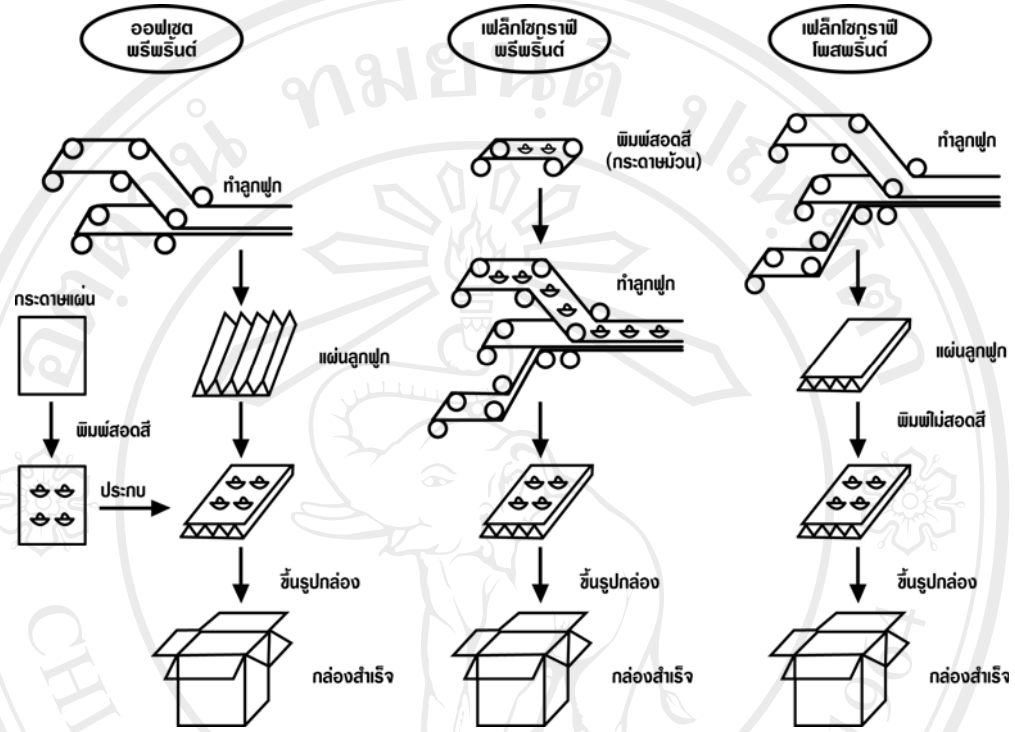

ภาพที่ 2.71 การพิมพ์กล่องกระดาษลูกฟูก ด้วยการพิมพ์ระบบออฟเซตและเฟล็กโซกราฟี
ที่มา : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2544 : 223)

2.6 ข้อมูลผลิตภัณฑ์ส้มเขียวหวานพันธุ์สายน้ำผึ้ง

2.6.1 ความเป็นมาและลักษณะทางกายภาพของส้มเขียวหวาน

ส้มพันธุ์สายน้ำผึ้งจัดอยู่ในกลุ่มส้มเขียวหวาน (*Citrus reticulate* Blanco) มีชื่อสามัญว่า Mandarin หรือ Tangerine เป็นผลไม้เขตร้อน มีถิ่นกำเนิดอยู่ในประเทศจีนและประเทศญี่ปุ่น ส้มเขียวหวานเป็นผลไม้ที่นิยมบริโภคกันทั่วไป ทั้งในรูปผลสดและน้ำส้มคั้น ให้คุณค่าทางโภชนาการสูง ส้มโชกุน หรือส้มพันธุ์สายน้ำผึ้ง หรือเพชรยะลา เป็นส้มที่มีแหล่งกำเนิดในจังหวัดยะลา และได้ชื่อว่า “ส้มโชกุน” เพราะผลส้มพันธุ์นี้มีคุณภาพดีกว่าส้มเขียวหวานหลายๆ ด้าน ซึ่งคุณโท่งหยู เจ้าของสวนได้เปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ของส้มพันธุ์นี้เท่ากับ “โชกุน” แต่กรมวิชาการเกษตรไม่เห็นด้วยกับชื่อนี้ โดยให้เหตุผลว่าส้มพันธุ์นี้เกิดในประเทศไทย จึงควรมีชื่อเป็นไทยมากกว่า จึงมีการประกวดตั้งชื่อพันธุ์ส้มนี้ที่จังหวัดยะลา ได้ชื่อใหม่ว่า “ส้มเพชรยะลา” อันเป็นเกียรติแก่จังหวัดยะลาที่เป็นแหล่งกำเนิด อย่างไรก็ตาม ชื่อใหม่นี้ก็ไม่เป็นที่แพร่หลายเท่ากับชื่อ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ส้มโชกุน ที่เรียกกันมาก่อนหน้านี้ แต่สวนส้มธนาธร อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ได้นำเมล็ดส้มโชกุนมาจากยะลา แล้วมาเพาะเมล็ดเป็นต้นพันธุ์ใหม่ จึงให้ชื่อว่า “ส้มสายน้ำผึ้ง” ความจริงก็เป็นพันธุ์เดียวกัน (ขัตติยา สะละหมัด, 2541)

ส้มพันธุ์สายน้ำผึ้งจัดอยู่ในกลุ่มของส้มเขียวหวาน มีลักษณะของขนาด รูปร่าง ทรงต้น เหมือนกับส้มเขียวหวานมาก ส่วนลักษณะที่แตกต่างไปจากส้มเขียวหวาน คือ ส้มพันธุ์สายน้ำผึ้ง จะมีทรงพุ่มแน่น และต้นสูงชะลูดกว่าส้มเขียวหวาน ลักษณะของกิ่ง ใบ จะตั้งขึ้น (erect form) ส่วนส้มเขียวหวาน กิ่งและใบมีลักษณะห้อยลงมา (weeping form) ใบของส้มพันธุ์สายน้ำผึ้งมีสีเขียวเข้มกว่าส้มเขียวหวาน แต่มีขนาดเล็กว่าเล็กน้อย นอกจากนี้ใบมีกลิ่นหอม ผลส้มพันธุ์สายน้ำผึ้งมีขนาดปานกลาง สีของผลเหมือนกับส้มเขียวหวาน เมื่อผลแก่จัดผิวจะเปลี่ยนเป็นสีเหลืองส้ม เปลือกล่อนปอกได้ง่าย ส่วนของชานจะนิ่ม ซึ่งเป็นลักษณะที่ดีมากของส้มพันธุ์สายน้ำผึ้ง และยังให้น้ำส้มในปริมาณมาก รสชาติเข้มข้นและหวาน

ภาพที่ 2.72 สวนส้มปลูกกันมากแถบอำเภอฝาง
ที่มา : สุดารา สุจฉายา (2543 : 33)

2.6.2 การเก็บเกี่ยวและการคัดขนาด

การเก็บเกี่ยวผลส้มเขียวหวานจะเริ่มเก็บเกี่ยวได้เมื่อผลส้มมีอายุประมาณ 8-9 เดือน นับจากดอกบาน การเก็บเกี่ยวนิยมใช้วิธีปลิดผล โดยใช้มือจับทางใต้ผลขึ้นไป แล้วหักทับตรงบริเวณขั้วผลไปทางด้านใดด้านหนึ่ง ผลจะหลุดออกมาโดยง่าย

สำหรับการซื้อขายจะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงสวน หรือเจ้าของสวนนำออกไปขายยังตลาดกลางเอง ส่วนพ่อค้าเมื่อซื้อผลส้มมาแล้วจะนำมาคัดขนาด เพื่อสะดวกในการกำหนดราคาขายต่อไป การคัดขนาดผลส้มนี้ มีเครื่องมือช่วยให้ได้ขนาดสม่ำเสมอกัน และเป็นมาตรฐานที่ยอมรับ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ของวงการตลาด โดยเครื่องคัดขนาดผลส้มที่นิยมใช้กันมีอยู่ 2 แบบ แบบแรกทำด้วยไม้ และแบบที่สองทำด้วยแผ่นเหล็กบาง มีมอเตอร์ช่วยในการหมุนของช่องคัดขนาดผล ซึ่งจะสามารถทำงานได้เร็วกว่าแบบแรกที่ต้องใช้แรงมือช่วยหมุน ขนาดของผลส้มที่คัดแยกได้จากขนาดของช่องที่แตกต่างกันจะถูกจัดเป็นเบอร์ต่างๆ กัน ทั้งหมด 6 เบอร์ คือ

เบอร์ 3 มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5 เซนติเมตร เป็นผลส้มที่มีขนาดเล็กที่สุด มีราคาต่ำ ซึ่งผู้ซื้อส่วนใหญ่จะนำไปคั้นน้ำทำน้ำส้ม เพื่อบริโภค หรือเพื่อการจำหน่ายอีกรูปหนึ่ง

เบอร์ 2 มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5.5 เซนติเมตร ซึ่งมีขนาดใกล้เคียงกับผลส้มเบอร์ 3

เบอร์ 1 มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 6 เซนติเมตร เป็นผลส้มที่มีขนาดกลาง ผู้บริโภคส่วนใหญ่จะนิยมซื้อไปรับบริโภคผลสด เนื่องจากมีขนาดพอเหมาะกำลังดี อีกทั้งผลมักมีคุณภาพดีด้วย

เบอร์ 0 มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 6.5 เซนติเมตร ขนาดใกล้เคียงกับผลส้มเบอร์ 1 เป็นขนาดที่ผู้บริโภคนิยมเช่นกัน

เบอร์ 00 มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 7 เซนติเมตร ซึ่งเป็นผลส้มที่มีขนาดใหญ่มาก ผู้บริโภคไม่ค่อยนิยม เพราะมีเปลือกค่อนข้างหนา เนื้อฟ่าม รสชาติจืด

เบอร์ 000 ผลส้มที่มีขนาดใหญ่กว่าเบอร์ 00 ขึ้นไป ถือว่าเป็นเบอร์ 000 ทั้งหมด เป็นผลส้มที่มีขนาดใหญ่มากเป็นพิเศษ มีรสชาติคล้ายกับเบอร์ 00 ไม่นิยมบริโภค และมีไม่มากนัก

เมื่อเทผลส้มลงไปบนเครื่องคัดผลส้มจะผ่านจากเบอร์ 3 ส้มที่มีขนาดเล็กจะลงไปในช่องก่อน ผลขนาดที่ใหญ่กว่าก็จะผ่านไปยังเบอร์ 2 เบอร์ 1 ฯลฯ ขนาดที่ใหญ่กว่าเบอร์ 00 ก็จะถือเป็นเบอร์ 000 (นิด ชากังราว, 2544 : 42-44)

2.6.3 การจัดการซื้อขายผลผลิตส้มพันธุ์สายน้ำผึ้ง

ผลจากการศึกษาเรื่อง กลยุทธ์การตลาดของผู้ประกอบการสวนส้มพันธุ์สายน้ำผึ้งในจังหวัดเชียงใหม่ ของ วาสนา สิทธิรังสรรค์ (2544) พบว่าการจัดการซื้อขายผลส้มพันธุ์สายน้ำผึ้งแต่ละสวนมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับการจัดการหลังการเก็บเกี่ยว ซึ่งสามารถจำแนกได้ตามขนาดของกิจการได้ ดังนี้

1) การจัดการของสวนส้มขนาดเล็ก

การจัดการของสวนส้มขนาดเล็กมีการจัดการแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับการรับซื้อของผู้รับซื้อ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แบบคือ การรับซื้อแบบเหมาสวนของพ่อค้าส่งหรือพ่อค้าท้องถิ่น ซึ่งอาจรวมถึงสวนที่มีขนาดใหญ่ด้วย การรับซื้อแบบเหมาสวนนี้ ผู้ประกอบการสวนส้ม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จะเก็บเกี่ยว แล้วนำมาคัดเกรดหรือรวบรวมผลผลิตในท้องถิ่นมาส่งให้กับพ่อค้า การซื้อขายในลักษณะนี้ ผู้รับซื้อจะนำผลผลิตไปจัดการทำความสะอาดและเคลือบผิวเพื่อนำไปคัดบรรจุเอง การรับซื้ออีกลักษณะหนึ่ง คือ การรับซื้อโดยที่ผลผลิตผ่านกระบวนการจัดการก่อน การรับซื้อแบบนี้ ผู้ประกอบการจะต้องนำผลผลิต ไปผ่านกระบวนการทำความสะอาด คัดเกรด และเคลือบผิวก่อน จึงจะส่งขายผลผลิต ผู้ประกอบการสวนส้มที่ไม่มีโรงคัดบรรจุและเทคโนโลยีในการคัดเกรด และเคลือบผิว จะจ้างโรงงานเคลือบผิวผลิตให้ หลังจากนั้นจึงจะจำหน่ายให้กับพ่อค้าส่ง เพื่อจำหน่ายให้กับพ่อค้าปลีกต่อไป แต่ผู้ประกอบการสวนส้มบางราย อาจมีการเปิดแผงลอยขายให้กับผู้บริโภคโดยตรง สามารถพบได้ในอำเภอฝางและแม่อายซึ่งเป็นแหล่งผลิตส้ม และบางรายอาจส่งให้กับผู้ค้าปลีกในท้องถิ่น เพื่อเป็นการกระจายผลผลิตอีกทางหนึ่งด้วย ดังแผนภูมิที่ 2.3

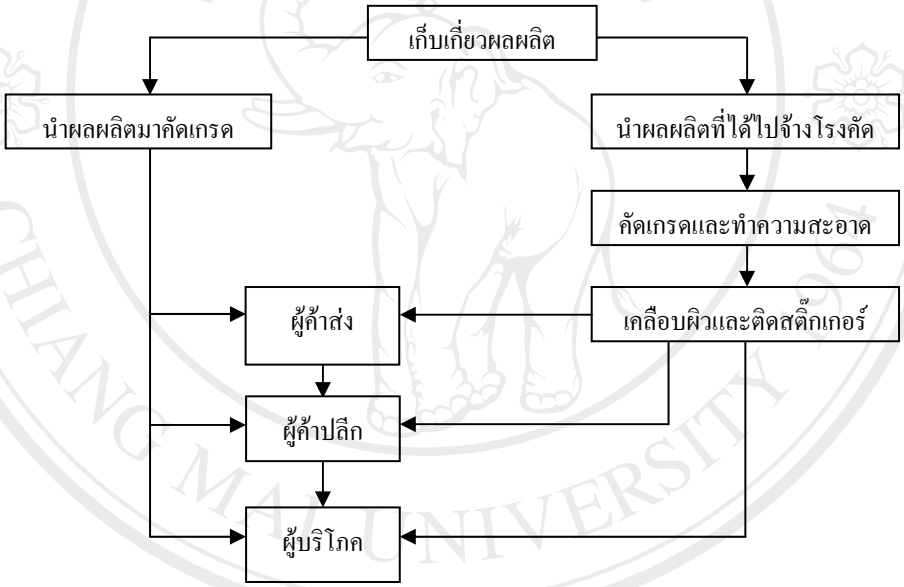

แผนภูมิที่ 2.3 การจัดการผลผลิตของสวนส้มขนาดเล็ก
ที่มา : วาสนา สิทธิรังสรรค์ (2544)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2) การจัดการของสวนส้มขนาดใหญ่

การจัดการผลผลิตของสวนส้มขนาดใหญ่ จะมีการใช้เทคโนโลยีในการคัดเกรดและเคลือบผิวของตนเอง โดยหลังจากที่เก็บเกี่ยวผลส้มมาแล้ว จะนำมาทำความสะอาด เป่าแห้งด้วยลมร้อน แล้วนำไปเคลือบผิว และคัดเกรด เมื่อผลผลิตผ่านกระบวนการขั้นต้นแล้ว จะถูกนำไปบรรจุลงในบรรจุภัณฑ์ เช่น กล่องกระดาษ ถุงตาข่ายพลาสติก หรือตะกร้าพลาสติก ขึ้นอยู่กับตลาดที่จะส่งผลผลิตต่อไป แผนภูมิที่ 2.4

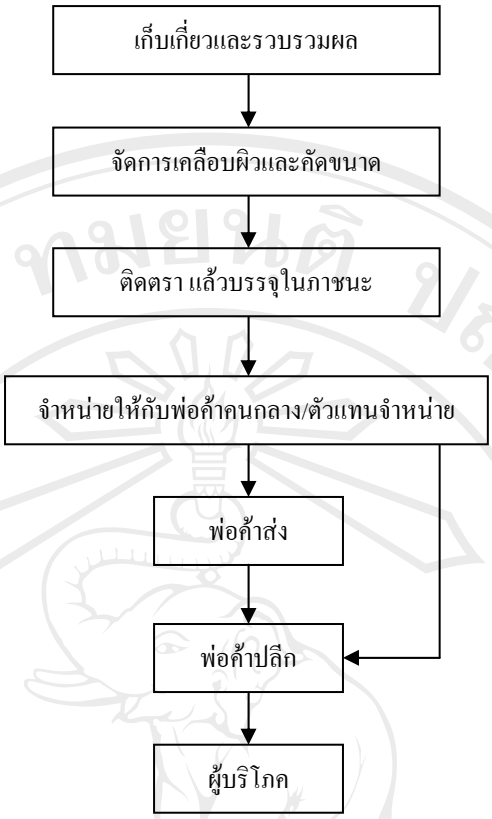

แผนภูมิที่ 2.4 การจัดการผลผลิตของสวนส้มขนาดใหญ่

ที่มา : วาสนา สิทธิรังสรรค์ (2544)

2.6.4 การเก็บรักษาผลผลิตและการบรรจุ

1) บรรจุผลส้มในภาชนะ เช่น ตะกร้าพลาสติก หรือกล่องกระดาษลูกฟูก การบรรจุในกล่องกระดาษลูกฟูก จะเรียงผลส้มได้ 2-3 ชั้น ขึ้นอยู่กับขนาดของผลส้ม ใช้กระดาษลูกฟูกคั่นระหว่างชั้นและระหว่างผล เพื่อป้องกันผลส้มช้ำเสียหาย

2) ระหว่างขนส่งหรือรอการจำหน่าย ควรเก็บรักษาผลส้มเพื่อไม่ให้เสื่อมคุณภาพ เช่น เก็บรักษาไว้ในห้องควบคุมอุณหภูมิ 8-9 องศาเซลเซียส ความชื้นสัมพัทธ์ 85-90% จะยืดอายุได้ประมาณ 2-4 สัปดาห์

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.6.5 การขนส่ง

1) รถบรรทุกส้มเขียวหวานจะต้องสะอาด และเหมาะสมกับปริมาณผลผลิต จึงไม่ควรใช้รถที่ใช้บรรทุกดิน สัตว์ มูลสัตว์ ปุ๋ยและสารเคมี เพราะอาจมีการปนเปื้อน ยกเว้นจะมีการทำความสะอาดอย่างเหมาะสม ก่อนนำมาบรรทุกผลส้มเขียวหวาน

2) การขนภาชนะที่บรรจุผลส้มเขียวหวานขึ้นรถบรรทุก ควรมีคนรับบนรถ ห้ามโยน เพราะจะทำให้คุณภาพผลผลิตเสียหาย

3) ควรขนส่งในช่วงเช้า หรือเย็น หรือเวลากลางคืน หรือบรรทุกในตู้คอนเทรน-เนอร์ ที่ปรับอุณหภูมิ 4-8 องศาเซลเซียส

2.6.6 วิถีทางการตลาดของส้มเขียวหวานในจังหวัดเชียงใหม่

จังหวัดเชียงใหม่มีพื้นที่ปลูกส้มเขียวหวาน 76,762 ไร่ ส้มเขียวหวานที่เกษตรกรนิยมปลูก ได้แก่ส้มพันธุ์สายน้ำผึ้ง คิดเป็น 95.53% ของพื้นที่ปลูกส้มทั้งหมด ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่อำเภอฝาง แม่อาย ไชยปราการ และเชียงดาว โดยผลผลิตส้มเขียวหวานของจังหวัดเชียงใหม่เริ่มเก็บเกี่ยวผลผลิตและออกสู่ตลาดมาก ในช่วงเดือนมกราคม และสิ้นสุดประมาณเดือนพฤษภาคม สำหรับในปี พ.ศ. 2548 มีผลผลิตประมาณ 200,000 กว่าตัน ราคาที่สวนเกษตรกรเฉลี่ยอยู่ที่กิโลกรัมละ 12-15 บาท คิดเป็นมูลค่ารวมประมาณ 2,808 ล้านบาท ส่วนตลาดส้มเขียวหวานของจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ ตลาดภายในประเทศ และส่งไปขายต่างประเทศในภูมิภาคอาเซียนเล็กน้อย เช่น สิงคโปร์ มาเลเซีย และแคนาดา (สำนักงานพาณิชย์จังหวัดเชียงใหม่, 2549 : ออนไลน์)

2.6.7 คุณค่าทางโภชนาการของส้ม

ส้มเป็นพืชที่มีความสำคัญชนิดหนึ่งของโลก มีบทบาทอย่างมากต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์ และเป็นที่นิยมบริโภคของผู้คนทั่วไป เนื่องจากราคาไม่แพง และมีจำหน่ายทั่วไปในท้องตลาด สามารถหาซื้อมารับประทานได้ง่าย อีกทั้งเป็นผลไม้ที่มีคุณค่าทางโภชนาการสูง จึงมีการนำผลส้มมาใช้เป็นอาหารประจำวัน ทั้งในรูปการบริโภคผลสดและแปรรูปเป็นน้ำส้มคั้น ซึ่งนอกจากจะให้คุณค่าทางโภชนาการสูงแล้ว การบริโภคในลักษณะที่รวมทั้งเส้นใยและกาก ยังเป็นยาระบายอ่อนๆ ได้ด้วย ดังนั้นพืชตระกูลส้มจึงมีความสำคัญ ทำให้มีการปลูกกันอย่างแพร่หลายทุกภูมิภาคของโลก (วงเดือน สุนทรวิภาต, 2546 : 2)

ข้อมูลการวิเคราะห์ของกองโภชนาการ กรมอนามัย พบว่าคุณค่าทางโภชนาการของส้มในปริมาณ 100 กรัม ของส่วนที่บริโภคได้ ประกอบด้วยพลังงาน สารอาหาร แร่ธาตุ และวิตามินอื่นๆ ดังแสดงไว้ในตารางที่ 2.5

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ตารางที่ 2.5 คุณค่าทางโภชนาการของผลส้มเขียวหวานต่อ 100 กรัมส่วนที่บริโภคได้

คุณค่าทางโภชนาการ	ปริมาณ
พลังงานอาหาร	44.00 แคลอรี่
คาร์โบไฮเดรต	9.90 กรัม
โปรตีน	0.60 กรัม
ไขมัน	0.20 กรัม
น้ำ (ความชื้น)	88.70 กรัม
เส้นใย	0.20 กรัม
แคลเซียม	31.00 มิลลิกรัม
เหล็ก	0.80 มิลลิกรัม
ฟอสฟอรัส	18.00 มิลลิกรัม
วิตามินเอ	4000.00 หน่วยสากล
วิตามินบี 1	0.04 มิลลิกรัม
วิตามินบี 2	0.05 มิลลิกรัม
วิตามินซี	18.00 มิลลิกรัม

ที่มา : ฝ่ายข้อมูลการวิเคราะห์กองโภชนาการ (2540)

ผลการศึกษาของนักวิจัยประเทศญี่ปุ่น พบว่าการรับประทานผลส้มเขียวหวานอาจช่วยลดความเสี่ยงเป็นมะเร็งตับและโรคอื่นๆ ได้ อันเป็นผลจากแคโรทีนอยด์ ซึ่งเป็นสารประกอบที่ทำให้ส้มมีสีส้ม และสามารถเปลี่ยนเป็นวิตามินเอได้ในร่างกาย ซึ่งคณะนักวิจัยสถาบันวิทยาศาสตร์ผลไม้เขตร้อนแห่งชาติของญี่ปุ่น ศึกษาชาวเมืองมิคคาบิ จังหวัดชิซูโอกะ 1,073 คน ที่นิยมรับประทานผลส้มเขียวหวานจำนวนมาก พบว่าตัวอย่างเลือดของอาสาสมัคร มีสารเคมีที่ช่วยลดการเป็นโรคตับ ภาวะหลอดเลือดแข็ง และภาวะดื้ออินซูลิน ทางด้านคณะนักวิจัยที่มหาวิทยาลัยแพทย์เกียวโต ศึกษาข้อมูลจากผู้ป่วยตับอักเสบเพราะติดเชื้อไวรัส 75 คน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรก 30 คน ให้ดื่มน้ำส้มเขียวหวานทุกวัน วันละ 1 แก้ว เป็นเวลา 1 ปี กลุ่มสอง 45 คน ไม่ได้ดื่ม ปรากฏว่ากลุ่มแรกไม่พบว่าเป็นมะเร็งตับ ในขณะที่กลุ่มสองมีอัตราเป็นมะเร็งตับร้อยละ 8.9 คณะนักวิจัยเตรียมขยายเวลาศึกษาวิจัยเป็น 5 ปี เพื่อให้ได้ผลที่แม่นยำขึ้น ทางด้านมูลนิธิวิจัยมะเร็งของประเทศอังกฤษให้ความเห็นว่า กลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยชิ้นหลัง มีจำนวนน้อยเกินกว่าที่จะให้ผลชัดเจนว่า การรับประทานส้มเขียวหวาน ช่วยลดความเสี่ยงจากการเป็นมะเร็งตับได้ และในขณะนี้ยังไม่มีงานวิจัยยืนยันว่า ผลไม้ชนิดใดให้ผลเรื่องนี้เป็นพิเศษ อย่างไรก็ตามงานวิจัยของญี่ปุ่นสนับสนุนคำแนะนำของมูลนิธิหัวใจอังกฤษ เรื่องการรับประทานผักและผลไม้อย่างน้อยวันละ 5 จาน จะลดความเสี่ยงเป็นโรคหลอดเลือดและหัวใจได้ (สมุนไพร, 2549 :ออนไลน์)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นภสร ลิ้มไชยาวัฒน์ (2545) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ประสิทธิผลของการออกแบบกราฟิกบนบรรจุภัณฑ์ ที่มีต่อผู้บริโภคจากบรรจุภัณฑ์น้ำผลไม้ โดยพบว่าการออกแบบกราฟิกบนบรรจุ-ภัณฑ์สินค้า มีผลในด้านการดึงดูดความสนใจ ความชอบ และความตั้งใจซื้อของผู้บริโภค ในการที่จะตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าประเภทนั้นๆ ได้

บำรุง อิศรกุล (2545) ได้ทำการศึกษาเรื่อง อิทธิพลทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อการออกแบบตราสัญลักษณ์ โดยจัดแบ่งกลุ่มตามอิทธิพลของวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น ศาสนาและความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี การกินอยู่ การแต่งกาย วิถีชีวิต ศิลปกรรม ศิลปะการแสดงการละเล่น นาฏศิลป์และดนตรี กีฬา ซึ่งผลการวิจัยพบว่า อิทธิพลของวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อ มีผลต่อการออกแบบตราสัญลักษณ์มากที่สุด ส่วนอิทธิพลของวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกีฬา จะมีผลต่อการออกแบบตราสัญลักษณ์น้อยที่สุด

ไพโรจน์ ธีระประภา (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การออกแบบสัญลักษณ์ตัวแทนประจำจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาทฤษฎี การออกแบบสัญลักษณ์ตัวแทนประจำจังหวัดภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เพื่อเป็นแนวคิดในการนำไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบด้านต่างๆ จากการศึกษาสามารถสรุปออกมาได้เป็นรูปแบบของสัญลักษณ์ตัวแทนประจำจังหวัดทั้ง 9 จังหวัด ในเขตภาคเหนือ ดังนี้ คือ จังหวัดเชียงใหม่เลือกช้าง จังหวัดเชียงราย เลือกลิ้นจี่ จังหวัดแม่ฮ่องสอนเลือกหมอก จังหวัดลำปางเลือกม้า จังหวัดแพร่เลือกแพะเมืองผี จังหวัดลำพูนเลือกกระเทียม จังหวัดน่านเลือกวัว จังหวัดพะเยาเลือกกว๊านพะเยา จังหวัดอุตรดิตถ์เลือกเหล็กน้ำพี้ โดยรูปแบบของสัญลักษณ์ทั้ง 9 จังหวัด ได้มีการเพิ่มเติมบรรยากาศของความเป็นล้านนา โดยใช้ภาพเรือนล้านนาอันเป็นเอกลักษณ์ของภาคเหนือ ประกอบเป็นพื้นหลัง รวมทั้งใช้ข้อความคำขวัญประจำจังหวัด ในการสื่อความเข้าใจได้เร็วขึ้น โดยเลือกใช้ตัวอักษรที่เป็นลายมือเขียน เพื่อให้ความรู้สึกผ่อนคลายเป็นกันเอง ส่วนแนวทางการเรียกชื่อของจังหวัดจะใช้ คำว่า เมือง แทนคำว่า จังหวัด เพราะให้ความรู้สึกถึงความเป็นท้องถิ่นมากกว่า

ปิยพร ศรีสุขสวัสดิ์ (2547) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การออกแบบเลขนศิลป์บนบรรจุภัณฑ์สำหรับสินค้าที่ระลึกที่เน้นเอกลักษณ์ท้องถิ่นภาคใต้ โดยผลจากการศึกษาพบว่าสินค้าที่ระลึกในท้องถิ่นภาคใต้ในปัจจุบัน อาทิเช่น ผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ ผ้ายกนคร ผ้าบาติค พวงกุญแจหนังตะลุง ตัวหนังตะลุงสำหรับเชิด กำไลถมเงิน กระเป๋าสตางค์ย่านลิเพา กระดุมกะลามะพร้าว ขนมลากรอบ รังนกและเสื่อกระจูด มีผลตอบรับทางการตลาดไม่ดีเท่าที่ควร ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากรูปลักษณ์ของตัวบรรจุภัณฑ์ที่ไม่เหมาะสม และขาดเอกลักษณ์พื้นถิ่น ดังนั้นการเล็งเห็นถึงความสำคัญในการ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

พัฒนารูปลักษณ์ของบรรจุภัณฑ์ ให้มีรูปแบบที่เหมาะสมและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว สามารถช่วยส่งเสริมให้เกิดผลการตอบรับทางการตลาดในทางที่ดีขึ้น

สุทัศน์ ปาละมะ (2548) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การออกแบบตัวอักษรและภาพสำเร็จรูปในรูปแบบเลขนศิลป์ล้านนา ผลจากการศึกษาพบว่ารูปแบบของเลขนศิลป์ ที่สื่อถึงศิลปวัฒนธรรมล้านนา สามารถสรุปออกมาเป็นผลงานการออกแบบ ตัวอักษรและภาพได้ดังนี้ ในด้านตัวอักษรพบว่ามีรูปแบบที่เกี่ยวข้องอยู่ 4 แบบ คือ ตัวพิมพ์ฝักขามล้านนา ตัวพิมพ์ธรรมล้านนา ตัวพิมพ์ล้านนาไทยนิเทศ และตัวพิมพ์คนเมือง ส่วนในด้านของรูปภาพประกอบไปด้วย 5 ชุด คือ ชุดก่อนประวัติศาสตร์ล้านนา ชุดประวัติศาสตร์ล้านนา ชุดหัตถกรรมล้านนา ชุดสัญลักษณ์ล้านนา และชุดลวดลายตกแต่งสำเร็จรูป ซึ่งสามารถนำผลจากการออกแบบตัวอักษรและภาพที่ได้ มาตกแต่งสื่อเลขนศิลป์ต่างๆ อันจะสื่อถึงศิลปวัฒนธรรมล้านนาได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved